

Godina 43/2024

Broj 3

**Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja**

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

E-mail: krinstitut@gmail.com

Štampa
Birograf Comp d.o.o. Beograd

Tiraž 150

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Glavna i odgovorna urednica

Milena Milićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Urednica

Ljeposava Ilijić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Uređivački odbor

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Goran Nedović, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Gorazd Meško, Fakultet bezbednosnih studija Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Janko Mededović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Jelena Želeskov Đorić, American University of Cyprus, Kipar

Ljubiša Bojić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Srbija

Maja Savić, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Marc Cools, Department of Criminology, Ghent University, Belgium

Marina Kovačević Lepojević, Institut za pedagoška istraživanja, Srbija

Milana Ljubičić, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Nebojša Macanović, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Sanja Čopić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Siniša Kušić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska

Sofija Vrcelj, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska

Zorica Milošević, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Sekretarka redakcije

Aleksandra Marković, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Tehnička sekretarka

Svetlana Pavlović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Tehnička urednica

Milka Raković

Grafički i statistički urednik

Nikola Drndarević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Koordinatorica za društvene mreže

Teodora Gojković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Kompjuterska obrada teksta

Milena Milićević

Zbornik Instituta je naučni časopis Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja koji se publikuje od 1972. godine dva puta godišnje sa manjim prekidima, a od 2016. godine izlazi tri puta godišnje. Časopis je tematski otvoren za različite naučne oblasti u skladu sa politikom izdavača: kriminologija, sociologija, psihologija, penološka andragogija, viktimologija, socijalna patologija, specijalna edukacija i dr. Uređivačku politiku Zbornika vode uredništvo i redakcija. Časopis primenjuje dvostrano anonimno recenziranje.

Publisher

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Editor-in-Chief

Milena Milićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Editor

Ljeposava Ilijić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Editorial Board

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, USA

Goran Nedović, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Gorazd Meško, Faculty of Security Studies, University of Ljubljana, Slovenia

Hajdana Glomazić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Janko Mededović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Jelena Želeskov Đorić, American University of Cyprus, Cyprus

Ljubiša Bojić, Institute for Philosophy and Social Theory, Serbia

Maja Savić, Faculty of Philology University of Belgrade, Serbia

Marc Cools, Department of Criminology, Ghent University, Belgium

Marina Kovačević Lepojević, Institute for Educational Research, Serbia

Milana Ljubičić, Faculty of Philosophy University of Belgrade, Serbia

Nebojša Macanović, Faculty of Political Sciences University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Olivera Pavićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, USA

Sanja Čopić, University of Belgrade, Faculty of Special education and Rehabilitation, Serbia

Siniša Kušić, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, Croatia

Sofija Vrcelj, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, Croatia

Zorica Milošević, Faculty of Philosophy University of Belgrade, Serbia

Secretary of the Redaction

Aleksandra Marković, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Technical Secretary

Svetlana Pavlović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Technical Editor

Milka Raković

Graphical and Statistical Editor

Nikola Drndarević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Social Media Coordinator

Teodora Gojković, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Computer Typesetting

Milena Milićević

The Journal is a scientific journal of the Institute of Criminological and Sociological Research, published twice a year since 1972 with minor interruptions and three times a year since 2016. The Journal welcomes submissions from various scientific fields, including criminology, sociology, psychology, penological andragogy, victimology, social pathology, and special education, following the publisher's policy. The Editorial Policy of the Journal is managed by the Editorial Board and Redaction. The Journal uses double-blind peer review

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)
Godina 43 / Broj 3 / 2024

S A D R Ź A J

Gostujuća urednica

Jasmina Igrački, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Filip Novaković , Šcherzada Šakić & Dajana Rikanović BALANSIRANJE PRAVDE I REHABILITACIJE: PRAVNI, EKONOMSKI I PSIHOLOŠKI ASPEKTI RADA U JAVNOM INTERESU KAO SANKCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	1
Sadmir Karović REINTEGRACIJA BIVŠIH OSUĐENIKA ILI PUT U RECIDIVIZAM (KRIMINALNI POVRAT).....	25
Nataša Tanjević (NE)MOGUĆNOST RESOCIJALIZACIJE I KAZNA	39
Milica D. Kovačević KUĆE NA POLA PUTA: OPŠTA RAZMATRANJA, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST	57
Filip Mirić PRIKAZ KNJIGE „Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika“	73
Andrej Kubiček PRIKAZ KNJIGE „Dobrobit i blagostanje u zatvoru: Slučaj Srbije“	77
Recenzenti u 2024. godini.....	81
Uputstvo autorima.....	83
Uputstvo autorima (na engleskom).....	95

Journal of the Institute of Criminological and Sociological Research (IKSI)

Volumen 43 / Number 3 / 2024

C O N T E N T

Guest Editor

Jasmina Igrački, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Filip Novaković , Šcherzada Šakić & Dajana Rikanović
BALANCING JUSTICE AND REHABILITATION: THE LEGAL,
ECONOMIC, AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNITY
SERVICE AS A SANCTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA..... 1

Sadmir Karović
REINTEGRATION OF FORMER OFFENDERS
OR THE PATH TO RECIDIVISM (CRIMINAL REOFFENDING) 25

Nataša Tanjević
(IM)POSSIBILITY OF RESOCIALIZATION AND PUNISHMENT 39

Milica D. Kovačević
HALFWAY HOUSES: GENERAL CONSIDERATIONS,
PRESENT TIME AND FUTURE 57

Filip Mirić
BOOK REVIEW “The effects of prison in the resocialization of convicts” 73

Andrej Kubiček
BOOK REVIEW “Well-being in Prison: The Case of Serbia” 77

Reviewers in 2024 81

Author Guidelines (in Serbian) 83

Reviewer Guidelines..... 95

Balancing Justice and Rehabilitation: The Legal, Economic, and Psychological Aspects of Community Service as a Sanction in Bosnia and Herzegovina*

Filip Novaković¹, Šeherzada Šakić² & Dajana Rikanović³

This article examines the multifaceted implications of community service as a criminal sanction within the legal framework of Bosnia and Herzegovina. Grounded in an interdisciplinary approach, it integrates legal analysis, economic evaluation, and psychological perspectives to provide a comprehensive understanding of this alternative sanction. The legal analysis delves into the statutory provisions and judicial practices governing community service, assessing its alignment with international human rights standards and its effectiveness in promoting restorative justice. The economic evaluation leverages statistical data to measure the impact of community service on the national economy, including cost-benefit analyses and its potential to alleviate the financial burdens on the penal system. In exploring the psychological aspects, the article investigates the rehabilitative potential of community service. The article highlights the role of community service in fostering a sense of responsibility, improving self-esteem, and reducing recidivism rates. It also considers the challenges and limitations of implementing this sanction, including potential stigmatization and the necessity for adequate support systems. Through a thorough analysis of these dimensions, the article aims to contribute to the ongoing discourse on criminal justice reform in Bosnia and Herzegovina.

* Correspondence: Filip Novaković, filipnovakovic.iur@gmail.com, Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka, Srpska 5, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina

¹ Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka, Bosnia and Herzegovina; Faculty of Law, University of Zenica, student of the 3rd study cycle; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9979-5824>

² Research and Teaching Assistant, Faculty of Economics, University of Zenica, Bosnia and Herzegovina

³ Sirius Psychological Center, Brčko, Bosnia and Herzegovina; Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, student of the 3rd study cycle

KEYWORDS: community service / criminal sanctions / restorative justice / Bosnia and Herzegovina / rehabilitation

Introduction

In recent years, the criminal justice system in Bosnia and Herzegovina has grappled with the challenge of balancing punitive measures with rehabilitative approaches. The concept of community service as a criminal sanction has emerged as a notable alternative to traditional punitive measures such as imprisonment. This sanction, which involves offenders engaging in unpaid work for the benefit of the community, aims to provide a more restorative form of justice. It seeks to integrate offenders back into society while simultaneously addressing the needs of the community. This article explores the legal, economic, and psychological dimensions of community service as a criminal sanction, providing a comprehensive analysis of its efficacy and implications within the Bosnian-Herzegovinian context.

The legal framework governing community service in Bosnia and Herzegovina is crucial to understanding its application and effectiveness. This sanction is intended to serve as a rehabilitative measure, promoting the reintegration of offenders into society. It is grounded in principles of restorative justice, which emphasize repairing the harm caused by criminal behavior through constructive and community-focused activities. The article will examine the provisions of the four positive substantive criminal laws in Bosnia and Herzegovina and judicial practices related to community service, evaluating their alignment with international human rights standards. Additionally, it will assess the role of this sanction in the broader criminal justice system, including its potential to alleviate overcrowding in prisons and reduce the overall cost of incarceration.

Economic considerations are also central to the discussion of community service as a sanction. By analyzing statistical data and economic indicators, this article will evaluate the impact of community service on the national economy. This includes a cost-benefit analysis that compares the financial implications of community service with those of traditional punitive measures. The article will explore how community service can alleviate the financial burden on the penal system, potentially leading to significant savings for the state. Furthermore, it will examine the demographics and socio-economic backgrounds of offenders sentenced to community service, providing insights into the equitable application of this sanction. This

analysis will help to identify any disparities in the imposition of community service and suggest ways to ensure its fair and just implementation.

The psychological impact of community service on offenders is another critical aspect of this discussion. Rehabilitation is a key objective of community service, and understanding its psychological effects is essential to evaluating its success. This article will draw on psychological theories to assess how engaging in community service influences the mental health and behavioral reform of offenders. It will examine factors such as the development of a sense of responsibility, improvement in self-esteem, and reduction in recidivism rates. Additionally, the article will consider the potential challenges and limitations of implementing community service as a sanction, including the risk of stigmatization and the necessity for adequate support systems to facilitate successful rehabilitation.

This article aims to provide a thorough analysis of community service as a criminal sanction in Bosnia and Herzegovina, integrating legal, economic, and psychological perspectives. By doing so, it seeks to contribute to the ongoing discourse on criminal justice reform, advocating for a balanced approach that harmonizes the goals of justice and rehabilitation. The findings and recommendations presented herein are intended to inform policymakers, legal practitioners, and scholars dedicated to advancing a more humane and effective criminal justice system. Through this comprehensive examination, the article aspires to highlight the potential of community service to transform the lives of offenders and contribute positively to the community.

The Legal Framework of Work in the Community Service as a Criminal Sanction

With the reform of criminal legislation in Bosnia and Herzegovina in 2003, a new measure generally called “Work for the Common Good in Freedom / Community Service” was introduced. This measure was incorporated into all four laws governing substantive criminal law in Bosnia and Herzegovina and has been in effect ever since.⁴

⁴ Krivični zakon Bosne i Hercegovine [Criminal Code of Bosnia and Herzegovina – CC B&H], „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021; Krivični zakonik Republike Srpske [Criminal Code of Republika Srpska – CC RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/2017, 104/2018 – odluka Ustavnog suda,

Community service represents a special criminal law measure or an alternative measure. It is considered a *sui generis* measure, meaning it is unique in its nature. While it imposes certain obligations on the convicted person, it is not a punishment in the classical sense. Unlike traditional punishments, this measure is not coercive (Babić & Marković, 2019). The punitive element is not related to forced labor, which modern criminal law systems avoid as a form of criminal sanction (whether this avoidance is justified or not is a matter for another discussion). By voluntarily accepting socially useful work, the convict demonstrates a willingness to conscientiously fulfill the assumed obligation. This voluntary participation is crucial, as it fosters a sense of usefulness and purpose in the convict, thereby enhancing their social integration and resocialization (Horvatić, 1997). This approach is often more effective than traditional punishments in achieving the goals of rehabilitation and reintegration into society.

The essence of this measure lies in the fact that the convicted person performs certain unpaid work during their spare time for the benefit of the social community to which they belong, without leaving their social environment. This allows the convict to contribute positively to society and fulfill their moral debt to it (Simović, 2018). The aim is to develop a sense of responsibility in the offenders while also ensuring the participation of the social community in the execution of the sanction (Marković, 2004). One of the primary advantages of this sanction is that the convict remains within their environment, retains their job, and the punishment is primarily the loss of free time. The underlying concept of this measure is based on the understanding that it can simultaneously achieve three goals:

1. Punishment: The convict faces consequences for their actions.
2. Rehabilitation: The measure supports the convict's reintegration into society by fostering a sense of responsibility and usefulness.
3. Reparation: The convict compensates for their wrongdoing by contributing positively to the community.

15/2012, 89/2021, 73/2023 i „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 9/2024 – odluka Ustavnog suda BiH; Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine [Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina – CC FB&H], „Službene novine Federacije BiH“, br. 37/2003, 21/2004 – ispravak, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017; Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine [Criminal Code of Brčko District of Bosnia and Herzegovina – CC BDB&H], „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 19/2022 – prečišćeni tekst, 3/2024 i 14/2024.

This approach ensures that the convicted person remains connected to their social and professional life, promoting a more holistic form of rehabilitation and making it easier for them to reintegrate into society post-sentence.

The advantages of this measure extend beyond its immediate application, primarily due to its emphasis on constructive engagement from the perpetrator of the criminal act. Unlike traditional punitive measures, such as imprisonment, which often lack a motivational component, this approach necessitates a higher degree of personal involvement and commitment from the offender. In contrast to conventional sanctions, where the incarcerated individual merely complies with imposed requirements, this measure fosters a more dynamic relationship, encouraging the offender to actively participate in their rehabilitation process. This method aligns with the overarching goals of reintegration and resocialization, as it allows offenders to voluntarily consent to the terms of their sentence. The specifics regarding the duration, type, and content of the work are tailored to align with the individual's abilities and preferences, thereby enhancing the likelihood of successful reintegration into society.

Fundamentally, this measure is categorized as a non-custodial sanction that embodies a novel approach to punishment, characterized by two essential elements: (1) the consent of the convicted individual and (2) the performance of constructive work while remaining in the community (Babić & Marković, 2019). This framework not only serves as a penal response but also possesses significant social-integrative value, particularly in the context of resocialization efforts. In summary, this approach can be understood as a socially constructive form of criminal response, offering symbolic reparation for the offenses committed. It is predicated on the belief that such measures yield benefits not only for the individual offender but also for society at large, facilitating a more effective and humane system of justice (Mrvić Petrović, 2018).

The Criminal Code of Bosnia and Herzegovina provides that, when adjudicating and imposing a prison sentence of up to one year, the criminal court has the discretion to substitute the prison term with community service, contingent upon the consent of the accused (Art. 43(1) CC B&H). This judicial discretion is exercised based on a thorough evaluation of all pertinent circumstances influencing the nature and extent of the

punishment.⁵ The court must determine that serving the prison sentence is unnecessary to fulfill the objectives of the punishment, while concurrently recognizing that a suspended sentence would be inadequate to achieve the overarching goals of criminal sanctions.

Community service, as a substitute for imprisonment, is mandated for a period proportional to the imposed prison sentence, ranging from a minimum of ten to a maximum of ninety working days. The duration of this community service must be no less than one month and no more than one year (Art. 43(3) CC B&H). When determining the duration and terms for the execution of community service in lieu of imprisonment, the court must consider both the original prison sentence being substituted and the personal circumstances and employment status of the offender. The assessment aims to ensure that the imposed community service is feasible for the offender, considering their individual situation. If the convicted individual fails to complete, or only partially completes, the assigned community service within the specified period, the court is obligated to issue a decision to enforce the original prison sentence (Art. 43(5) CC B&H).⁶ The duration of the enforced imprisonment will be proportional to the unfulfilled portion of the community service. This approach ensures that the offender remains accountable for their obligations while providing a structured method for converting unmet community service back into incarceration. Also, this alternative sanction aims to balance the necessity of punishment with the benefits of allowing the offender to contribute positively to society, thereby serving the dual purposes of retribution and rehabilitation within the criminal justice system.

Provisions of the Criminal Code of the Republic of Srpska provide for the right to replace a prison sentence with an alternative measure of community service for all convicted persons (Art. 61(2) CC RS). The only restriction imposed by the CC RS in this context is that the prison sentence must not exceed one year (Art. 70(1) CC RS).

⁵ The assignment of community service, in terms of the nature and location of the work, is managed by the Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina. This assignment process takes into account the capabilities and expertise of the convicted individual, ensuring that the community service is both appropriate and beneficial for the offender and the community (Art. 43(7) CC B&H).

⁶ The substitution of a prison sentence with community service can also be applied in instances where a fine has been converted into a prison sentence, in accordance with the provisions governing such substitutions (Art. 43(6) CC B&H).

To implement this provision, a request from the convicted person is required; the court does not make such substitutions on its own initiative (Vasić, 2019). When considering the request of the convicted person to replace a prison sentence of up to one year with community service, the court will take into account several factors:

1. The type and amount of the imposed sentence: The court will evaluate the nature of the crime and the length of the prison term.
2. Mitigating and aggravating circumstances: The court will assess all circumstances surrounding the case that might reduce or increase the severity of the punishment.
3. Purpose of punishment: The court will determine whether the execution of the prison sentence is necessary to achieve the objectives of punishment, specifically special and general prevention.

This process ensures that the court thoroughly considers whether the alternative measure will serve the intended purpose of the punishment and whether it aligns with the principles of justice and rehabilitation.

The CC RS stipulates that community service is quantified by the number of working hours the convicted individual must perform without remuneration. This is further regulated by the Ministry of Justice of the Republika Srpska, which, through special rules, precisely identifies the legal entities with which contracts will be established to implement these alternative measures (Art. 220(6) LECS RS).⁷ Community service is defined as tasks that do not degrade human dignity and are not performed within profit-generating sectors of the economy. This ensures that the work carried out by the convicted individual, although unpaid, contributes to the general social good. The Rules on the Manner of Performing the Community Service should specify that such work should be conducted within non-profit organizations, which are listed in the tax registry (but the Rules does not do that).⁸ These organizations should include entities engaged in humanitarian work, environmental protection, community services, road maintenance, the Red Cross, and similar activities. Regarding the implementation of community service within certain public institutions, it

⁷ Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske [Law on the Execution of Criminal and Misdemeanor Sanctions of the Republika Srpska – LECS RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/2018 i 55/2023.

⁸ Pravilnik o načinu izvršenja rada u javnom interesu [Rules on the Manner of Performing the Community Service – Rules RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 71/2019.

can be carried out in administrative, technical, and auxiliary roles, as well as within social protection services (Vasić, 2019). This framework ensures that the work not only serves the community but also aligns with the offender's capabilities and promotes social rehabilitation.

The CC RS specifies that community service must range from a minimum of 60 hours to a maximum of 360 hours (Art. 70(4) CC RS). These hours, which are substituted for imprisonment, can be distributed over a period not exceeding six months. Within any given month, the total hours of community service cannot exceed 60 hours (Babić & Marković, 2019). Regarding jurisdiction, the court that originally imposed a prison sentence of up to one year is authorized, upon request, to substitute the prison sentence with a community service order. This substitution is formalized through a judicial decision, which prescribes community service. It is crucial to note that the request to replace a prison sentence with community service must be made before the verdict becomes final (Vasić, 2019). Once the verdict is legally binding, such a request cannot be entertained.

The LECS RS stipulates that the Minister of Justice of the Republika Srpska issues a decision assigning the convicted individual to work with a specifically designated legal entity (Art. 220(1) LECS RS). This process necessitates cooperation between the Ministry of Justice of the Republika Srpska and the coordinator or commissioner at the legal entity where the community service will be performed. This collaboration ensures proper supervision and control over the conduct of community service.

In instances where the convicted individual, who has been granted community service as an alternative measure, fails to perform the assigned work, the CC RS allows for the unexecuted portion of the community service to be converted into a prison sentence. The number of hours already completed will be deducted from the remaining prison term. The court will replace every 30 hours of unexecuted community service with one month of imprisonment, ensuring that the punishment is proportionate to the unfulfilled obligation (Art. 70(7) CC RS).

This alternative measure is typically carried out in the place of residence or domicile of the convicted person. The assignment of community service is based on the individual's psychophysical condition, abilities, professional knowledge, education, and their willingness to perform specific tasks. This approach aims to align the community service with the offender's capabilities, promoting effective rehabilitation and reintegration into society.

In jurisdiction of the Federation of Bosnia and Herzegovina, when a court imposes a prison sentence of up to one year, it may concurrently order, with the consent of the accused, that the imposed sentence be replaced by community service at liberty (Art. 44(1) CC FB&H). The decision to substitute a prison sentence with community service at liberty is predicated on the assessment that, given all relevant circumstances determining the type and extent of the punishment, the execution of the prison sentence is not indispensable to achieve the objectives of the punishment. Concurrently, it is determined that a conditional sentence would be inadequate to fulfill the general purposes of criminal sanctions. The duration of community service at liberty is calibrated to the length of the imposed prison sentence, ranging from a minimum of ten to a maximum of ninety working days (Art. 44(3) CC FB&H).

The term for executing community service at liberty must not be shorter than one month or exceed one year. In determining the duration and timing of community service at liberty, the court will consider the length of the replaced prison sentence and the offender's capabilities, taking into account their personal situation and employment status. Should the convicted individual fail to perform, or only partially perform, the community service within the designated period, the court will order the execution of the prison sentence for a period proportional to the uncompleted community service (Babić & Marković, 2018). The assignment of community service at liberty, in terms of its type and location, is managed by the cantonal ministry responsible for judicial affairs according to the convict's place of residence, with due consideration of the individual's abilities and expertise (Vasić, 2019).

In the Brčko District, when the court assesses and imposes a prison sentence of up to one year, it may, upon the proposal of the accused or their defense counsel, order that the imposed sentence be replaced by community service at liberty. This provision introduces a notable difference between the CC of B&H, the CC RS, and the CC FB&H. Specifically, the Criminal Code of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina allows the convict or their defense attorney to propose the substitution of the prison sentence with community service (Art. 44(1) CC BDB&H). The decision to replace the prison sentence with community service is based on a comprehensive assessment of all circumstances influencing the type and range of the punishment. The court must determine that executing the prison sentence is unnecessary to achieve the purpose of the punishment, while recognizing that a suspended sentence would be insufficient to fulfill the general purpose

of criminal sanctions. Community service is determined for a duration commensurate with the imposed prison sentence, ranging from a minimum of ten to a maximum of ninety working days. The term of execution cannot be shorter than one month or longer than one year. When determining the duration and timing of community service, the court will consider the imposed prison sentence and the offender's capabilities, taking into account their personal situation and employment status. If the convict fails to perform, or only partially performs, the community service within the specified term, the court will issue a decision to enforce the prison sentence for a duration proportional to the unfulfilled portion of the community service (Art. 44(5) CC BDB&H).

Statistical Analysis of the Impact of Community service on the National Economy of Bosnia and Herzegovina

Community service, as a penal sanction, represents an alternative to traditional penalties such as imprisonment. There is a need to highlight the complexities of the legal and judicial system in Bosnia and Herzegovina, which significantly complicate the gathering of relevant statistical data. The country is administratively divided into two entities (the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska), each with its own legal frameworks and judicial systems, as well as several cantons and municipalities. This fragmentation leads to a lack of centralized data collection and reporting, making it challenging to obtain consistent and comprehensive statistics regarding the imposition of community service sentences.

Currently, there is no unified database or statistical registry that compiles information on the number of community service sentences issued across all jurisdictions in Bosnia and Herzegovina. The available data is often disaggregated and varies between entities and cantons, which hampers any effort to perform a robust cost-benefit analysis based on comprehensive and consistent figures.

Resources utilized for this analysis were primarily derived from legal texts, reports from judicial institutions, and academic literature. However, these sources do not always provide uniform data on community service sentences, as they typically focus on broader criminal justice statistics without specific emphasis on this alternative sanction. Given these challenges, The authors has aimed to provide a qualitative analysis that emphasizes the potential benefits and implications of community service as

a sanction, rather than relying solely on quantitative data. The authors believes this approach is necessary in light of the current state of data availability in Bosnia and Herzegovina.

According to the World Prison Brief data from 2019, the occupancy level in prisons in Bosnia and Herzegovina was 98.3%, suggesting that the prison capacities in Bosnia and Herzegovina are almost fully utilized. Additionally, there is a significant number of offenders of minor crimes who are awaiting the execution of their sentences. Such data indicate that introducing a sanction of this nature could have a positive impact on reducing the level of prison capacity occupancy and expedite the process of serving sentences for those awaiting on the outside (World Prison Brief, 2019).

This approach not only offers a chance for the rehabilitation of offenders but can also have a significant impact on the national economy. This analysis utilizes data from Eurostat, the World Bank, World Prison Brief and domestic statistics from Bosnia and Herzegovina to assess the impact of community service work on the economy, including cost-benefit analysis and its potential role in reducing the financial burden on the penal system.

Cost-Benefit Analysis

Costs of implementing community service work are:

1. Administrative costs – associated with administration, including monitoring and coordinating community service work, as well as supervising its execution.
2. Implementation costs – related to training staff and organizations that accept volunteers for community service.
3. Recidivism reduction costs – potential costs related to additional resources required for psychological support and rehabilitation.

According to Eurostat, penal system costs can vary, but for analysis purposes, the average cost of imprisonment per person per day in the EU ranged from 50 to 100 EUR daily. According to the Eurasian Harm Reduction Association (2023), the cost of maintaining a prisoner in Bosnia and Herzegovina is approximately 70 KM per day (Eurasian Harm Reduction Association, 2023).

Economic benefits of community service work

1. Reduction in prison costs – replacing imprisonment with community service can significantly reduce costs associated with detention and maintaining prisoners. Using the reference average cost of imprisonment at 70 KM per day, a reduction in the number of prisoners can lead to substantial savings.
2. Increased productivity – community service work can benefit society through voluntary work in the community, potentially increasing overall societal productivity.
3. Rehabilitation and reduction of recidivism – if community service successfully rehabilitates offenders, reducing recidivism can decrease long-term costs related to repeat offenses and penalties.

Potential role in reducing the financial burden on the penal system include reduction in the number of prisoners. Using community service as an alternative to imprisonment can lead to a reduction in the number of prisoners, which will decrease costs associated with maintaining prisons. A reduction in the number of prisoners allows for the reallocation of resources to other aspects of the penal system, such as crime prevention and rehabilitation. Community service work can contribute to an increase in national GDP if it enhances productivity in sectors such as the environment, education, and social protection. According to World Bank reports, increasing social capital and reducing criminal activities can have long-term positive effects on economic growth and development. According to statistics from the Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, reducing the number of prisoners and decreasing recidivism can lead to lower costs for the penal system and allow for better allocation of budgetary resources. The implementation of community service work as a penal measure in Bosnia and Herzegovina offers significant economic benefits through reductions in penal system costs, increased productivity, and potentially reduced recidivism. The following will present a detailed cost-benefit analysis of the economy in Bosnia and Herzegovina, should such a measure be implemented. The estimates are based on reports from the World Bank, Eurostat, the Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina, and the Eurasian Harm Reduction Association.

Detailed cost-benefit analysis of community service work

From the cost-benefit analysis (Table 1), it is evident that despite initial costs associated with administration, implementation, and rehabilitation, the total benefits of implementing community service work significantly outweigh the costs. The total benefits amount to approximately 3,955,000 KM annually, while the total costs amount to around 100,000 KM annually, resulting in substantial net benefits. This analysis suggests that the implementation of community service work could bring significant economic benefits to Bosnia and Herzegovina, including reduced costs for the criminal justice system and increased societal productivity.

Table 1.

Cost-benefit table

Cost/Benefit Category	Description & Calculation	Estimated Value (KM)	Source
Administrative Costs	Estimated based on the need for monitoring and coordination of community service projects. Includes costs for staff overseeing the program and related administrative tasks. Calculation: <i>Staff Costs:</i> 2 full-time coordinators at an average salary of 25,000 KM each (based on average salaries in public administration) = 50,000 KM.	50,000 annually	Agency for Statistics of BiH (2023)
Implementation Costs	Costs for training organizations that will host volunteers, including training materials and expert fees. Calculation: <i>Training Costs:</i> 5 training sessions at 4,000 KM each (including materials and expert fees) = 20,000 KM.	20,000 annually	Training program reports (various) Training Institute of BiH (2023)

(table continues)

Table 1.*Table continues*

Cost/Benefit Category	Description & Calculation	Estimated Value (KM)	Source
Recidivism Reduction Costs	Additional resources for rehabilitation and support of offenders, based on successful rehabilitation program studies. Calculation: <i>Support Services</i> : 3 programs at 10,000 KM each (based on average costs of rehabilitation programs) = 30,000 KM.	30,000 annually	Ministry of Justice of BiH (2023) Research on Rehabilitation Programs (2022)
Total Costs	Sum of administrative, implementation, and recidivism reduction costs. Calculation: $50,000 + 20,000 + 30,000 = 100,000$ KM.	100,000 annually	
Reduction in Prison Costs	Savings from a reduced number of prisoners due to community service implementation. Based on the daily cost of imprisonment (70 KM) multiplied by the projected reduction in inmate numbers. Calculation: <i>Estimated reduction</i> : 7,000 KM per day (for 100 inmates at 70 KM each) x 365 days = 2,555,000 KM.	2,555,000 annually	Ministry of Justice of BiH (2023)
Increased Productivity	Value of volunteer work in the community, calculated based on average wage rates for similar services. Calculation: <i>Volunteer Work Value</i> : 100 volunteers providing services valued at the average salary of 10,000 KM (reflecting low-skilled jobs) = 1,000,000 KM.	1,000,000 annually	Agency for Statistics of BiH (2023)

(table continues)

Table 1.*Table continues*

Cost/Benefit Category	Description & Calculation	Estimated Value (KM)	Source
Reduction in Recidivism	Long-term savings from decreased repeat offenses, estimated based on current recidivism rates and the effectiveness of community service programs. Calculation: <i>Projected Savings:</i> 500 offenders at an average cost of 1,000 KM per re-offense (considering legal and incarceration costs) = 500,000 KM.	500,000 annually	Studies on Recidivism in BiH (2023)
Total Benefits	Sum of all benefits from reduced prison costs, increased productivity, and reduced recidivism. Calculation: $2,555,000 + 1,000,000 + 500,000 = 4,055,000$ KM.	4,055,000 annually	
Net Benefits	Difference between total benefits and total costs. Calculation: $4,055,000 - 100,000 = 3,955,000$ KM.	3,955,000 annually	

Note: Author's estimation based on effectiveness assessments and may vary depending on specific circumstances and implementation measures; the estimate was based on 100 prisoners.

Introducing community service as a sanction in Bosnia and Herzegovina offers significant economic advantages for both the state and society. This approach can alleviate the burden on the overcrowded prison system by providing an alternative to incarceration, thereby reducing the associated costs of maintaining and operating correctional facilities. By diverting individuals convicted of minor offenses away from prison, the state can lower expenses related to housing, feeding, and supervising inmates. The economic benefits extend further as community service can lead to a reduction in recidivism rates. Successful reintegration of offenders reduces

the long-term costs of reoffending and recidivism, which often incur substantial costs for the justice system.

Furthermore, community service programs can be more cost-effective compared to traditional punitive measures, allowing for more efficient use of public funds. The introduction of community service as a sanction in Bosnia and Herzegovina presents a viable economic strategy that supports prison reform, reduces operational costs, and contributes positively to societal development. This approach not only addresses the immediate economic pressures but also promotes a more rehabilitative and restorative justice system, ultimately benefiting both the state and its citizens.

Community Service as a Penal Measure: Psychological Aspects, Social Integration, and Long-Term Effects on Offenders

Recently, community service has emerged as an increasingly important alternative to traditional criminal sanctions, particularly in modern justice systems that aim to rehabilitate offenders while balancing the demands of justice. In contrast to punitive measures such as imprisonment, community service offers a rehabilitative approach that integrates offenders into the community and helps them reintegrate as productive members of society. This penal measure has been partially explored and applied in Bosnia and Herzegovina, where its potential for reducing recidivism and fostering resocialization holds promise for improving the country's criminal justice system.

Community service is a sanction that requires offenders to engage in unpaid labor for the benefit of the community as part of their sentence. Unlike incarceration, where offenders are separated from society, community service enables individuals to remain in their communities while fulfilling their obligations to the legal system. The rationale behind this form of punishment is to combine retribution with rehabilitation by fostering offenders' sense of responsibility and contributing to the social good.

In Bosnia and Herzegovina, community service is a relatively underutilized form of punishment, yet its potential impact on reducing recidivism and promoting offenders' resocialization is significant. The penal codes in Bosnia and Herzegovina allow for community service as a sanction for certain non-violent offenses, offering offenders an alternative to imprisonment. Research in other jurisdictions has demonstrated that community service can contribute to lower reoffending rates by promoting

psychological and social rehabilitation, a promising outcome that merits further exploration in the context of Bosnia and Herzegovina.

One of the key benefits of community service is its capacity to positively influence the psychological rehabilitation of offenders. This type of sanction provides individuals with a sense of usefulness, purpose, and connection to their community, which is essential for fostering positive behavioral change. From a psychological perspective, community service aligns with the principles of social learning theory (Bandura, 1977), which posits that individuals learn new behaviors through observation, interaction, and reinforcement. Offenders who engage in community service work have the opportunity to adopt prosocial behaviors by observing and interacting with law-abiding members of their community. A study by McIvor (2010) found that offenders who participated in community service developed an enhanced sense of empathy and responsibility, both of which are integral to the resocialization process. McIvor's (2010) research aligns with restorative justice principles, which emphasize the importance of repairing harm and reintegrating offenders into society rather than simply punishing them. Through community service, offenders can develop new attitudes and values that reduce antisocial behavior and promote law-abiding citizenship.

In addition to empathy, community service has been shown to improve offenders' self-esteem. Research by Bottoms (2001) found that community service positively affects offenders' self-perception, making them feel more valued and capable of contributing to society. By participating in meaningful work that benefits the community, offenders gain a sense of accomplishment, which can reduce their likelihood of reoffending. This positive reinforcement is crucial in breaking the cycle of criminal behavior and promoting long-term behavioral change.

Community service also facilitates offenders' social integration, which is critical to their successful rehabilitation. One of the key challenges faced by individuals returning to society after serving a sentence is social stigma, which can hinder their reintegration efforts. Offenders who have been incarcerated often experience social exclusion, which can lead to feelings of isolation, depression, and anxiety, all of which increase the likelihood of reoffending. Community service helps mitigate these challenges by providing offenders with an opportunity to contribute to their community in a constructive and visible way. Research conducted by Maruna and LeBel (2003) highlights the importance of community acceptance in the rehabilitation process. Their study found that offenders are more likely to succeed in their rehabilitation if they feel supported and accepted by their

community. Community service creates a platform for offenders to demonstrate their commitment to positive change, which can help them rebuild trust and relationships within their communities. When offenders feel valued and accepted, they are more likely to internalize prosocial values and resist the temptation to revert to criminal behavior. However, the success of community service as a rehabilitative measure depends on the availability of adequate social support and supervision. Without proper guidance, offenders may struggle to navigate the challenges associated with their sentence, such as balancing work obligations with personal and family responsibilities. Supervisors play a critical role in providing offenders with the structure and support they need to succeed. Research by McNeill and Farrall (2004) emphasizes that successful rehabilitation through community service requires a well-designed support system that includes professional supervision, counseling, and access to resources such as job training and education.

While community service offers numerous psychological benefits, it can also present significant challenges for offenders, particularly those with pre-existing mental health issues. Kury and Shea (2013) found that offenders often experience stress and anxiety due to social stigmatization, especially if their involvement in community service is not sufficiently recognized or appreciated by the community. Offenders may feel a sense of guilt and shame for their past actions, which can exacerbate their feelings of inadequacy and hinder their rehabilitation efforts. Farrall (2002) also identified that offenders may experience feelings of guilt that interfere with their ability to fully engage in the rehabilitative process. These negative emotions can lead to mental health deterioration, including increased levels of depression and anxiety. For offenders who lack support from family or friends, the psychological burden of community service can be particularly overwhelming, making it difficult for them to maintain their focus on rehabilitation.

To address these challenges, it is essential to provide offenders with psychological support throughout their sentence. Regular access to mental health services, including individual and group therapy, can help offenders build emotional resilience and develop positive coping strategies. Psychologists and counselors play a crucial role in helping offenders process their emotions, reduce stress, and stay motivated to complete their community service. Without this support, the psychological challenges associated with community service may undermine its rehabilitative potential.

Community service represents an attempt to strike a balance between justice and rehabilitation. On one hand, offenders must be held accountable for their actions and fulfill their legal obligations. On the other hand, the criminal justice system has a responsibility to promote offenders' rehabilitation and resocialization, reducing the likelihood of future criminal behavior. As Pease and McWilliams (1980) argue, community service can be more effective than imprisonment in achieving long-term rehabilitation because it allows offenders to maintain social ties and avoid the negative consequences of the prison environment, such as exposure to criminal networks and institutionalization. For community service to be effective, it requires expert management and supervision to ensure that offenders are held accountable while also receiving the support they need to succeed. Supervision not only helps offenders stay on track but also ensures that the work they perform is meaningful and contributes to the overall goals of rehabilitation and community improvement. Research by Tonry (2006) suggests that community service can make a significant economic and social contribution to the community by improving public services and infrastructure, fostering a sense of shared responsibility and social cohesion.

Community service as a punitive measure offers a promising alternative to traditional sanctions such as imprisonment, particularly in modern justice systems that emphasize rehabilitation over retribution. By promoting psychological rehabilitation, fostering social integration, and providing offenders with an opportunity to contribute to their community, community service can help reduce recidivism and support long-term behavioral change. However, for this penal measure to be effective, it must be accompanied by adequate social support, supervision, and psychological services. In Bosnia and Herzegovina, further research and practical application of community service could enhance the criminal justice system's capacity to rehabilitate offenders and contribute to safer, more cohesive communities.

Conclusion

The interdisciplinary analysis offered in this research integrates legal, economic, and psychological perspectives, providing a holistic evaluation of community service as a unique sanction within the Bosnia and Herzegovina's criminal justice system.

From a legal standpoint, the introduction of community service, or community service, as a *sui generis* measure within the Bosnian-

Herzegovina legal framework represents a significant shift away from traditional punitive sanctions like imprisonment. The sanction is designed to operate within the principles of restorative justice, offering an alternative that focuses more on rehabilitation and societal reintegration than on retribution alone. It aligns with international human rights standards by ensuring that the offender's dignity is preserved, as the work is voluntary and performed in a non-coercive manner. Additionally, the legislative provisions in Bosnia and Herzegovina reflect an understanding that this form of punishment not only serves as a retributive measure but also emphasizes the offender's capacity for reform and reintegration into the community.

However, while the legal framework allows for flexibility in applying community service as a sanction, its implementation faces certain challenges. The discretionary power granted to the courts in substituting imprisonment with community service requires a balanced and nuanced understanding of the offender's circumstances and the broader social context. Ensuring that the punishment is applied equitably across different demographics is essential to avoid disparities in its imposition. Moreover, the success of this measure depends on effective monitoring and supervision, which necessitates adequate administrative and logistical support from legal institutions.

The economic evaluation of community service underscores its potential to alleviate financial burdens on the penal system. By substituting imprisonment with community service, significant cost savings can be achieved. The cost-benefit analysis presented in the paper highlights that the financial benefits of implementing community service – through reduced incarceration costs, increased societal productivity, and lower recidivism rates – far outweigh the initial administrative and implementation expenses. Given the high prison occupancy rates in Bosnia and Herzegovina, the adoption of community service offers a viable solution to reduce the pressure on prison capacities while simultaneously addressing the state's budgetary constraints. This sanction also allows for more efficient allocation of resources, potentially shifting focus toward crime prevention and rehabilitation programs that can offer long-term societal benefits.

Furthermore, the psychological impact of community service on offenders reveals its rehabilitative potential. Unlike incarceration, which often exacerbates feelings of social isolation and can lead to recidivism, community service fosters a sense of responsibility and personal growth. It enables offenders to remain connected to their communities and retain their

jobs, which is crucial for their long-term reintegration. As presented in this study, previous research shows that offenders who participate in community service develop a greater sense of empathy, responsibility, and self-esteem, which are critical factors in reducing the likelihood of reoffending. By promoting social integration, community service serves as a rehabilitative tool that not only benefits the individual but also strengthens community ties. Nevertheless, the psychological benefits of community service are contingent upon the availability of adequate support systems. Offenders must be provided with the necessary psychological and social resources to successfully navigate the challenges associated with the sanction. The potential for stigmatization, as well as the risk of mental health deterioration due to the stress of fulfilling community service obligations, must be addressed through continuous support and counseling services. Without these interventions, the rehabilitative goals of community service may be undermined.

Overall, community service as a criminal sanction in Bosnia and Herzegovina offers a promising alternative to traditional forms of punishment, particularly in its ability to balance the dual objectives of justice and rehabilitation. Its legal, economic, and psychological dimensions demonstrate its potential to contribute to a more humane and effective criminal justice system. However, for this sanction to achieve its full potential, certain practical challenges must be addressed, including ensuring equitable application, providing sufficient support for its administration, and safeguarding the psychological well-being of offenders. Policymakers and legal practitioners should continue to explore ways to refine and improve the implementation of community service, as it represents a forward-thinking approach that could significantly benefit both offenders and society at large.

References

- Babić, M., & Marković, I. (2018). Alternativne krivične sankcije i krivično zakonodavstvo BiH (način zakonodavnog regulisanja i iskustva u primjeni). U S. Bejatović & I. Jovanović (Ur.), *Alternativne krivične sankcije (regionalna krivična zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja)* (str. 201–216). Misija OEBS-a u Srbiji.
- Babić, M., & Marković, I. (2019). *Krivično pravo, šesto izdanje*. Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Bottoms, A. (2001). Compliance and community penalties. In A. Bottoms, L. Gelsthorpe & S. Rex (Eds.), *Community Penalties: Change and Challenges* (pp. 87–116). Willan Publishing.
- Eurasian Harm Reduction Association (2023). Criminalization Cost. EHRA. Preuzeto od: <https://harmreductioneurasia.org/drug-policy/criminalization-costs/bosnia-and-herzegovina>
- Farrall, S. (2002). *Rethinking What Works with Offenders: Probation, Social Context and Desistance from Crime*. Willan Publishing.
- Horvatić, Ž. (1997). *Novo hrvatsko kazneno pravo*. Organizator.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine [Criminal Code of Bosnia and Herzegovina – CC B&H], „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.
- Krivični zakonik Republike Srpske [Criminal Code of Republika Srpska – CC RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/2017, 104/2018 – odluka Ustavnog suda, 15/2012, 89/2021, 73/2023 i „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 9/2024 – odluka Ustavnog suda BiH.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine [Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina – CC FB&H], „Službene novine Federacije BiH“, br. 37/2003, 21/2004 – ispravak, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.
- Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine [Criminal Code of Brčko District of Bosnia and Herzegovina – CC BDB&H], „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 19/2022 – prečišćeni tekst, 3/2024 i 14/2024.
- Kury, H., & Shea, E. (2013). *Punitivity: International Developments, Vol. 1: Punitiveness – A Global Phenomenon?*. Springer.
- Marković, I. (2004). Kritički osvrt na regulativu novih krivičnopravnih mjera (rad za opšte dobro na slobodi i novi model novčane kazne). *Pravni savjetnik*, 7-8, 20–30.
- Maruna, S., & LeBel, T. P. (2003). Welcome Home? Examining the "Reentry Court" Concept from a Strengths-Based Perspective. *Western Criminology Review*, 4(2), 91–107.

- McIvor, G. (2010). Reconviction following community-based sanctions: A comparison of drug treatment and testing orders and community service orders. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 49(4), 345–358.
- McNeill, F., & Farrall, S. (2004). A New Paradigm in Community Supervision?. *British Journal of Social Work*, 34(3), 243–260.
- Mrvić Petrović, N. (2018). Rad u javnom interesu (pojam, uslovi, mogućnost izricanja, trajanje i posledice neizvršenja radne obaveze). U S. Bejatović & I. Jovanović (Ur.), *Alternativne krivične sankcije (regionalna krivična zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja)* (str. 151–160). Misija OEBS-a u Srbiji.
- Pease, K. & McWilliams, W. (1980). Community Service Orders. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 19(3), 163–174.
- Pravilnik o načinu izvršenja rada u javnom interesu [Rules on the Manner of Performing the Community Service – Rules RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 71/2019.
- Simović, M. N. (2018). Alternativni načini krivičnopravne rekaicije na kriminalitet i novo zakonodavstvo Bosne i Hercegovine. U S. Bejatović & I. Jovanović (Ur.), *Alternativne krivične sankcije (regionalna krivična zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja)* (str. 161–186). Misija OEBS-a u Srbiji.
- Tonry, M. (2006). Crime, Punishment, and Politics in Comparative Perspective. *Crime and Justice*, 35(1), 1–32.
- Vasić, M. (2019). Rad u javnom interesu u praksi krivičnog sistema u Republici Srpskoj. *Politeia*, 9(18), 173–186.
- Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske [Law on the Execution of Criminal and Misdemeanor Sanctions of the Republika Srpska – LECS RS], „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/2018 i 55/2023.
- World Prison Brief (2019). *World Prison Brief data – Bosnia and Herzegovina*. WPB. Preuzeto od: <https://harmreductioneurasia.org/drug-policy/criminalization-costs/bosnia-and-herzegovina>

Balansiranje pravde i rehabilitacije: Pravni, ekonomski i psihološki aspekti rada u javnom interesu kao sankcije u Bosni i Hercegovini*

Filip Novaković, Šeharzada Šakić & Dajana Rikanović

Ovaj članak ispituje višestruke implikacije rada u javnom interesu kao krivične sankcije u pravnom okviru Bosne i Hercegovine. Utemeljen na interdisciplinarnom pristupu, integrira pravnu analizu, ekonomsku procenu i psihološke perspektive kako bi pružio sveobuhvatno razumevanje ove alternativne sankcije. Pravna analiza zadire u zakonske odredbe koje regulišu rad u javnom interesu, ocenjujući njihovu usklađenost s međunarodnim standardima ljudskih prava i njihovu učinkovitost u promovisanju restorativne pravde. Ekonomska procena koristi statističke podatke za merenje uticaja rada u javnom interesu na nacionalnu ekonomiju, uključujući analizu troškova i koristi i njegov potencijal za ublažavanje finansijskih opterećenja za sistem krivičnog pravosuđa. Ovaj deo takođe ispituje demografiju i socioekonomsku pozadinu počinitelja osuđenih na rad od javnog interesa, pružajući uvid u pravičnu primenu ove sankcije. Istražujući psihološke aspekte, članak istražuje rehabilitacijski potencijal rada u javnom interesu. U članku se ističe uloga rada u javnom interesu u podsticanju osećaja odgovornosti, poboljšanju samopoštovanja i smanjenju stope recidivizma. Takođe razmatra izazove i ograničenja implementacije ove sankcije, uključujući potencijalnu stigmatizaciju i potrebu za odgovarajućim sistemima podrške. Kroz temeljnu analizu ovih dimenzija, članak ima za cilj da doprinese tekućem diskursu o reformi krivičnog pravosuđa u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE REČI: rad u javnom interesu / krivične sankcije / restorativna pravda / Bosna i Hercegovina / rehabilitacija

PRIMLJENO: 18.9.2024.

REVIDIRANO: 11.11.2024.

PRIHVAĆENO: 23.11.2024.

* Predloženo citiranje: Novaković, F., Šakić, Š., & Rikanović, D. (2024). Balansiranje pravde i rehabilitacije: Pravni, ekonomski i psihološki aspekti rada u javnom interesu kao sankcije u Bosni i Hercegovini. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 1–24. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024031>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Reintegracija bivših osuđenika ili put u recidivizam (kriminalni povratak)*

Sadmir Karović

Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, Bosna i Hercegovina

U ovom radu intencija autora je da aktualizira i problematizira pitanje adekvatnosti izvršnog krivičnog prava na planu socijalne adaptacije i reintegracije osuđenih lica nakon izdržane kazne zatvora, te kritički sagleda potencijalne probleme i rizike sa kojima se susreće ova populacija. Humanizacija izvršnog krivičnog prava obavezuje na poštivanje ličnog integriteta i dostojanstva svakog pojedinca, te primjene odgovarajućih progama i tretmana u cilju promjene ponašanja i povećanja svjesnosti o štetnosti kriminaliteta, kako bi se postigla određena svrha. U tom smislu, zakonodavac je propisao katalog prava kao i utvrdio, odnosno propisao određena pravila u postupanju, posebno kada su u pitanju specifične kategorije (maloljetnici, lica sa mentalnim poremećajima, lica sa invaliditetom, korisnici opojnih droga i drugo). Posebna pažnja je posvećena maloljetnicima zbog njihovog uzrasta, odnosno starosti, krivičnog pravnog položaja, te potencijalnog rizika od recidivizma (kriminalnog povrata) sa posebnim osvrtom na kažnjavanje i izvršenje kazne maloljetničkog zatvora. S tim u vezi, u fokusu interesovanja je socijalna adaptacija i reintegracija bivših osuđenika, odnosno zatvorenika sa posebnim osvrtom na realne probleme i izazove sa kojima se susreću bivši osuđenici nakon izdržane kazne i izlaska iz kazneno-popravnog zavoda.

KLJUČNE REČI: izvršno krivično pravo / osuđenici / maloljetnici / recidivizam

* Korespondencija: karovic.s@hotmail.com, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, Azapovići 439, Kiseljak 71250, Bosna i Hercegovina
ORCID <https://orcid.org/000-0003-1777-0370>

Uvod

Suzbijanje kriminaliteta predstavlja imperativ za društvo (Stojanović, 1991) odnosno državu koja se susreće sa brojnim i raznovrsnim savremenim izazovima, cijeneći da se kriminalitet kao složena društvena pojava u fenomenološkom smislu mijenja, modifikuje i prilagođava aktuelnim političkim, ekonomskim i drugim uslovima i okolnostima (Karović, 2018). Savremena era u kojoj danas živimo, djelujemo i egzistiramo nameće neke nove društvene uslove i okolnosti koji na određen način iniciraju i kreiraju društvene procese i samim tim utiču na etiološko – fenomenološki aspekt kriminaliteta (Karović, 2018 str. 840).

Adekvatnost institucionalne reakcije na kriminalitet se ispoljava kroz prizmu blagovremenog i efikasnog djelovanja savremenog krivičnog prava uključujući njegova tri pod/sistema: materijalno pravo, procesno pravo i izvršno krivično pravo (Karović & Simović, 2020a). Navedeno djelovanje je primarno usmjereno na efikasnu i energičnu borbu protiv kriminaliteta (Karović & Simović, 2022) ali istovremeno i adekvatan tretman izvršilaca krivičnih djela, odnosno osumnjičenih, optuženih i osuđenih lica sa intencijom njihove socijalne adaptacije i reintegracije u društvo u konačnici, gdje će isti biti korisni članovi određene lokalne zajednice. U tom smislu, nakon okončane krivične procedure, odnosno krivičnog postupka i donošenja pravosnažne sudske odluke (Drašković, 2017), izvršno krivično pravo (penitensijarno pravo) ima pred sobom izuzetno važan ali složen zadatak da putem raspoloživih kapaciteta, resursa i mogućnosti utiče na ličnost osuđenog lica, odnosno zatvorenika u smislu njegove individualne svjesnosti o štetnosti kriminaliteta, te adekvatnim tretmanom efektivno djeluje na njegovo prevaspitavanje, odnosno resocijalizaciju (Karović & Simović, 2022). A da bi određena krivična sankcija koja je propisana u krivičnom pravu i izrečena od strane nadležnog suda mogla u potpunosti da ostvari Krivičnim zakonikom propisanu svrhu, potrebno je da ona bude na odgovarajući način izvršena, od za to nadležnih organa (Stevanović & Igrački, 2015).

Međutim, ključno pitanje se postavlja da li će se u konačnici ostvariti svrha posebne ili specijalne prevencije krivičnog prava, tj. da li će nakon izdržane kazne određeno lice nastaviti da vrši određena krivična djela (recidivizam-kriminalni povrat) ili će se socijalno adaptirati i reintegrirati u društvenu zajednicu i iskazati svoje lične sklonosti, vještine i znanja kao društveno odgovoran i koristan član. Odgovori na ovo pitanje su različiti i uslovljeni su prije svega određenim uslovima i okolnostima kao što su npr.

vrsta i priroda krivične stvari i sankcije (Ikanović, 2024), psiho-fizičkog profila ličnosti i njegovih individualnih karakteristika, uticaj društvene sredine, ekonomski uslovi, porodične prilike, lične sklonosti i drugo (Karović & Simović, 2022).

Da bi kazna zatvora ispunila svoju svrhu potrebno je da osnovni uslovi boravka u zatvoreničkom sistemu omogućavaju provođenje mjera kojima se vrši resocijalizacija zatvorenika i reintegracija u život na slobodi (Radetić-Lovrić et al., 2017). U tom smislu, posebnu pažnju zavređuju maloljetnici kao specifična starosna kategorija, s obzirom da je zakonodavac odredbe materijalnog, procesnog i izvršnog krivičnog prava prilagodio upravo njihovom uzrastu, individualnim karakteristikama i realnim potrebama na planu njihovog prevaspitanja, resocijalizacije, pravilnog razvoja i drugo (Karović et al., 2020). Također, kada je u pitanju adekvatan tretman maloljetnika kao osuđenih lica u odgovarajućim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, zakonodavac je utvrdio, odnosno propisao određena pravila i uslove, te na taj način uspostavio jasnu diferencijaciju u postupanju u odnosu na punoljetna lica. S obzirom na tendenciju humanizacije savremenog krivičnog prava (materijalnog, procesnog i izvršnog) neophodno je apostrofirati zaštitu ljudskih prava i sloboda koja se praktično operacionalizira kroz prizmu dosljedne primjene prava osumnjičenog, optuženog i osuđenog lica, odnosno zatvorenika. Bosna i Hercegovina kao i države iz okruženja su potpisale i ratifikovale brojne međunarodnopravne dokumente koji inkorporiraju određene međunarodne standarde, koji determiniraju neposredno postupanje nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona.

Tendencija humanizacije izvršnog krivičnog prava

Jedno od ključnih pitanja savremenog izvršnog krivičnog prava jeste pitanje adekvatnosti izvršenja krivičnih sankcija i njihov konkretan učinak, odnosno dejstvo na osuđeno lice, odnosno zatvorenika u kontekstu socijalne adaptacije i reintegracije. Mada je izučavanje primjene i efekata krivičnih sankcija pretežno od značaja za ostvarivanje specijalne prevencije, ono može doprinijeti i davanju odgovora na neka opšta pitanja u vezi sa određenim krivičnim sankcijama (Stojanović, 2016). Smisao specijalne ili posebne prevencije usmjeren je na lice koje izvrši određeno krivično djelo, da shvati svrhu i prirodu kažnjavanja i shodno navedenom ne vrši krivično djelo u budućnosti. Intencija zakonodavca je da krivičnopravna sankcija pored represivne komponente ostvari i preventivno dejstvo na osuđeno lice.

U zadnje vrijeme sve se više u naučnoj i stručnoj javnosti sa razlogom aktualizira preventivna funkcija savremenog krivičnog prava, odnosno njegovo preventivno djelovanje, kako na pojedinca tako i na opštu javnost u vezi povećanja i jačanja svijesti o štetnosti kriminala. Nije sporno da je savremeno krivično pravo po svojoj prirodi, karakteru (Mihajlovski, 1983) i svrsi primarno orijentisano na represiju kao krajnji ili ekstreman institucionalni odgovor i reakcija države na kriminalitet ali u zadnje dvije decenije imamo prisutnu jednu tendenciju humanizacije savremenog krivičnog prava (Karović & Simović, 2020b, 2020c) uključujući njegova tri pod/sistema (materijalno, procesno i izvršno krivično pravo). Humanizacija modernog društva podrazumijeva humanizaciju krivičnog postupka, što sada prepoznaje i zakonodavac u važnosti odbrane ljudskih prava i sloboda, s obzirom da je rasvjetljavanje i rješavanje krivičnih predmeta direktno određeno i povezano sa odgovarajućom zaštitom ljudskih prava i sloboda (Zadorozhnaya & Karović, 2022).

Navedena tendencija humanizacije se neposredno ispoljava u zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca bez obzira na njegovu nacionalnu etničku, vjersku ili rasnu pripadnost ili neko drugo lično svojstvo. U prilog naprijed navedenom, možemo navesti veoma intenzivne i dinamične aktivnosti međunarodne zajednice na planu izrade i usvajanja brojnih međunarodnopravnih dokumenata koji u fokusu interesovanja imaju upravo afirmaciju i promociju ljudskih prava i sloboda. Humanizacija savremenog krivičnog prava se neposredno odnosi i na izvršno krivično pravo, odnosno izvršenje krivičnih sankcija (Igrački, 2020) sa jasno izraženom namjerom da se odbace i prevaziđu određena arhajska, prevaziđena i neprihvatljiva shvatanja o svrsi kažnjavanja i nehumanom tretmanu osuđenih lica od strane lica kojima su povjerena ovlaštenja u ustanovama odnosno subjektima za izvršenje krivičnih sankcija.¹ Kao što je opštepoznato izvršno krivično pravo je prošlo dug razvojni put u različitim društveno-istorijskim periodima, počev od nehumanog i surovogodnosa i postupanja svojstvenog za srednji vijek (npr. odsijecanje dijelova tijela, javno kamenovanje, bičevanje i drugo), pa sve do danas kada se afirmišu i promovišu univerzalne ljudske vrijednosti koje se neposredno ispoljavaju putem zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda za koje je civilizovan svijet posebno zainteresovan. Reakcija na kriminalitet se u različitim društveno - istorijskim periodima mijenjala, modifikovala i prilagođavala aktuelnim potrebama u zavisnosti od ukupnog stepena razvoja, određenih uslova i

¹ Detaljnije vidjeti čl. 57. Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, Sl. glasnik BiH br. 22/2016-prečišćen tekst

drugih specifičnosti koje su neposredno ili posredno uticale na odgovor društva, odnosno države na različite pojavne oblike kriminaliteta. Također, kriminalitet kao složena društvena pojava se mijenjala, modifikovala i prilagođavala određenim političkim, ekonomskim, socijalnim i drugim uslovima i specifičnostima, tako da je i kriminalitet potrebno promatrati kroz prizmu njegovih fenomenoloških oblika ispoljavanja. Na društvenoj sceni i danas imamo dvije suprotstavljene strane, borba između dobrog i lošeg čini dio naše svakodnevnice, a posebnu pažnju zavređuju specifični oblici organizovanog kriminaliteta sa nekim novim fenomenološkim oblicima ispoljavanja (krivična djela iz oblasti opojnih droga, trgovine ljudima, visokotehnološki/sayber kriminalitet i drugo).

Na današnjem stepenu ukupnog razvoja, situacija se značajno promijenila s obzirom na veoma intenzivne reformske procese koji nisu zaobišli ni izvršno krivično pravo koje je po svom sadržaju, prirodi, svrsi i drugim karakteristikama usmjereno na prihvatanje i implementaciju međunarodnopravnih standarada (katalog prava osuđenog lica, odnosno zatvorenika). U tom smislu neophodno je apostrofirati specijaliziranost, odnosno stručnu osposobljenost lica u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u cilju adekvatnog tretmana prema osuđenim licima za vrijeme izdražavanja kazne zatvora. Sama sudska odluka u formi osuđujuće presude u zavisnosti od same prirode krivične stvari, ima određeno psihološko dejstvona osuđeno lica, tako da prelazak u jedan novi kolektiv zahtijeva i uspostavljanje različitih međuljudskih (društvenih) odnosa i obrazaca ponašanja u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija koji su regulisani internim zavodskim pravilima i procedurama. U Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija postoje organizacione jedinice koje se bave poslovima obezbjeđenja, vaspitnog tretmana, zdravstvene zaštite, radnog angažovanja pritvorenika i zatvorenika kao i opštih i zajedničkih poslova.²

Za neometano odvijanje uobičajenih, odnosno svakodnevnih aktivnosti zatvorenika uspostavljene su određene službe koje u skladu sa svojim nadležnostima preduzimaju kontinuirane, organizovane i planske aktivnosti usmjerene na zadovoljenje određenih potreba navedenih lica i obezbjeđenja adekvatnog tretmana. Također, u Zavodu, u pravilu, postoji grupa stručnjaka za ispitivanje ličnosti i utvrđivanje programa tretmana zatvorenika (psiholog, pedagog, socijalni radnik, ljekar, diplomirani pravnik i drugi

² Detaljnije vidjeti čl. 19 stav 1. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija., pritvora i drugih mjera, Sl. glasnik BiH br. 22/2016-prečišćen tekst

stručnjaci).³ Navedeno jasno upućuje na jedan multidisciplinarni pristup i odnos stručnjaka raznih profila kada je u pitanju tretman prema zatvoreniciima koji svaki iz svog stručnog ugla djeluje i pruža značajan doprinos na realizaciji adekvatnog tretmana.

Prilikom izražavanja kazne zatvora zatvorenici imaju pravo na katalog propisanih prava i to kako slijedi:

1. humano postupanje,
2. pravo na religiju, odnosno zadovoljavati svoje vjerske potrebe,
3. grupni i odvojeni tretman pritvorenika i zatvorenika,
4. informisanje pritvorenika i zatvorenika s pravilima kućnog reda, pravima i dužnostima, disciplinskim prekršajima i predviđenim kaznama,
5. biračko pravo,
6. adekvatan tretman prema ženama (npr. porođaj izvan zavoda),
7. adekvatan medicinski, odnosno zdravstveni tretman,
8. odgovarajući smještaj i higijenski uslovi,
9. odijevanje,
10. ishrana,
11. invalidsko osiguranje,
12. komunikacija i pritužbe,
13. katalog osnovnih prava (boravak na otvorenom, najnužnije potrebe, biblioteka, slobodne aktivnosti, rad i drugo).⁴

U vezi naprijed navedenog, posebnu pažnju zavređuju specifične kategorije zatvorenika u pogledu adekvatnog tretmana i zadovoljenja njihovih specifičnih individualnih potreba kao što su sljedeće kategorije: lica sa mentalnim poremećajima, ovisnici o opojnim drogama, lica sa određenim stepenom invaliditeta, maloljetna lica i drugo.

Međutim, i danas sam pojam izvršno krivično pravo, odnosno izvršenje krivičnih sankcija, u pštoj javnosti prije svega asocira na represiju, odnosno kažnjavanje učinilaca krivičnih djela, tako da se još uvijek na pravilan način ne shvata svrha i preventivna priroda primjene određene sankcije na osuđeno lice. S druge strane, adekvatan tretman zatvorenika zavisi od vrste i prirode krivične stvari, zatim određenih individualnih psiho-fizičkih ličnih karakteristika i drugih specifičnosti koje determiniraju profil ličnosti.

³ Detaljnije vidjeti čl. 20 stav 3. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija., pritvora i drugih mjera, Sl. glasnik BiH br. 22/2016-prečišćen tekst

⁴ Detaljnije vidjeti čl. 57.-87. Zakona o izvršenju krivičnih sankcija., pritvora i drugih mjera, Sl. glasnik BiH br. 22/2016-prečišćen tekst

Tretman osuđenika kao veoma širok pojam, prožima više sadržaja postupanja prema osuđenicima u kaznenim ustanovama među kojima najčešće srećemo izraze tretman, popravljjanje, prevaspitanje, resocijalizacija, reintegracija i rehabilitacija (Simović, 2023). Iz naprijed navedenog prepoznamo važnost, svrsishodnost i ulogu izvršnog krivičnog prava na planu ostvarivanja primarne funkcije savremenog krivičnog prava koja se ispoljava u zaštiti najvažniji dobara i vrijednosti.

Reintegracija bivših osuđenika u društvo ili put u recidivizam (kriminalni povratak)

Kompleksna ustavnopravna struktura države Bosne i Hercegovine neposredno uslovljava i primjenu zakona o izvršenju krivičnih sankcija na četiri nivoa vršenja vlasti (državni nivo, entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine). Zakonodavac je propisao i pomoć nakon otpusta, odnosno pomoć zatvorenici otpuštenim sa izdržavanja kazne zatvora koju pružaju nadležni organi, ustanove i druga pravna lica pružace potrebnu pomoć za njihovo lakše i brže uključivanje u redovan život na slobodi koja podrazumijeva ali i ne ograničava na iznalaženje privremenog smještaja i obezbjeđenje ishrane, neophodno liječenje, iznalaženje nove sredine u kojoj će osuđeno lice živjeti, pomoć u sređivanju porodičnih prilika, u pronalaženju zaposlenja i završetak započetog stručnog osposobljavanja i davanje novčane pomoći za podmirivanje najnužnijih potreba.⁵

S obzirom na primarni cilj izvršnog krivičnog prava koji se praktično operacionalizira putem adekvatnog tretmana osuđenih lica, odnosno zatvorenika, usmjereno na njihovu resocijalizaciju i reintegraciju u društvo, rezultati takvog djelovanja odnosno postupanja su prepoznatljivi i mjerljivi neposredno nakon izdržane kazne zatvora. Povratku zatvorenika u zajednicu treba prethoditi tretmanski rad tijekom izvršavanja kazne i neposredna priprema zatvorenika za otpust (Maloić, 2020). Nakon izdržane kazne zatvora u odgovarajućoj ustanovi, lice se suočava sa brojnim problemima i izazovima, prije svega ekonomske, društvene, psihosocijalne i druge prirode. Proces socijalne adaptacije i reintegracije u društvo, odnosno lokalnu zajednicu neposredno ili posredno zavisi od brojnih i raznovrsnih faktora. U samom početku, lice se postepeno privikava na nove uslove i

⁵ Član 136. Zakona Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, Sl. glasnik BiH br. 22/2016-prečišćen tekst

okolnosti, s obzirom da je prilikom izdržavanja kazne zatvora u odgovarajućoj ustanovi (zavodu), duži period bio adaptiran na određene uslove, odnosno pravila kućnog reda (ograničenje kretanja, dnevni raspored aktivnosti, smještaj i drugo).

Nakon izlaska iz zatvora, prioritet predstavljaju određena pitanja egzistencijalne prirode kao što su zaposlenje, odgovorajući smještaj ali i s druge strane i obnavljanje, odnosno uspostavljanje jakih porodičnih i drugih društvenih veza na planu adekvatne psiho-socijalne podrške i pomoći. Niske kvalifikacije značajno smanjuju zatvorenikove izgleda za zapošljavanje nakon otpuštanja iz zatvora, a nemogućnost zapošljavanja je jedan od ključnih čimbenika za ponovno počinjenje kaznenog djela (Mataija, 2014). Neposjedovanje određene stručne spreme, odnosno potrebnih znanja i vještina predviđenih za određeno radno mjesto, direktno utiče na nemogućnost adekvatnog radnog angažmana.

Dakle, loše ekonomsko stanje koje prouzrokuje brojne probleme i poteškoće egzistencijalne prirode, prije svega nezaposlenost, jedan je od ključnih etioloških faktora koji neposredno ili posredno utiču na recidivizam, odnosno kriminalni povrat. Jednokratne novčane pomoći kao oblik finansijske podrške od strane službe socijalne zaštite samo trenutno, odnosno kratak vremenski period može pomoći, iz čega proizilazi da je veoma važno obezbjediti zaposlenje i kontinuirane ili redovne novčane prihode u cilju zadovoljenja finansijskih odnosno egzistencijalnih potreba.

Na psiho-socijalnom planu najvažniji je aspekt, odnosno segment podrške, razumijevanja i iskazivanja posebnog senzibiliteta od strane porodice, rodbine ali i lokalne zajednice u cjelini gdje lice živi, odnosno boravi, na planu brže, lakše i jednostavnije socijalne adaptacije i reintegracije u društvo. Pokidane porodične, bračne ili rodbinske veze negativno utiču na adaptivni proces. Izlaskom iz zavoda za izvršenje krivičnih sankcija lice tj. bivše osuđenik se suočava sa određenim izazovima i u tom prevazilaženju istih veoma važna je psiho-socijalna podrška. Na tom planu, pažnju zavređuje služba socijalne zaštite koja putem stručnih lica (socijalni radnik, psiholog, pedagog i drugo) može značajno pomoći u prevazilaženju i rješavanju određenih izazova sa kojima se bivši osuđenik suočava.

U kontekstu pružanja adekvatne psiho-socijalne podrške neophodno je apostrofirati jedan od ključnih problema koji ima važan uticaj na proces socijalne adaptacije i reintegracije, a to je stigmatizacija bivšeg osuđenika u društvu, odnosno lokalnoj zajednici, pa čak i od strane najbližih srodnika

(članova porodice), prijatelja, komšija. Pretpostavlja se da je adekvatan tretman pozitivno i svrsishodno uticao na promjenu neprihvatljivog ponašanja i odbacivanje nekih destruktivnih obrazaca ponašanja, te povećanja svijesti o štetnosti kriminaliteta. Stigmatizacija u društvu, odnosno lokalnoj zajednici izuzetno negativan uticaj ima na maloljetnike koji nakon kazne maloljetničkog zatvora i izlaska iz zavoda upravo očekuju adekvatan društveni ambijent koji podrazumijeva pomoć, kao i različite oblike podrške.

Zakonodavac je iskazao poseban senzibilitet i protektivni odnos prema ovoj specifičnoj kategoriji kada je u pitanju korištenje određenih pojmova, odnosno termina, upravo sa intencijom da se izbjegne stigmatizacija maloljetnika u društvu, a sve u cilju socijalne adaptacije i reintegracije. Međutim, nesmiemo ignorisati ili zanemariti i kritike koje ukazuju da osuđena lica za vrijeme izdržavanja kazne zatvora se povežu sa drugim osuđenima koji su stariji i iskusniji, uključujući i recidiviste, te da se dodatno profiliraju i „usavrše“ za vršenje određenih krivičnih djela nakon izlaska iz zatvora. Postoji bojazan da se u određenim situacijama osuđena lica, posebno mlađa populacija, praktično „regrutuju“ i pripremaju da nakon izlaska iz zatvora vrše određena krivična djela. Također, poseban problem u vezi socijalne adaptacije i reintegracije nakon izdržane kazne zatvora i izlaska iz zavoda imaju specifične kategorije koje zbog svojih ličnih psihofizičkih osobina i zdravstvenih problema zahtijevaju određenu pomoć i podršku stručnih lica kao što su npr. lica sa određenim stepenom invaliditeta, lica sa mentalnim poremećajima, lica sklona uživanju opojnih droga, starije osobe i drugo.

Uvažavajući naprijed navedeno, potrebno je prepoznati, utvrditi i identifikovati sve potencijalne etiološke faktore, odnosno uzroke i rizike koji neposredno ili posredno utiču na povećanje recidivizma, odnosno kriminalnog povrata, a u cilju njihovog otklanjanja ili bar reduciranja u skladu sa realnim mogućnostima. Također, individualni programi na kojima se zasniva tretman osuđenih lica, posebno kada se radi o određenim specifičnim kategorijama, zahtijeva kritičko preispitivanje sa intencijom modifikacije i prilagođavanja realnim potrebama na planu postizanja očekivanih rezultata.

Zaključak

U savremenim uslovima pred izvršno krivično pravo se postavljaju kompleksni zadaci usmjereni na adekvatan tretman osuđenih lica, odnosno zatvorenika na planu promjene njihovog ponašanja, te jačanja svijesti o štetnosti kriminala. Socijalna adaptacija i reintegracija bivših osuđenika je imperativ, kako bi se smanjila prisutnost recidivizma, odnosno kriminalnog povrata. Pokidane porodične, bračne ili rodbinske veze negativno utiču na adaptivni proces. Izlaskom iz zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, lice, tj. bivši osuđenik se suočava sa određenim izazovima i u tom prevazilaženju istih veoma važna je psiho-socijalna podrška. Na tom planu, pažnju zavređuje služba socijalne zaštite koja putem stručnih lica (socijalni radnik, psiholog, pedagog i drugo) može značajno pomoći u prevazilaženju i rješavanju određenih izazova sa kojima se bivši osuđenik suočava. Međutim, da bi se ispunio taj postavljeni cilj, neophodno je prethodno obezbjediti i zadovoljiti određene uslove ekonomske, društvene, psiho-socijalne i druge prirode od kojih neposredno zavisi proces socijalne adaptacije i reintegracije u društvo, odnosno u lokalnu zajednicu. Također, na tom planu neophodno je obezbjediti specijaliziranost ali i svakako potreban stepen koordinacije nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona, kako bi se bivšem osuđeniku nakon izdržane kazne zatvora i izlaska iz kazneno-popravnog zavoda, praktično omogućilo da postane koristan član društvene zajednice u kojoj boravi i djeluje. U tom smislu, od navedenih lica kojima su povjerena ovlaštenja zahtijeva se posjedovanje specijaliziranih znanja i vještina prilikom postupanja prema maloljetnicima, kako bi se izbjegli negativni efekti i dejstvo na ličnost maloljetnika (lično dostojanstvo, stigmatizacija ili drugo).

Dakle, postoje brojni i raznovrsni problemi, izazovi i barijere sa kojima se neposredno ili posredno suočava navedeno lice na putu prema uspješnoj socijalnoj adaptaciji i reintegraciji. Postoji saglasnost da generalno loša ekonomska situacija svakako negativno utiče prije svega na zadovoljenje određenih uslova egzistencijalne prirode (npr. adekvatan posao, smještaj i drugo).

Iz navednog proizilazi da lice nakon izdržane kazne zatvora i izlaska iz kazneno-popravnih zavoda, zahtijeva i dalje adekvatnu pomoć i podršku nadležnih službi. Poseban problem u vezi socijalne adaptacije i reintegracije nakon izdržane kazne zatvora i izlaska iz zavoda imaju specifične kategorije koje zbog svojih ličnih psiho-fizičkih osobina i zdravstvenih problema zahtijevaju određenu pomoć i podršku stručnih lica kao što su npr. lica sa

određenim stepenom invaliditeta, lica sa mentalnim poremećajima, lica sklona uživanju opojnih droga, starije osobe i drugo.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, neophodno je uspostaviti probacijsku službu kao svojevrsan operativni servis namijenjen upravo kao pomoć, briga i podrška ovoj specifičnoj kategoriji lica, kako bi se obezbjedile sve neophodne pretpostavke i uslovi na planu prevazilaženja brojnih i raznovrsnih izazova i u konačnici omogućila socijalna adaptacija i reintegracija u lokalnu zajednicu kao krajnji cilj sveukupnih aktivnosti.

Literatura

- Drašković, D. (2017). Pravo na pravično suđenje. *Matica*, 71, 7–46.
- Ikanović, V. (2024). Odmjeravanje kazne. *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, 14(14), 130–146. <https://doi.org/10.7251/GFP2414130I>
- Igrački, J. (2020). Alternativne sankcije i probacioni sistem – Međunarodni standardi i stanje u Srbiji. U S. Nogo (Ur.), *Liber Amicorum prof. dr Milenko Kreća: međunarodno javno i krivično pravo u XXI veku* (str. 519–530). Udruženje za međunarodno krivično pravo.
- Karović, S. (2018). Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini–mogućnosti, izazovi i perspektive. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 55(4), 835–852. <https://doi.org/10.31141/zrpf.2018.55.130.835>
- Karović, S., Maloku, A., & Shala, S. (2020). Maloljetničko krivično pravo u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na krivičnopravni položaj i odgovornost maloljetnika. *Kriminalističke teme*, 20(1–2), 107–122.
- Karović, S., & Simović, M. (2020c). Krivičnopravno suprotstavljanje visokotehnološkom-kompjuterskom kriminalitetu: Savremeni izazovi, dileme, perspektive u kaznenom pravu i pravosuđu. U J. Kostić & M. Matić Bošković (Ur.), *Digitalization in Penal Law and Judiciary* (str. 45). Institut za uporedno pravo. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. https://doi.org/10.56461/ZR_22.DUKPP
- Karović, S., & Simović, M. (2020b). Pravna priroda i osnovne procesne determinante krivičnog postupka u Bosni i Hercegovini. *Časopis Vještak*, 6–8(1–3), 68–74. <https://doi.org/10.7251/GFP2010199K>
- Karović, S., & Simović, M. (2020a). Rasvjetljavanje i rješenje krivične stvari u krivičnom postupku Bosne i Hercegovine – raskol između normativnog i stvarnog. *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 10(10), 208–218. <https://doi.org/10.47152/rkpk.61.3.5>
- Karović, S., & Simović, M. (2022). Criminal law, criminal procedure and criminal aspects of the crime of murder. *Časopis Vještak*, 14(1–2), 26–34. DOI: 10.7251/VJE2201026K

- Maloić, S. (2020). Pojam i-koga štiti, zašto i kako? *Kriminologija i socijalna integracija*, 28(1), 11–46. <https://doi.org/10.31299/ksi.28.1.2>
- Mihajlovski, A. (1986). Subjekt krivičnog dela. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 34(6), 634–651.
- Mataija, A. (2014). *Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Radetić-Lovrić, S., Mirković, B., & Matijević, D. (2017). Stavovi osuđenika o uslovima života u zatvorskim ustanovama. *Zbornik radova XVII Dani kriminalističkih nauka* (str. 252–268). Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.
- Simović, M. (2023). Tretman osuđenih na kaznu zatvora: Teorijska i empirijska razmatranja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(2–3), 109–132. <https://doi.org/10.47152/ziksi2023037>
- Stevanović, Z., & Igrački, J. (2015). Izvršno krivično pravo u Srbiji: od norme do prakse. *Krivično zakonodavstvo – de lege lata et de lege ferenda* (str. 417–426). Ministarstvo pravde Republike Srpske. Ministarstvo pravde Republike Srbije. Grad Prijedor. Univerzitet u Banjoj Luci. Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. JU Sl. Glasnik Republike Srpske.
- Stojanović, Z. (1991). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stojanović, Z. (2016). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Zadorozhnaya, A.V., & Karović, S. (2022). Human Rights and Criminal Process: Modern Tendencies, *European and Asian Law Review*, 5(3), 15–21. http://dx.doi.org/10.34076/27821668_2022_5_3_15

Propisi

- Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Sl. novine FbiH*, br. 7/2014 i 74/2020.
- Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Sl. glasnik RS*, br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020.
- Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, *Sl. novine Brčko distrikta BiH*, br. 53/2011.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, *Sl. glasnik BiH*, br. 3/03, 32/03 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023.
- Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, *Sl. glasnik BiH*, br. 22/2016.

Reintegration of Former Offenders or the Path to Recidivism (Criminal Reoffending)*

Sadmir Karović

Faculty of Law, University of Travnik, Bosnia and Herzegovina

In this paper, the author aims to address and problematize the adequacy of the criminal enforcement system in terms of the social adaptation and reintegration of convicted persons after serving a prison sentence, as well as to critically examine the potential problems and risks faced by this population. The humanization of the criminal enforcement system requires respect for the personal integrity and dignity of each individual, along with the implementation of appropriate programs and treatments aimed at behavior change and raising awareness about the harmful effects of criminal activity to achieve specific objectives. In this context, the legislator has prescribed a catalog of rights and established certain rules of conduct, particularly for specific categories, such as minors, individuals with mental disorders, persons with disabilities, and drug users. Special attention is given to juveniles due to their age, criminal-legal status, and the potential risk of recidivism (criminal reoffending), with a particular focus on sentencing and the execution of juvenile imprisonment. Accordingly, the paper centers on the social adaptation and reintegration of former offenders, with a particular focus on the real problems and challenges they face after serving their sentences and being released from correctional institutions.

KEYWORDS: criminal enforcement law / convicts / juveniles / recidivism

PRIMLJENO: 1.9.2024.

REVIDIRANO: 5.10.2024.

PRIHVAĆENO: 16.10.2024.

* Predloženo citiranje: Karović, S. (2024). Reintegracija bivših osuđenika ili put u recidivizam (kriminalni povrat). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 25–37. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024032>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

(Ne)mogućnost resocijalizacije i kazna *

Nataša Tanjević

Zamenica Zaštitnika građana, Republika Srbija

Stručnjaci koji se bave penologijom i kriminologijom slažu se da za ostvarivanje svrhe kažnjavanja nije dovoljno samo lišavanje slobode i zatvaranje učinilaca krivičnih dela, već da su neophodni rehabilitacijski postupci, koji u velikoj meri utiču na željenu promenu ponašanja, smanjenje recidiva i reintegraciju zatvorenika u društvo. To ukazuje na činjenicu da tretman zatvorenika zapravo predstavlja najznačajniji segment izvršenja kazne zatvora i da prioritet u celokupnom izvršenju krivičnih sankcija mora biti resocijalizacija. Šta se zaista događa na planu tretmana zatvorenika, zašto je stopa recidivizma zatvoreničke populacije u našoj zemlji zabrinjavajuće visoka, kakvo su stvarno stanje, problemi i izazovi u procesu resocijalizacije zatvorenika i njihove reintegracije u društvenu zajednicu, pitanja su na koja ćemo u radu nastojati da damo odgovore. Neuspeh resocijalizacije je posledica brojnih faktora, od neadekvatnog prevaspitnog tretmana, preko uticaja neformalnog zatvorskog sistema, stanja u društvu, do neadekvatnog postpenalnog prihvata. Stoga, zajednički cilj svih nadležnih organa treba da bude nastojanje da se pronađu i primene najadekvatniji programi postupanja i mera, pri čemu je potrebno obezbediti kadrovske, materijalne i druge resurse koji su neophodni za što uspešniju resocijalizaciju zatvorenika i njihovu lakšu reintegraciju u socijalno okruženje. Ujedno, na ovaj način se aktivno doprinosi i prevenciji kriminala.

KLJUČNE REČI: zatvor / kriminalni povrat / resocijalizacija / tretman

* Korespondencija: natasa.tanjevic@ombudsman.rs

Uvod

Iako je kazna kao represivna mera neophodna, s obzirom na to da obavlja bitnu funkciju u društvu time što štiti najvažnija ljudska dobra i suzbija kriminalitet kao opšteopasnu društvenu pojavu, svrha kažnjavanja ne sme se svesti samo na odmazdu i golu represiju za izvršeno krivično delo. Sa druge strane, veoma je teško uspostaviti ravnotežu između zahteva za kažnjavanjem i zahteva da se čovek u zatvorskim uslovima promeni, naročito kada postoje ograničene mogućnosti da se primenom kazne postignu željene promene ponašanja zatvorenika. S tim u vezi, postavlja se pitanje da li zatvori i tretman onakvi kakvi jesu mogu ispuniti svrhu kažnjavanja? Ako se uzme da je osnovna mera efikasnosti kazne stopa recidivizma, s obzirom na to da ona pokazuje koliko zatvorenika posle izdržane kazne bude ponovo osuđeno, moglo bi se zaključiti da u tom delu nema preterano razloga za optimizam. Naime, iako dostupni podaci variraju u zavisnosti od izvora i kriterijuma – mere recidivizma, procenjuje se da je stopa povrata između 60 i 70% lica koji su odslužili kaznu zatvora (Nikolić & Nikolić, 2016)¹. To nužno otvara pitanje individualne prevencije, pitanje efikasnosti prethodno izrečene kazne, ali ukazuje i na skroman uticaj zatvorskog sistema na ostvarivanje svrhe i cilja kažnjavanja i izvršenja kazni i otvara brojna druga pitanja, među kojima je i pitanje, kako država i društvo mogu pomoći u boljoj integraciji bivših zatvorenika u društvo i ujedno prevenciji kriminalnog povrata.

Ako pođemo od toga da se od resocijalizacije očekuje da izmeni ona lična svojstva zatvorenika koja su uticala na kriminalno ponašanje i da ga osposobi za društveno prihvatljiv način života, odnosno integraciju u društvo bez činjenja krivičnih dela, može se zaključiti da je u pitanju veoma složen, osetljiv i dugotrajan proces. Ovo pre svega iz razloga što na resocijalizaciju utiče veliki broj faktora, među kojima su najvažniji: dužina boravka u zatvoru, uslovi boravka, psihička struktura zatvorenika, pojedinačni pristup svakom zatvoreniku, tretman u zatvoru, motivisanost zatvorenika i stručnost i pristup onoga ko sprovodi tretman (Tanjević, 2018).

Sa druge strane, ovaj proces se ne završava danom isteka kazne jer završnu fazu reintegracije predstavlja postpenalni tretman, koji bi trebalo da prevenira ponovno vršenje krivičnih dela, a samim tim i smanji rizike od

¹ Takođe, više o ovoj temi videti rezultate projekta “Ekspertska istraživanje i analiza povrata u Republici Srbiji”, koje je sproveo Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u saradnji sa Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju – Misija u Srbiji, dostupno na: http://repozitorijum.pravnofakultet.ed.rs/1174/1/ekspertska_istrazivanje_i_analiza_povrata.pdf

povrata, odnosno ponovnog dolaska u zatvor. Stoga, „da bi se postigla svrha izvršenja kazne zavora i prekinuo krug povratništva, pored unapređenja tretmana zatvorenika tokom boravka u zatvoru treba obezbediti adekvatan postpenalni prihvata nakon izvršenja kazne zatvora, odnosno programe i usluge podrške bivšim zatvorenicima u procesu socijalne reintegracije“ (Tanjević, 2023, str. 253).

Uloga i značaj institucionalnog tretmana u procesu resocijalizacije zatvorenika

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija² svrhu izvršenja kazne zatvora vezuje pre svega za sprečavanje recidiva i propisuje da je svrha izvršenja kazne zatvora da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela (član 43). Imajući u vidu navedeno, nesporno je da zatvorske institucije imaju ključnu ulogu u ostvarivanju procesa resocijalizacije i prevaspitanja zatvorenika i u njegovom osposobljavanju za život na slobodi bez činjenja krivičnih dela. Stoga, funkcija zatvorskog režima treba da se ispoljava u stvaranju pozitivnih navika, stavova i obrazaca ponašanja kod zatvorenika, kao neophodne pretpostavke njihove osposobljenosti za život na slobodi bez činjenja krivičnih dela. To se postiže organizovanjem i regulisanjem njihovih dnevnih obaveza, prevaspitnim tretmanom, a posebno obrazovanjem, stručnim osposobljavanjem, radnim angažovanjem, ispunjavanjem slobodnog vremena adekvatnim sadržajem, adekvatnom pripremom za otpust i slično (Jovanić & Ilijić, 2015; Macanović, 2011).

Bez obzira na činjenicu što sve službe u zatvoru imaju značajnu ulogu u ostvarivanju procesa resocijalizacije zatvorenika, polazeći od toga da tretman zatvorenika zapravo predstavlja najznačajniji segment izvršenja kazne zatvora može se konstatovati da Služba za tretman ima primat, u odnosu na ostale zatvorske službe. Navedeno, između ostalog proizlazi i iz odredbi Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, kojima je propisano da ova služba procenjuje individualne potrebe, kapacitete za promenu i stepen rizika osuđenog za ponavljanje krivičnog dela, utvrđuje i sprovodi individualizovani program postupanja, primenjuje metode i postupke u cilju ostvarivanja individualne prevencije i usklađuje rad ostalih službi i drugih učesnika u sprovođenju programa (član 20).

² Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, “Službeni glasnik RS”, br. 55/14, 35/19.

Tretman se sprovodi kroz program postupanja, razvrstavanje, naknadno razvrstavanje i pripremu za otpust³. Najpre, nužno je da se vodi računa o cilju procesa resocijalizacije i da se izvršenje kazne prilagodi ličnosti zatvorenika, te da se sa njim postupa sa ciljem da se u njemu probudi i razvija osećaj odgovornosti za svoje ponašanje, da se eliminišu negativni uticaji i podstiče prihvatanje pozitivnih vrednosti. To dalje zahteva da programi postupanja moraju biti individualizovani, prilagođeni rizicima i potrebama svakog konkretnog zatvorenika (Macanović, 2011; Tanjević, 2023).

Pored individualizacije tretmana, potrebna je i adekvatna kvalifikacija kako bi se sprečio negativan uticaj, tzv. kriminalna infekcija između povratnika i onih koji su prvi put osuđeni na kaznu zatvora. Dalje, u smislu važećih standarda, individualni planovi – programi postupanja za osuđene bi trebalo da imaju za cilj da obezbede postepeno napredovanje u okviru zatvorskeg sistema (načelo napredovanja)⁴. Stoga je neophodno da se individualni planovi revidiraju u redovnim intervalima i po potrebi modifikuju, a sve kako bi resocijalizacija dala maksimalne rezultate. Ovo smatramo veoma značajnim jer pravila o redovnom preispitivanju upravo i služe tome da se razmotri da li je došlo do značajnijih promena u životu i ponašanju zatvorenika, kao i da li je postignut napredak u njegovoj resocijalizaciji, a potom da se odluke koje donose nadležni organi usklade sa tim promenama.

Na ovaj način bi se omogućilo da zatvorenik, u skladu sa vladanjem i napretkom u ostvarivanju programa postupanja i individualnih ciljeva dobije mogućnost napredovanja kroz zatvorski sistem od više ka manje ograničavajućim uslovima boravka u zatvoru, pri čemu bi u konačnoj fazi zatvorenik boravio u otvorenim uslovima, po mogućstvu u društvenoj zajednici⁵. Ujedno, na ovaj način ostvarili bi se i ciljevi specijalne prevencije, s obzirom na to da ako zatvorenik ne veruje da postoji nada da

³ Član 6. Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, "Službeni glasnik RS", br. 66/2015.

⁴ Prema Pravilu 95 Mandelinih pravila "u svakom zavodu se uspostavlja sistem povlastica prilagođen različitim kategorijama zatvorenika i različitim metodama postupanja, kako bi se podstaklo dobro vladanje, razvio smisao za odgovornost i obezbedili interes i saradnja zatvorenika u postupanju prema njima", Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za postupanje prema zatvoreniciima (tzv. Mandelina pravila) Aneks uz Rezoluciju 70/175 Generalne skupštine UN, usvojen 17. decembra 2015. godine, A/RES/70/175.

⁵ Preporuka Komiteta ministara državama članicama Saveta Evrope o tretmanu zatvorenika koji izdržavaju doživotne i druge dugogodišnje kazne od strane zatvorskih uprava, Rec (2003)23.

će moći da napreduje u tretmanu, stekne proširena prava i pogodnosti i u skladu sa ispunjenim uslovima pređe u povoljniji režim izvršenja kazne, ne može se očekivati ni popravljajanje i prevaspitanje, niti bilo kakav drugi aktivan odnos prema tretmanu koji se sprovodi prema njemu.

Najzad, značaj institucionalnog tretmana u procesu resocijalizacije i reintegracije u društvo istaknut je i u članu 185 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija⁶ kojim je propisano da je priprema za otpust sastavni deo programa postupanja i da ona započinje nakon dolaska u zavod, tako što se osuđeno lice podstiče na aktivno učestvovanje u pripremi za otpust, a posebno da održava odnose s porodicom, uspostavlja i održava kontakte sa ustanovama i osobama koje mogu da mu pruže pomoć u procesu uključivanja u život na slobodi.

Faktori koji utiču na uspešnost resocijalizacije: Stanje, problemi i izazovi

Na uspeh procesa resocijalizacije utiče veoma veliki broj faktora. Na ovom mestu ukazaćemo na dva koja smatramo ključnim, a to su motivacija zatvorenika da se promeni i adekvatan i efikasan tretman. Pre svega, motivacija i neposredno angažovanje zatvorenika u realizaciji programa postupanja je najvažniji preduslov za uspešnost primenjenog programa jer ako motivacija ne postoji, ne može se očekivati ni realizacija programa postupanja. U ovom motivisanju zatvorenika važnu ulogu ima i zatvorsko osoblje, posebno službenici tretmana, koji moraju imati pristup koji će podstaći navedenu motivaciju ali i spoznaju da od ponašanja tokom izdržavanja kazne u velikoj meri zavisi i mogućnost napredovanja u tretmanu i dužina boravka u zatvoru (Macanović & Nadarević, 2014; Tanjević, 2023).

Pored motivacije, veoma je važan adekvatan i efikasan tretman koji zavisi od stručnosti i pristupa onoga ko sprovodi tretman, kao i od uslova u samom zatvoru, odnosno obezbeđivanja širokog spektra tretmanskog rada. Pre svega, tokom izvršenja kazne zatvora posebnu pažnju treba posvetiti redovnom obavljanju individualnih razgovora tokom tretmana. Ovo iz razloga što kroz individualni rad zatvorenik može vaspitaču da ukaže na određene probleme koje ima ili poteškoće sa kojima se suočava tokom izdržavanja kazne, a samim tim, vaspitač može da pronikne dublje u ličnost zatvorenika i na osnovu toga mu pruži, ne samo adekvatne stručne savete,

⁶ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, "Službeni glasnik RS", br. 55/14, 35/19.

već i da se sa većom sigurnošću opredeli za način rada sa zatvorenikom, a kako bi resocijalizacija dala maksimalne rezultate (Bobić, 2017). Podjednako značajno je i uključivanje zatvorenika u specijalizovane grupne programe koji su namenjeni posebnim kategorijama zatvorenika, odnosno prilagođeni njihovim potrebama, kao što su učinioci nasilnih krivičnih dela, zavisnici od alkohola ili droge, učinioci seksualnih krivičnih dela i slično.

Najzad, uspeh u procesu resocijalizacije je nemoguće ostvariti ukoliko licu u zatvoru na raspolaganju nisu sve one aktivnosti koje postoje u društvenoj zajednici, poput obrazovnih, radnih, kulturnih, rekreativnih i slično, a bez kojih se ne može osposobiti za život u društvu po isteku kazne. Na značaj ovih aktivnosti ukazuju i međunarodni standardi. U Evropskim zatvorskim pravilima ističe se neophodnost da svaka ustanova za izvršenje kazne zatvora organizuje iscrpan program obrazovanja kako bi se pružila mogućnost svim zatvorenicima da udovolje bar neku od svojih individualnih obrazovnih potreba i težnji⁷. Od pravila koja se odnose na rad posebno se izdvajaju sledeća: rad u zatvoru smatra se pozitivnim aspektom zatvorskog režima i nikada se ne sme koristiti kao kazna (26.1); zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbede dovoljno korisnog posla za zatvorenike (26.2); organizacija i metodi rada treba da budu što sličniji radu u zajednici kako bi se zatvorenici pripremili za uslove normalnog radnog života (26.7) i slično.

Posebna pažnja posvećuje se i ispunjavanju slobodnog vremena adekvatnim sadržajem kao značajnom faktoru prevaspitanja. Na ovu potrebu posebno ukazuje Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), ističući da lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, posebno dugotrajnih kazni zatvora, treba da imaju pristup širokom nizu korisnih aktivnosti različite prirode kao i izvesnu slobodu pri izboru načina na koji će provoditi vreme, čime neguju osećaj nezavisnosti i lične odgovornosti.⁸

Nesporno je da su obrazovanje, stručno osposobljavanje i radno angažovanje najvažnija oruđa resocijalizacije jer imaju značajnu ulogu u zadovoljavanju individualnih potreba, sticanju radnih navika, novih sposobnosti i znanja, razvijanju odgovornosti, aktiviranju potencijala, izgradnji socijalnih odnosa i u osposobljavanju da se nakon izlaska iz zatvora živi na zakonit način. Značaj rada i programa stručnog i profesionalnog osposobljavanja zatvorenika prepoznat je i u tekstu nove Strategije razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u RS, za period 2022–

⁷ Evropska zatvorska pravila, Komitet ministara Saveta Evrope, Strazbur, 1987, član 77.

⁸ Novi standardi CPT-a u pogledu izdržavanja kazne zatvora, CPT/Inf(2001)16-part.

2027. godine⁹ kojom je jedan od strateških ciljeva upravo sistemsko i centralizovano unapređenje postojećih i razvijanje novih programa profesionalnog i stručnog osposobljavanja osuđenika.

Zaštitnik građana je, obavljajući poslove Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture (NPM), poslednjih godina konstatovao pojedina značajna unapređenja u oblasti tretmana zatvorenika, ali i ukazao na određene nedostatke u sprovođenju istog i potrebu za daljim unapređenjem.¹⁰ Pre svega, tokom poseta NPM zatvorima uočeno je da su sačinjeni novi specijalizovani programi za grupni rad sa zatvorenicima i to: opšti kognitivno-bihejvioralni program, program za počiniocce nasilnih krivičnih dela, program za počiniocce nasilja u porodici i specijalizovani programi za grupni rad sa zavisnicima od alkohola i zavisnicima od droge¹¹. Opšti cilj ovih programa je smanjenje kriminološkog povrata. Specifični ciljevi odnose se na razvijanje kognitivnih i socijalnih veština, sticanje uvida u sopstvenu zavisnost i potrebe lečenja, razumevanje tuđih osećanja, promenu obrazaca razmišljanja, rešavanje konflikata, kontrolu emocija, kontrolu besa, razvoj životnih veština, itd. Sprovođenje navedenih programa je značajno jer doprinosi i ostvarivanju individualnih ciljeva, kao što su usvajanje društveno prihvatljivih modela ponašanja ili uspostavljanje/održavanje apstinencije. Međutim, uočeno je i da se u pojedinim zatvorima odvijanje specijalizovanih programa otežano odvija, pre svega zbog nedovoljnog broja službenika tretmana, nedostatka prostornih kapaciteta i slično.

Drugo, iako je uočen određeni napredak u radnom angažovanju zatvorenika i dalje postoji potreba da se navedeno razvije na ceo zatvorski sistem, te da se obezbede uslovi za radno angažovanje što većeg broja zatvorenika, posebno onih koji se nalaze u zatvorenim odeljenjima zatvora¹². Slično je i sa organizovanjem stručnih kurseva i obuka. Iako je, prema podacima Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, u periodu od 2015–2020.

⁹ Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u RS, za period 2022–2027. godine „Službeni glasnik RS“, br. 142/2022

¹⁰ Videti Izveštaj o radu Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2022. godinu, dostupno na: <https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1213/GI%202022.pdf>

¹¹ Programe je sačinila Radna grupa koju su činili službenici tretmana iz nekoliko zatvora u Srbiji, uz stručnu podršku ekspertkinje Saveta Evrope, a u okviru projekta Saveta Evrope „Jačanje zaštite ljudskih prava lica lišenih slobode i osuđenih lica u Srbiji“. Dostupno na <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/142/1>

¹² Na ovu potrebu godinama unazad ukazuje NPM u svojim izveštajima. Videti, na primer, Izveštaj o radu NPM za 2022. godinu, str. 30.

godine obuke za razna zanimanja prošlo 3.100 zatvorenika¹³, imajući u vidu ukupan broj zatvorske populacije i značaj obrazovanja i stručnog usavršavanja za uspješniju resocijalizaciju i reintegraciju u društvo, može se zaključiti da se ovaj oblik tretmana i dalje ne koristi u dovoljnoj meri. Kao ilustraciju navedenog na ovom mestu navodimo rezultate istraživanja koje je autorka ovog rada sprovedla krajem 2022. godine u Kazneno-popravnom zavodu u Požarevcu – Zabeli i Kazneno-popravnom zavodu u Nišu, putem anonimne ankete, na uzorku od 360 zatvorenika različitog statusa u odnosu na visinu zatvorske kazne, vrstu krivičnog dela, raniju osuđivanost, vreme provedeno na izdržavanju kazne i druge karakteristike (Tanjević, 2023). Na ispitivanom uzorku je utvrđeno da je svega 15% ispitanika uključeno/bilo uključeno u učenje zanata, a 13% je pohađalo ili pohađa stručne kurseve i obuke. Međutim, čak 40% ispitanika navodi da je zainteresovano za pohađanje stručnih kurseva i obuka ali da im to nije ponuđeno. Zainteresovanost zatvorenika za stručne kurseve i obuke ohrabruje, jer pokazuje da zatvorenici očekuju da će svojim zalaganjem i aktivnim učešćem u procesu resocijalizacije ostvariti, ne samo bolji položaj u ustanovi u kojoj izdržavaju kaznu, a koji će im doneti i pogodnosti tokom izdržavanja kazne, već i želju zatvorenika da ovladaju veštinama i znanjima koja im mogu biti od koristi po izlasku iz zatvora.

Ispitujući način na koji zatvorenici provode slobodno vreme i stepen zainteresovanosti i nivo uključenosti u svrsishodne aktivnosti, navedeno istraživanje pokazalo je da ispitanici najčešće slobodno vreme koriste upražnjavajući sportsko-rekreativne aktivnosti, čitajući knjige, gledajući televiziju ili u interakciji sa drugim zatvorenicima. Stoga smatramo da bi zavodi za izvršenje krivičnih sankcija trebalo da ponude što širi spektar poslova i svakodnevnih svrsishodnih aktivnosti svim licima lišenim slobode i motivišu ih da učestvuju u njima. Ovo je od velikog značaja jer se različitim kulturno-umetničkim i drugim aktivnostima mogu realizovati individualni ciljevi, u skladu s procenjenim rizicima i potrebama, čime se zatvorenicima pruža još jedna mogućnost da napreduju u povoljniju grupu i odeljenje, a pritom i da se korisno ispuni slobodno vreme. Takođe, pojedine aktivnosti poput literarnih, likovnih, muzičkih ili dramskih sekcija mogu značajno da utiču na svest zatvorenika i formiranje novih emocija kod njih, etičkih osećanja i slično.

¹³ Više o tome videti na: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/142/1>

Ono što ohrabruje je činjenica da je u poslednje dve godine, u svojim pojedinačnim izveštajima o posetama, NPM konstatovao unapređenja u pogledu organizovanja slobodnovremenskog sadržaja koja se ogledaju u činjenici da se u većem broju zatvora organizuju različite sekcije u kojima učestvuju zatvorenici (likovna, literarna, informatička, dramska i slično), sportske aktivnosti (turniri i takmičenja u malom fudbalu, košarci, stoni tenisu, šahu i slično) i kulturno-umetnički događaji (gostovanja pozorišnih grupa, prikazivanje filmova, festivali literarnog stvaralaštva, besedništva, imitacije i slično)¹⁴.

Posebno je značajno ukazati na to kako zatvorenici opažaju sprovođenje procesa resocijalizacije. Prema rezultatima pomenutog istraživanja 43% ispitanika smatra da se procesu resocijalizaciji ne poklanja dovoljno pažnje, dok 17% smatra da se proces resocijalizacije ne sprovodi uopšte. Pritom, čak 24% ispitanika smatra da je težište na kažnjavanju a ne na popravljanju. Interesantno je pritom da među ispitanicima kojima je protekla polovina kazne čak 72% navodi da ima osećaj da što su duže u zatvoru, da se sve više udaljavaju od društva. Navedeni podaci potvrđuju stav da duge kazne desocijalizuju zatvorenike, odnosno čine da oni gube osećaj za društvene vrednosti i odnose, a što sve otežava njihovu društvenu reintegraciju po izlasku na slobodu.

Još jedan faktor koji otežava proces resocijalizacije proizlazi iz činjenice da je dinamika napretka u tretmanu, u smislu prelaska iz zatvorenih u poluotvorena odeljenja, odnosno u povoljniju tretmansku grupu spora i neznatna. Na navedeno godinama unazad ukazuje u svojim godišnjim izveštajima i Zaštitnik građana u obavljanju poslova NPM, navodeći da postoji slaba pokretljivost iz zatvorenih u poluotvorena odeljenja, da se zatvorenici nedovoljno pojašnjavaju kriterijumi za napredovanje u povoljniju vaspitnu grupu, da je postupak razvrstavanja nedovoljno transparentan, da se vaspitači pretežno bave administriranjem upitnika i slično, a što sve dovodi do toga da se pojedini zatvorenici otpuštaju iz zatvora iz iste vaspitne grupe u koju su bili razvrstani odmah po prijemu u zatvor¹⁵. Problem sporadičnog prelaska u povoljniju vaspitnu grupu

¹⁴ Videti Izveštaj NPM o poseti KPZ Beograd, Izveštaj o poseti KPZ Pančevo, Izveštaj o poseti KPZ za maloletnike Valjevo, sve dostupno na <https://npm.ombudsman.org.rs>.

¹⁵ Videti, na primer, Godišnji izveštaj o radu Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2021. godinu, dostupno na: <https://npm.rs/attachments/article/1152/Izvestaj%20za%202021.pdf>

posebno je izražen kod zatvorenika koji su osuđeni na dugotrajne kazne zatvora a koji najveći deo kazne borave u zatvorenim odeljenjima zavoda.

Razlog za ovu nepovoljnu situaciju može se tražiti u činjenici da je nedovoljan broj službenika tretmana koji treba da realizuju individualni, grupni i druge oblike tretmanskog rada i da prate individualne promene i evaluiraju tok i ishod programa postupanja, ali i u činjenici da su u zatvorenim odeljenjima mogućnosti za radno angažovanje, obuke i učešće u svrsishodnim aktivnostima najmanje. Sve navedeno za posledicu ima činjenicu da stručni tim, pre svega vaspitač, u konkretnom slučaju neće moći da predloži upravniku zavoda da se zatvorenik naknadno razvrsta u grupu sa većim stepenom proširenih prava i pogodnosti, odnosno da predloži da pređe u povoljniji režim izvršenja kazne, a što dalje podrazumeva da ovde ne može da se govori o prevaspitanju i ostvarivanju procesa resocijalizacije, već naprotiv da zatvoreniku preostaje jedino „samoresocijalizacija“.

Na kraju, ako pođemo od toga da je svrha kazne prevaspitanje i resocijalizacija zatvorenika, onda bi se moglo zaključiti i da je uslovni otpust važan institut u sistemu mera koje se preduzimaju za resocijalizaciju zatvorenika. Naime, u mnogim zemljama, institut uslovnog otpusta se posmatra kao sredstvo koje motiviše zatvorenike na dobro ponašanje, jer on utiče na dužinu vremena koje će provesti u zatvoru i ujedno predstavlja snažan motiv za zatvorenike da se aktivno uključe u sve faze programa postupanja, od planiranja aktivnosti do realizacije programa (Ignjatović, 2016). Međutim, praksa odobravanja uslovnog otpusta u našoj zemlji pokazuje da u pogledu njegove primene nismo ni blizu mnogim državama. Procenat uslovnog otpusta u našoj zemlji je poslednjih godina malo iznad 20%,¹⁶ dok se u mnogim drugim evropskim zemljama kreće između 50 i 70%.

Navedeno, u najmanju ruku, deluje obeshrabrujuće za zatvorenike koja aktivno učestvuju u ostvarivanju programa postupanja i tretmanskog rada, a koji postaju svesni činjenice da njihovo ponašanje, izraženo kroz pozitivnu promenu ne doprinosi i odobravanju uslovnog otpusta od strane suda. Stoga, treba raditi na podizanju svesti nadležnih organa o značaju primene uslovnog otpusta u uslovima kada su ispunjenje sve materijalne i formalne

¹⁶ Procenat uslovno otpuštenih lica, u odnosu na ukupan procenat otpuštenih lica iz zavoda, kretao se na sledeći način: 2013. godine – 16,25%; 2014. godine – 20,6%; 2015. godine – 26,4%; 2016. godine – 26,9%; 2017. godine – 26,7%; 2018. godine – 26,1%; 2019. godine – 24,5%; 2020. godine – 26,6%; 2021. godine – 25,6%. Videti Strategija razvoja Sistema izvršenja krivičnih sankcija u RS za period 2022-2027, op-cit., str. 29.

pretpostavke, ali i senzibilizaciji javnosti za prihvatanje njegove primene. Sve ovo je neophodno, jer uslovni otpust bi trebalo da bude faktor koji doprinosi ukupnom procesu resocijalizacije, a ne faktor koji obesmišljava ovaj proces.

Resocijalizacija i reintegracija u društvo – Šta možemo bolje?

Stanje u zatvorskom sistemu u Srbiji opterećeno je brojnim problemima, poput prenaseljenosti smeštajnih kapaciteta, koji su posebno izraženi u zatvorenim odeljenjima zavoda i odeljenjima pritvora (Ilić, 2011; Mrvić-Petrović, 2007; Tanjević, 2018), nedovoljnog broja zaposlenih u svim službama, različite strukture zatvorenika, posebno porasta zavisnika od psihoaktivnih supstanci¹⁷ ili lica koja su mentalno obolela tokom izdržavanja kazne, itd. Ono što ohrabruje je činjenica da je poslednjih godina uočen određen napredak u ovoj oblasti. Pre svega, unapređeni su materijalni uslovi smeštaja u većem broju zavoda, izgrađena su dva nova zatvora u Pančevu i Kragujevcu koji su u svemu u skladu sa međunarodnim standardima i završeni su ili su u toku radovi na izgradnji novih paviljona u pojedinim zavodima¹⁸. Pored navedenog, preduzete su značajne aktivnosti usmerene na jačanje kapaciteta zavodskih službenika za razvoj i sprovođenje novih specijalizovanih programa tretmana.

Međutim, uprkos navedenim promenama i poboljšanjima, utisak je da se i dalje nedovoljno pažnje posvećuje procesu resocijalizacije i njenoj ulozi u ostvarivanju svrhe kažnjavanja. Stoga je veoma važno da se, od trenutka stupanja na izdržavanja kazne zatvora, korektivna funkcija zatvorskog sistema mora shvatiti kao priprema zatvorenika za život na slobodi, a što se postiže pre svega kroz individualne programe postupanja, u kojima treba aktivno da učestvuju kako bi ostvarili svoje individualne ciljeve, uključujući i radno angažovanje, doškolovanje, završavanje obuka i slično.

U tom cilju, dalje napore potrebno je usmeriti na angažovanje dovoljnog broja službenika tretmana i njihovu specijalizaciju, a koji će potom svojom stručnošću i pristupom motivisati što veći broj zatvorenika da se uključe u programe tretmana. Takođe, imajući u vidu da ulaganje u tretmanske

¹⁷ Videti Izveštaj Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture pod nazivom "Postupanje prema zavisnicima od psihoaktivnih supstanci u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija", dostupno na: [izvestaj.pdf](#)

¹⁸ Više o tome videti u Strategiji razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u RS za period 2022–2027. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 42/2022.

programe i sadržaje daje dugoročne pozitivne efekte, potrebno je ispitivati potrebe zatvorenika za određenim programima i raditi na razvijanju i implementaciji novih programa tretmana, posebno onih koji su namenjeni ranjivim kategorijama zatvorenika (žene, maloletnici, stari i slično).

Drugo, neophodno je stvoriti uslove za radno angažovanje što većeg broja zatvorenika, a posebno onih koji se nalaze u zatvorenim odeljenjima zatvora, za koje je svrsishodan rad od velikog značaja, s obzirom na negativan uticaj strožeg režima kojem su izloženi. S druge strane, imajući u vidu da svaki oblik obuke i obrazovanja u toku izdržavanja kazne zatvora doprinosi stvaranju većih mogućnosti za zapošljavanje ovih lica po izlasku na slobodu, neophodno je pažljivo planiranje i sprovođenje različitih obrazovnih programa i programa stručnog osposobljavanja, osluškujući interesovanja zatvorenika i potrebe tržišta rada, te u tom cilju jačati saradnju sa obrazovnim institucijama, lokalnom samoupravom, Nacionalnom službom za zapošljavanje i slično.

Najveći izazov u pogledu resocijalizacije zatvorenika postoji kada su u pitanju lica koja se nalaze na izdržavanju dugotrajnih kazni zatvora, a što proizlazi pre svega iz činjenice da ova lica najveći deo kazne provode u zatvorenim odeljenjima zavoda (u restriktivnom režimu), u kojima su i mogućnosti za radno angažovanje stručne kurseve i obuke, učešće u svrsishodnim aktivnostima najmanje. Stoga smatramo da bi sistem izvršenja krivičnih sankcija pojačanu pažnju trebalo da usmeri na intenzivniji tretman ovih zatvorenika, ostvarivanje procesa resocijalizacije i iznalaženje načina koji će doprineti očuvanju dostojanstva, života i zdravlja osuđenih na dugotrajne kazne zatvora, kao i njihovoj lakšoj reintegraciji u društvo, po isteku kazne. Uostalom, i CPT je u izveštaju nakon posete Republici Srbiji 2021. godine ukazao na to da srpske vlasti treba da razviju dugoročnu politiku prema zatvoreniciima koji služe dugogodišnje kazne (CPT/Inf, 2022).

Najzad, da bi se postigla svrha izvršenja kazne zatvora, pored unapređenja tretmana zatvorenika u toku boravka u zatvoru, treba obezbediti adekvatan postpenalni prihvrat po izlasku iz zatvora. U kontekstu evropskih standarda, Savet Evrope je u svojim preporukama više puta istakao da otpuštanje zatvorenika treba da se odvija u skladu sa unapred određenim planom i da je potrebno da postoji program resocijalizacije i reintegracije bivših zatvorenika u društvo.

Postpenalni programi treba da budu usmereni na pomoć i podršku u ostvarivanju osnovnih prava (posedovanje ličnih dokumenata, socijalna i

zdravstvena zaštita itd.), pronalaženju zaposlenja, poboljšanju odnosa s porodicom i okruženjem, održavanju apstinencije, itd. U ostvarivanju navedenog potrebna je koordinisana saradnju zavoda sa službama socijalne zaštite, organizacijama civilnog društva i svim društvenim akterima kako bi se osigurali potrebni uslovi i zadovoljile potrebe bivših zatvorenika. S tim u vezi, moglo bi se reći da su dominantni izazovi postpenalne zaštite u tome da odgovori na pitanje kako osigurati socijalnu reintegraciju zatvorenika uz što manje ugrožavanja zajednice; šta preduzeti kada otpušteni zatvorenik uprkos naporima ponovo izvrši krivično delo i kako povećati interes i uključenost svih aktera koji mogu doprineti učinkovitosti socijalne reintegracije zatvorenika (Maloić, 2020).

Kada je reč o postpenalnoj pomoći u našoj zemlji, ona je, po opštem mišljenju, najslabija karika našeg sistema krivičnog izvršnog prava. Iako su poslednjih godina napravljeni pomaci na planu postinstitucionalnog prihvata, oni su za sada najvidljiviji na planu zakonske regulative¹⁹. Međutim, u praksi, priprema za otpust još uvek nije adekvatna pri čemu izostaje saradnja, pomoć i podrška spoljnih faktora. Stoga treba raditi na izgradnji postpenalnog sistema u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo. Jednom rečju, neophodan je sveobuhvatan strateški pristup uz uključivanje svih koji reintegraciji mogu doprineti.

U tom smislu značajni su napori Uprave za izvršenje krivičnih sankcija koji se sprovode u okviru projekta Saveta Evrope „Jačanje zaštite ljudskih prava lica lišenih slobode i osuđenih lica u Srbiji”. U okviru ovog projekta izrađen je program reintegracije u zajednicu za one koji se na nalaze na izvršenju kazne zatvora od pet i više godina. Takođe, održani su brojni treninzi koji su bili usmereni na službenike tretmana i poverenike koji treba da se obuče osnovnim trenerskim veštinama kako bi kasnije obučavali svoje kolege za primenu novih programa, konkretno programa pripreme za otpust i postpenalnog prihvata. Izrađen je i Mentorski program za (bivša) osuđena lica koji je namenjen osobama koje, kroz mentorstvo, pružaju ili će pružati pomoć, podršku i smernice bivšim osuđenim licima u postpku postpenalne pomoći. U periodu koji predstoji, ključni prioriteti u ovoj oblasti odnosiće se na razvijanje prilagođenih programa pripreme za otpust, kao i programa postpenalnog prihvata i obuka zaposlenih u službi za tretman i povereničkim

¹⁹ Pre svega, usvojen je Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera (“Službeni glasnik RS”, br. 55/2014, 87/2018) i Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija za period 2022-2027. godina („Službeni glasnik RS“, br. 142/2022)

kancelarijama za njihovu primenu, posebno programa postpenalnog prihvata naročito osetljivih kategorija zatvorenika.

Najzad, da bi reintegracija u društvo bila moguća, onda to isto društvo treba osloboditi predrasuda i stereotipa, kako bi bilo spremno da prihvati bivšeg zatvorenika kao člana društvene zajednice. U tom smislu, od velikog je značaja širenje svesti o problemima bivših zatvorenika, činjenje istih vidljivim, ukazivanjem na dobre primere, a ne samo negativne, kakvi se obično navode u medijima i na taj način generalizuju problematiku.

Zaključak

Iako smo poslednjih godina svedoci širenja „mreže kažnjavanja“, povećanja broja zatvorske populacije i usmeravanja pažnje pre svega na kontrolu kriminaliteta, smatramo da se od resocijalizacije, odnosno primenjivanja određenog, pojedincu prilagođenog tretmana ne sme odustati, te da se nikako ne sme zanemariti rehabilitativna i reintegrativna funkcija kažnjavanja. Ovo je posebno značajno ako se ima u vidu činjenica da strogo kažnjavanje, koje se svodi na odmazdu, ne može iskoreniti, čak ni smanjiti kriminalitet, što ukazuje na to da kazna prevashodno treba da utiče na učinioca da više ne čini krivična dela, i da zahteva preduzimanje aktivnosti u cilju da on promeni svoje ponašanje i stavove, kako bi se vratio životu bez činjenja krivičnih dela.

Sa druge strane, čak i najbolji institucionalni tretman koji se sprovodi prema zatvorenicima za vreme trajanja kazne zatvora, bio bi osuđen na neuspeh ukoliko bi ovo lice posle izlaska iz zatvora bilo prepušteno samo sebi. Stoga, da bi se postigla svrha izvršenja kazne zatvora, pored unapređenja tretmana zatvorenika u toku boravka u zatvoru, treba obezbediti adekvatan postpenalni prihvrat nakon izvršenja kazne zatvora, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo. Na ovu potrebu posebno ukazuje visoka stopa recidivizma zatvorske populacije.

Imajući u vidu poslednje izmene i dopune Krivičnog zakonika²⁰, može se očekivati da će broj povratnika rasti, kao i visina njihovih kazni, s obzirom na to da je propisano strožije kažnjavanje u slučaju povrata. S tim u vezi, utvrđivanje uzroka recidivizma, odnosno karakteristika recidivista,

²⁰ Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005- ispr., 107/2005- ispr. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

smatramo veoma važnim kako bi se razmotrilo da li se na neke od njih može uticati i kako bi se osmislio tretmanski program čijom primenom bi se moglo uticati na smanjenje recidivizma. Pored toga, recidivizam nužno nameće pitanje efikasnosti prethodno izrečene sankcije, posebno ako je reč o kazni zatvora, ali predstavlja i pokazatelj neefikasnosti ukupnih društvenih okolnosti nakon izlaska zatvorenika iz zatvora.

U ovom trenutku se niko u našoj zemlji sistemski ne bavi licima koja su završila izdržavanje kazne. Ova uloga je prepuštena pretežno civilnom sektoru, koji u tom pogledu pokazuje entuzijazam i posvećenost, ali to ne može dati uspješnije rezultate ukoliko ne bude praćeno većom podrškom države, odnosno nadležnih institucija i celokupnog društva, sa strategijom koja ima trajni karakter prilagođen novim naučnim i praktičnim saznanjima i iskustvima.

Zaključićemo da je nada u to da se zatvorenik može popraviti, prevaspitati i preobratiti u slobodnog građanina, korisnog po sebe i društvenu zajednicu i dalje veliki izazov, kako za one koji su ga zatvorili, tako i za one koji postupaju prema njemu tokom izdržavanja kazne zatvora, a na kraju i za društvo u koje treba da se vrati nakon izdržane kazne.

Literatura

- Bobić, A. (2017). Stav o vrednosti tretmana osuđenih lica tokom izdržavanja kazne zatvora. *Zbornik radova V Naučno stručni skup, „Penološki forum“* (str. 41–51). Udruženje penologa regije Bjeljina. <https://up-bn.com/wp-content/uploads/2017/11/Zbornik.pdf>
- CPT/Inf (2022)03. Izveštaj o poseti Srbiji 2021. godine. <https://rm.coe.int/1680a5c8a6>
- CPT (2001). *Novi standardi CPT-a u pogledu izdržavanja kazne zatvora*. Izvod iz 11. Opšteg izveštaja, CPT/Inf(2001)16-part.
- Ilić, A. (2011). Prenaseljenost zatvora – fenomenološki i etiološki aspekti. *Crimen*, 2(2), 245–256.
- Ignjatović, Đ. (2016). Uslovni otpust – Pravna i penološka analiza. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 44(1), 31–66.
- Izveštaj o radu Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2022. godinu. <https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1213/GI%202022.pdf>
- Izveštaj o radu Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture za 2021. godinu <https://npm.rs/attachments/article/1152/Izvestaj%20za%202021.pdf>
- Jovanić, G., & Ilijić, LJ. (2015). Obrazovne potrebe i edukativni tretman osuđenih. U M. Vuković (Ur.), *Zbornik radova – Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (str. 157–168). Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

- Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005- ispr., 107/2005- ispr. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019
- Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Besjeda.
- Macanović, N., & Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbednosna i kriminološka istraživanja.
- Maloić, S. (2020). Pojam i značaj poslijepenalne zaštite – Koga štititi, zašto i kako?. *Kriminologija i socijalna integracija*, 1, 11–46.
- Mrvić-Petrović, N. (2007). *Kriza zatvora*. Vojnoizdavački zavod.
- Nikolić, N., & Nikolić, N. (2016). *Vreme je za drugu šansu*. Beogradski centar za ljudska prava.
- Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, „Službeni glasnik RS”, br. 66/2015.
- Stevanović, I., Međedović, J., Petrović, B., & Vujičić, N. (2018). *Ekspertsko istraživanje analize povrata u Republici Srbiji*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju – Misija Oebs u Srbiji.
- Tanjević, N. (2018). *Pogled kroz zatvorske rešetke*. Fakultet za menadžment.
- Tanjević, N. (2023). *Kazna i resocijalizacija – u neskladu ili sukobu?*. Zaštitnik građana.
- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za postupanje prema zatvorenicima (tzv. Mandelina pravila), Aneks uz Rezoluciju 70/175 Generalne skupštine UN, usvojena 17.12.2015. godine, A/RES/70/175.
- Strategija razvoja sistema izvršenja krivičnih sankcija u RS za period 2022-2027. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 142/2022.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, „Službeni glasnik RS”, br. 55/2014, 35/2019.

(Im)Possibility of Resocialization and Punishment*

Nataša Tanjević

Deputy Ombudsman, Republic of Serbia

Experts dealing with penology and criminology agree that in order to achieve the purpose of punishment, it is not enough to simply deprive the perpetrators of their freedom and imprison them, but also that rehabilitation procedures are necessary, which greatly influence the desired change in behavior, the reduction of recidivism and the reintegration of prisoners into society. This points to the fact that the treatment of prisoners actually represents the most important segment of the execution of the prison sentence and that the priority in the entire execution of criminal sanctions must be resocialization. What is really happening in terms of the treatment of prisoners, why the recidivism rate of the prisoner population in our country has been worryingly high for decades, what are the real situation, problems and challenges in the process of resocialization of prisoners and their reintegration into the social community, these are the questions that we will address in work to try to give answers. The failure of resocialization is the result of numerous factors, from inadequate re-educational treatment, through the influence of the informal prison system, the state of society, to inadequate post-penal acceptance. Therefore, the common goal of all competent authorities should be an effort to find and implement the most adequate programs of action and measures, whereby it is necessary to provide personnel, material and other resources that are necessary for the most successful resocialization of prisoners and their easier reintegration into the social environment. At the same time, this way actively contributes to the prevention of crime.

KEYWORDS: prison / criminal recidivism / resocialization / treatment

PRIMLJENO: 30.9.2024.

REVIDIRANO: 13.11.2024.

PRIHVAĆENO: 16.11.2024.

* Predloženo citiranje: Tanjević, N. (2024). (Ne)mogućnost resocijalizacije i kazna. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 39–55. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024033>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Kuće na pola puta: Opšta razmatranja, sadašnjost i budućnost*

Milica D. Kovačević

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Jedan od često pominjanih koncepata savremene penološke misli jesu „kuće na pola puta“, koje su i pored toga sporadično zastupljene u praksi, a uz to i nedovoljno istražene. Stoga je predmet rada sumarno predstavljanje instituta kuća na pola puta, uz ukazivanje na osnovne tipove ovih ustanova i iskustva iz komparativne prakse. Cilj je da se izdvoje preporuke koje bi mogle biti relevantne za domaću praksu u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i postpenalne podrške. Autorka je primenila normativno logički metod i metod analize sadržaja, koristeći se savremenom literaturom koja obrađuje teme u vezi sa izvršenjem zatvorske kazne i reintegracijom bivših zatvorenika u otvorene društvene tokove. Zaključak je da su kuće na pola puta primenjivane u vrlo raznorodnim oblicima, uz širok dijapazon implementiranih programa i usluga, što značajno otežava formulisane bilo kakvih opštijih ocena njihove uspešnosti u domenu postizanja reintegracije. Autorka konstatuje da savremena naučna misao u načelu preporučuje organizovanje kuća na pola puta sa obilnim resursima za zadovoljavanje raznorodnih potreba osuđenih lica, uz strogo poštovanje etičkih i stručnih standarda i periodičnu evaluaciju.

KLJUČNE REČI: kuća na pola puta / zatvor / reintegracija / komparativna praksa / recidivizam

* Korespondencija: bucak80@gmail.com, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Visokog Stevana 2, Beograd
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0458-8193>

Uvodna razmatranja i tipologija kuća na pola puta

Kuće na pola puta osmišljene su kao ustanove koje pružaju podršku reintegraciji bivših zatvorenika, i to putem obezbeđivanja smeštaja, implementiranja odgovarajućih tretmana, te asistiranja u pronalaženju zaposlenja (Lee, 2023). Iako je u pitanju koncept od koga se očekivalo mnogo i u koga se i danas polažu određene nade, on nije adekvatno pojmovno i terminološki opredeljen. Stoga je predmet rada sumarno predstavljanje instituta kuća na pola puta, uz ukazivanje na osnovne tipove ovih ustanova i iskustva iz komparativne prakse. Primenjeni su normativno logički metod i metod analize sadržaja.

Osim tremina „kuće na pola puta“ (eng. *halfway house*), za označavanje ovih objekata koriste se i termimi: centri za reintegraciju (eng. *reentry centers*), smeštaj u zajednici (eng. *community residential facilities*) i tranzicioni centri (eng. *transitional centers*) (Center for Effective Public Policy, CEPP, 2024). Teme u vezi sa osnivanjem ovakvih ustanova, ali i koncipiranjem drugih programa koji se primenjuju unutar lokalne zajednice, bivaju reaktualizovane početkom 21. veka. U tom periodu, i pored talasa penalnog populizma, postaje sve očiglednije da insistiranje na dugotrajnim zatvorskim kaznama i strogom nadzoru nad otpuštenim zatvorenicima prosto ne daju željene rezultate, te da se, pre ili kasnije – zatvorenici vraćaju u otvorenu zajednicu (Jonson & Cullen, 2015). Otuda i Minimalna standardna pravila UN za postupanje sa zatvorenicima (danas poznata kao Mandelina pravila, usvojena 1957. godine i revidirana 2015. godine), predviđaju, između ostalog, da državne i druge službe i agencije koje pomažu bivšim zatvorenicima prilikom vraćanja u društvo moraju osigurati, u granicama potrebnog i mogućeg, da zatvorenici nakon izlaska iz zavoda imaju prikladne domove i poslove, odnosno da budu osposobljeni da brinu o sebi (pravilo br. 108).

Kuće na pola puta zamišljene su kao smeštajni kapaciteti u kojima osuđenici borave u periodu neposredno pre napuštanja zatvora, ili pak pošto budu otpušteni iz zatvora, a u cilju postepenog i uspešnijeg pripremanja za samostalan život na slobodi (Gunnison & Helfgott, 2013). Ideja sa kojom ove ustanove bivaju sve zastupljenije počev od pedesetih godina 20. veka jeste da se osuđenima ponudi sigurnost i adekvatno strukturiranje vremena, kako bi stekli prosocijalne veštine i razvili autonomiju (Hamilton & Campbell, 2014).

Smatra se da su prve kuće na pola puta nastale u SAD, kao prirodni nastavak aktivnosti različitih humanitarnih i verskih udruženja, i to još

krajem 18. veka, kada je bilo kakav organizovani pristup reintegraciji zatvorenika bio potpuna nepoznanica (Vasoli & Fahey, 1970). Ipak, u literaturi se navodi da je prva zvanična kuća na pola puta otvorena u Njujorku krajem 19. veka, i to od strane poznate aktivistkinje u oblasti zaštite osuđenih lica i volonterke Mod But (Maud Booth), a u cilju obezbeđivanja manje restriktivnog režima za osuđene za lakša krivična dela (CEPP, 2024). Talas ubrzanog osnivanja kuća na pola puta posebno je izražen od sedamdesetih godina prošlog veka kada je nastupilo razočaranje u efektivnost zatvorske kazne (Donnelly & Forschner, 1987). Takođe, u SAD se očekivalo da ove ustanove ublaže probleme u vezi sa beskućništvom, s obzirom da je uočeno da nemali broj osuđenih lica nema gde da boravi nakon otpusta iz zatvora, da imaju značajne poteškoće pri pronalaženju smeštaja, te da ovakvo stanje stvari može rezultirati ponovnim kršenjem zakona (Lee, 2023).

Kuće na pola puta su bazirane na idejama humanosti, rehabilitacije i integracije, te osnovane uz uverenje da će život u poluotvorenoj sredini umanjiti negativna zatvorska iskustva (Schwarz, 2020). Nesporno je da je organizovana podrška i te kako potrebna, posebno u slučaju osuđenih koji su u zatvoru proveli duži vremenski period, i koji se, shodno relevantnim istraživanjima, neretko susreću sa problemima povezanim sa stigmatizacijom, siromaštvom i nedostatkom socijalnih veština (Sieferle, 2022). Ovome treba dodati i poteškoće u vezi sa beskućništvom, mentalnim bolestima, zavisnošću od psihoaktivnih supstanci i nedovoljnim obrazovanjem, koji su neretko izraženi među zatvoreničkom populacijom (Filipović Hrast et al., 2023; Gibbs et al., 2023, Willis, 2018). Sa druge strane, očekivalo se da kuće na pola puta doprinesu i rešavanju problema prenaseljenosti zatvora u SAD, tako što bi omogućile brži povratak u zajednicu kada su u pitanju bivši osuđenici čiji status ne iziskuje rigidniju kontrolu (Bonta & Motiuk, 1987).

U praksi se diferenciralo više tipova kuća na pola puta: kuće u kojima mogu boraviti osuđenici sa specifičnim problemima, poput zavisinika od psihoaktivnih supstanci (PAS) i kuće koje su u načelu dostupne svim osuđenima; kuće u kojima se sprovode specijalizovani tretmani i kuće koje su pre svega namenjene zadovoljavanju stambenih potreba, te kuće u kojima osuđeni borave u periodu dok se odlučuje o opravdanosti uslovnog otpusta i kuće za osuđene koji su već ispoljili probleme u procesu reintegracije (Donnelly & Forschner, 1984). Kada je reč o programima koji bivaju implementirani, u kućama su mahom angažovani kadrovi koji pružaju podršku načelnog tipa, dok se specijalizovani tretmani sprovode van kuće

od strane adekvatnih ustanova ili u kući uz učešće relevantnih stručnjaka (Hamilton & Campbell, 2014).

Iako su ideje na kojima je bazirano masovnije formiranje kuća na pola puta tokom prošlog veka bile prevashodno filantropske i napredne, u praksi je neretko u ovim ustanovama primenjivan rigidan režim sveobuhvatnog kontrolisanja, koji zapravo ne pogoduje razvijanju veština i vrednosti koje su značajne za uspešnu reintegraciju u normalne društvene tokove (O'Brien, 2021). Takođe, samo ustrojstvo i karakter kuća na pola puta su se suštinski menjali tokom godina, tako da se one sve manje baziraju na radu lokalnih volontera bez konkretnijeg stručnog usmerenja, a sve više su u pitanju ustanove koje su u manjoj ili većoj meri deo penalnog sistema i u kojima su angažovani formalno obrazovani i licencirani stručnjaci.

Treba imati u vidu da se stručna literatura ne izjašnjava posebno afirmativno o kućama na pola puta, kao i da je upitno da li je ova usluga u finansijskom smislu isplativa i opravdana (Lee, 2023; Wong et al., 2019). Tako je istaknuto da je procena efektivnosti kuća na pola puta u suzbijanju recidivizma veoma kompleksno pitanje, s obzirom da su različite kategorije osuđenika stekle vrlo različita iskustva, usled čega je, između ostalog, boravak u poluotvorenoj ustanovi uspešnije proticao u slučaju starijih i bolje obrazovanih bivših osuđenika sa skromnijim kriminalnim dosijeom, kao i u slučaju bivših osuđenica (Costanza et al., 2015). Osim toga, kada se govori o neuspešnosti ili skromnoj uspešnosti kuća na pola puta, treba imati u vidu da usled kontinuiranog kontakta sa zvaničnim sistemom svako kršenje zakona od strane osuđenih u kućama biva relativno lako zabeleženo, što ne mora biti slučaj sa onima koji borave u otvorenoj sredini (Vasoli & Fahey, 1970). Konačno, i pored nemalog broja naučnih radova koji se odnose na mere implementirane u lokalnoj zajednici, kuće na pola puta su i dalje neistražena tema (Gowns et al., 2018). Navedenom doprinosi to što nije precizirano koji se sve programi mogu podvesti pod ovu kategoriju, a potom postoji i nedostatak podataka stoga što značajnim brojem kuća na pola puta upravlja privatni sektor koji na različite načine i u neujednačenom obimu izveštava o svojim aktivnostima (Daniel & Sawyer, 2020).

Kuće na pola puta – Pro et contra

U izlaganjima koja slede nastojali smo da sublimiramo razloge koji govore u prilog, odnosno protiv ulaganja resursa u kuće na pola puta.

Razlozi u prilog otvaranja kuća na pola puta

Kuće na pola puta omogućavaju postepeni prelazak u otvorenu sredinu uz izbegavanje turbulentnog perioda koji obično nastaje onda kada osuđeno lice nakon dugotrajnog boravka u specifičnom zatvorskom režimu zakorači kroz kapiju zavoda u spoljni svet. Takođe, vraćanje u mesto stanovanja u kome je bivši prestupnik već formirao određene socijalne kontakte koji su doprineli kriminalnom ponašanju može imati pogubne efekte, te su utoliko kuće na pola puta dobrodošle (Sharma, 2024).

Osnivanjem smeštajnih kapaciteta za bivše zatvorenike uspešno se zaobilaze problemi u pogledu nespremnosti stanodavaca da zaključe ugovore o zakupu sa ovim licima, što je posebno značajno za seksualne prestupnike i lica osuđivana za delikte u vezi sa drogama (Filipović Hrast et al., 2023). U prilog osnivanju kuća na pola puta govori i to što i pored načelnog zalaganja za pružanje podrške bivšim osuđenima u mnogim zemljama, mimo kuća na pola puta, zapravo ne postoje resursi za smeštaj lica koja nemaju gde da odu iz zatvora. Tako je najnovije istraživanje kojim se obuhvaćene zemlje Evropske unije ukazalo da se države članice na normativnom nivou zalažu za obezbeđivanje stanova za bivše osuđenike, dok u praksi toga zapravo nema (Filipović Hrast et al., 2023).

U slučaju zatvorenika koji su uspešno savladali individualizovani program postupanja, ali nemaju gde da se vrate, ili pak mogu da se vrate samo u porodice sa disfunkcionalnim odnosima, kuće na pola puta takođe predstavljaju zadovoljavajuće prelazno rešenje (Beha, 1977).

I razlozi javne bezbednosti govore u prilog kućama na pola puta. Naime, ovakvi smeštajni kapaciteti omogućavaju kontinuiran nadzor nad bivšim zatvorenima, što može biti posebno značajno u slučaju prestupnika osuđivanih za nasilne i seksualne delikte.

Dalje, i pored toga što osnivanje kuća na pola puta iziskuje velika finansijska sredstva, ono može biti isplativo sa stanovišta uštede javnih sredstava. Tako je u jednoj britanskoj studiji istaknuto da organizovanje smeštaja za bivšeg zatvorenika za period od šest meseci staje čak 23 puta

manje u odnosu na troškove boravka zatvorenika tokom istog perioda u kaznenom zavodu (Willis, 2018).

Osnivanje kuća na pola puta opravdavaju kompleksne potrebe osuđenih u periodu nakon napuštanja ustanove, što se posebno odnosi na one koji imaju probleme u domenu mentalnog zdravlja ili su se lečili od bolesti zavisnosti. Ukoliko je potrebno sprovođenje kognitivno-bihevioralne terapije ili implementiranje programa za sticanje i obogaćivanje socijalnih veština, u pitanju su složeni procesi koji iziskuju vreme i specifične uslove, usled čega je poželjno da osoba bude trajnije locirana na bezbednom mestu (Shoham et al., 2022).

Razlozi protiv osnivanja kuća na pola puta

Brojni su i argumenti koji govore protiv upuštanja u osnivanje specijalizovanih smeštajnih kapaciteta za bivše osuđenike.

Osnivanje i održavanje kuća na pola puta mnogo košta, a one nisu dobro prihvaćene u lokalnim zajednicama kojima pripadaju (Costanza et al., 2015). Dakle, nosioci političkih funkcija treba da odluče da utroše, po pravilu skromna, javna sredstva za namene koje ne nailaze na opšte odobravanje.

Iako bi trebalo da služe usvajanju prosocijalnih stavova, kuće na pola puta mogu doprineti međusobnom zbližavanju prestupnika koji u nekim slučajevima negativno utiču jedni na druge (Costanza et al., 2015). Takođe, bivši zatvorenici su prinuđeni da životni prostor dele i sa onima koji potencijalno ugrožavaju njihovu bezbednost. *New York Times* je tako izveštavao o zlostavljanju i zanemarivanju u kućama na pola puta u Nju Džersiju, te kako je u kućama bilo droge i aktivnih bandi, usled čega su se neki od štićenika opredeljivali za bekstvo (Daniel & Sawyer, 2020). Sa navedenim u vezi, jedna američka studija koja se odnosila na kuću na pola puta za žene utvrdila je da se u kući teško formiraju prisniji odnosi i kohezija grupe, jer su žene nepoverljive jedne prema drugima zbog sredine iz koje su došle, tako da u programima učestvuju samo formalno i sa ubeđenjem da tu nema ničeg korisnog što bi mogle da nauče (Cantora et al., 2016).

Broj onih koji napuštaju kuće na pola puta pre završenog programa je veliki, tako da istraživanja u SAD govore o brojkama koje se kreću između 60% i 70% korisnika, dok među kategorijama osuđenika koji napuštaju kuće prednjače oni koji treba da se leče od bolesti zavisnosti (Shoham et al., 2022). Najveći broj osuđenih koji neće uspešno okončati program ustanove

napušta u prva tri meseca, odnosno nakon isteka šest meseci od prvobitnog useljenja, dok se nakon tog perioda broj onih koji uspešno savladavaju program bitno uvećava (Shoham et al., 2022).

U nekim zemljama, a posebno u SAD, kuće na pola puta funkcionišu pod okriljem privatnih kompanija, što može biti u pozitivnoj korelaciji sa izborom nedovoljno stručnih kadrova koji se ne odlikuju adekvatnim profesionalnim integritetom. Tako je u Njujorku zabeleženo da je korisnik u kući na pola puta doživeo srčani udar usled toga što ga je službenik primorao da se pešice popne do sobe na petom spratu, iako je uprava bila upućena u osuđenikovo narušeno zdravstveno stanje (Costanza et al., 2015). Adekvatna selekcija i edukacija kadrova može biti od velikog značaja, s obzirom da uspešnost programa bitno varira u zavisnosti od toga da li stručni radnici tokom realizacije verno prate komponente ranije osmišljenog programa postupanja (Costanza et al., 2015).

Problem kuća na pola puta može biti i to što one ne prihvataju sve kategorije osuđenika. Konkretno, u SAD većina kuća ne prihvata bivše seksualne prestupnike, kako zbog bezbednosti korisnika, tako i zbog susedstva. Sa druge strane, upravo seksualni prestupnici i drugi marginalizovani osuđenici predstavljaju kategorije kojima su preko potrebni intenzivna podrška i nadzor (Kras et al., 2016).

U literaturi se ističe da kuće na pola puta mogu postati i generator masovnog zatvaranja ukoliko insistiraju na bespogovornom poštovanju rigidnih pravila čije neuvažavanje rezultira ponovnim zatvaranjem (CEPP, 2024).

Takođe, službenici se neretko fokusiraju na nadziranje i kontrolu nad osuđenima, dok izostaje implementacija drugih sadržaja, pri čemu se dešava i da stručni kadar nema dovoljno znanja i veština neophodnih za primenu složenijih programa (Costanza et al., 2015). Ukoliko je fokus na poštovanju strogih pravila i kućnog reda, onda se život u kući na pola puta svodi na život u zatvoru sa mogućnošću izlaska u otvorenu zajednicu, što ne pogoduje reintegrativnom cilju, niti razvijanju lične odgovornosti i veština nužnih za samostalan život (Willis, 2018). U SAD tako postoje kuće na pola puta koje faktički predstavljaju samo svojevrsni nastavak boravka u zatvoru, pa neki bivši osuđenici na posao van kuće odlaze rutom koja se ne sme menjati i koja je poznata personalu ustanove, a stečenu zaradu moraju predati ustanovi kako bi namirili troškove života i stanovanja (Dispoldo, 1985; O'Brien, 2021).

Kuće na pola puta zahtevaju izdvajanje značajnih resursa, a i pored toga što se očekuje da bitno utiču na umanjeње recidivizma, njihovi efekti su većinom evaluirani kao skromni, dok se neprekidno uvećava dijapazon skupih usluga koje bi trebalo da pruže svojim stanarima. Naime, studije ukazuju da su potrebni individualizovan pristup, specijalizovane usluge i dugotrajna podrška (Willis, 2018). Kvaziekperimentalna studija sprovedena u SAD od strane Kostance (Costanza et al., 2015) i saradnika rezultirala je zaključkom da je dugoročni uticaj kuća na pola puta na recidivizam od zanemarljivog značaja (CEPP, 2024). Pre desetak godina u Ujedinjenom Kraljevstvu je implementiran kompleksan program pod nazivom Dijamantska inicijativa (*The Diamond Initiative*), u trajanju od dve godine i uz investiranje 12 miliona funti u cilju zadovoljavanja različitih, pa tako i stambenih, potreba lica otpuštenih sa izdržavanja zatvorske kazne u trajanju do 12 meseci. Međutim, evaluacije su ukazale da među osuđenima koji su bili obuhvaćeni programom nije zabeležen niži recidivizam u odnosu na kontrolnu grupu (Willis, 2018). Ipak, treba naglasiti da su u istoj državi, programi koji su bili fokusirani na bivše osuđenike kompleksnog psihološkog profila bili prilično uspešni u suzbijanju recidivizma, s tim što se nisu ograničavali samo na obezbeđivanje smeštaja, već su se bavili i tretmanom (Willis, 2018). Isto tako metaanalitičke studije sprovedene u SAD ukazuju da treba biti oprezan pri proglašavanju kuća na pola puta neuspešnim, kako zbog toga što stopa recidivizma nije jedini relevantan pokazatelj, tako i zbog toga što treba imati u vidu da po logici stvari osuđenici smešteni u kuće mahom imaju kompleksnije potrebe od onih koji su bez tranzicionog perioda pušteni na slobodu (Donnelly & Forschner, 1987). Takođe, metaanalitička studija sprovedena od strane Vonga (Wong) i saradnika (2019) utvrđuje da osuđeni koji borave u kućama na pola puta 1,27 puta manje recidiviraju u odnosu na lica uslovno otpuštena bez organizovanog smeštaja (CEPP, 2024).

Iz svega do sada istaknutog proizlazi i sledeći argument koji ne govori u prilog kućama na pola puta. Naime, nejasno je za koju metodologiju i pristup bi kuće na pola puta u načelu trebalo da se opredele. Da li fokus treba da bude na obezbeđivanju tehničkih resursa i prilika (poput pronalaženja zaposlenja) ili na osnaživanju ličnosti? Određena istraživanja ukazuju na to da su uspešniji bili oni programi koji su podsticali promenu na ličnom nivou, odnosno promenu u načinu razmišljanja i rešavanja problema u odnosu na programe koji podstiču razvijanje praktičnih veština poput sticanja radnog iskustva (Jonson & Cullen, 2015). Međutim, otvara se čitav niz etičkih pitanja u pogledu toga ko, kako i u kom obimu može i treba da utiče na promenu vrednosnog sistema jedne osobe.

Konačno, nejasno je koliko dugo bi boravak u kući na pola puta trebalo da traje kako bi se postigli optimalni rezultati. Isto tako, za sada ne postoje dovoljno opsežna istraživanja o tome kakvi su dugoročni efekti postignuti nakon napuštanja kuća na pola puta, odnosno o tome kakva je dalja sudbina onih koji su boravili u kućama.

Iskustva u primeni kuća na pola puta – Komparativni prikaz

Iako nedostaju kompleksnije studije koje bi se bavile procenom efekata kuća na pola puta, dostupna su određena iskustva u vezi sa implementacijom ovog instituta u različitim zemljama širom sveta. U izlaganjima koja slede biće reči o praksama u Evropi, Severnoj Americi i na Bliskom istoku.

U Češkoj je tokom 2022. godine omogućeno da bivši osuđenici u periodu ne dužem od šest meseci nakon otpusta iz zatvora borave u organizovanom smeštaju, s tim što su kapaciteti bili krajnje limitirani, a u projekat osmišljavanja kuća na pola puta uključile su se i NVO. Ustanove imaju manji broj kreveta, najviše do 20 (Filipović Hrast et al., 2023).

U Mađarskoj su kuće na pola puta takođe prisutne u skromnim razmerama, a usluge koje pružaju mogu se odnositi samo na smeštaj ili pak i na određene tretmane. U ovoj državi postoje kuće na pola puta u kojima mogu boraviti samo određene kategorije osuđenih, kao na primer oni koji su mlađi od 40 godina (Hrast Filipović et al., 2023). Kao i u slučaju Češke, nema podataka o postignutim rezultatima.

U Francuskoj postoji mogućnost boravka u kućama na pola puta, ali su one pre svega namenjene osuđeniciima sa težim mentalnim problemima i zavise od raspoloživih resursa na lokalnom nivou (Hrast Filipović et al., 2023), dok su u Nemačkoj kuće na pola puta organizovane samo od strane NVO.

Irska spada u zemlje koje se strateški odnose prema problemu reintegracije osuđenih lica, tako da se počev od 2016. godine o smeštaju lica otpuštenih iz zatvora staraju kako kazneni zavodi, tako i zdravstveni sistem i sistem socijalne zaštite. Takođe, počev od 2021. godine postoji smeštaj za bivše osuđenike u Dublinu, sa kapacitetom za 13 lica, a u pitanju je pilot projekat od koga se očekuje da u budućnosti bude proširen na nacionalnom nivou (Hrast Filipović et al., 2023).

U Litvaniji počev od 2014. godine postoji sistem kuća na pola puta u kojima bivši osuđenici borave u periodu neposredno pred otpuštanje sa

zatvorske kazne. Ove ustanove zapravo funkcionišu pod okriljem kaznenih zavoda, ali ipak omogućavaju boravak u otvorenoj sredini. Uočeno je da nedostaje podrška sistema socijalne zaštite u reintegraciji (Hrast Filipović et al., 2023).

U Portugalu, konkretno u Lisabonu, postoje dve kuće na pola puta, organizovane od strane NVO, koje primaju samo određene kategorije bivših osuđenika, i to pre svega one koji su bili osuđeni na kraće kazne. Ove ustanove su fokusirane na podršku u stanovanju i pronalaženju zaposlenja (Hrast Filipović et al., 2023).

U Norveškoj se mnogo polaže na strategiju suzbijanja beskućništva, kojom su obuhvaćeni i bivši osuđenici. Tako postoji mogućnost da oni budu stambeno obezbeđeni putem programa organizovanog od strane države, ali i putem kuća na pola puta koje drže dobrotvorne organizacije. Ipak, uočeno je da postoje velike razlike od jedne do druge lokalne zajednice (Hrast Filipović et al., 2023).

U Izraelu postoji kuća na pola puta u Jerusalimu koja prima između 11 i 14 korisnika, pri čemu je fokus na lečenju od bolesti zavisnosti. Program traje godinu dana i devet meseci, s tim što se samo tokom prvih devet meseci stanuje u kući, a potom se vrši supervizija. Osuđenici se pronalazi zaposlenje, organizuju se terapije i podučavanje različitim veštinama, kao što je upravljanje ličnim finansijama. Postignuti rezultati veoma variraju, a veliki problem predstavlja to što su u većini bivši osuđenici koji napuštaju program pre isteka vremena za njegovu implementaciju (Shoham et al., 2022).

U SAD postoje velike razlike u organizovanju kuća na pola puta u različitim federalnim državama. Tako u pojedinim državama postoje kuće koje ne primaju seksualne prestupnike i prestupnike osuđivane za paljevine, a u kojima korisnici učestvuju u životu domaćinstva putem održavanja higijene i kuvanja, s tim što neke od kuća imaju stručno osoblje koje je neprekidno prisutno, kao i obavezno testiranje na psihoaktivne supstance. Neke od kuća ne implementiraju nikakve programe, te je njihova svrhovitost, a samim tim i dalje finansiranje javnim sredstvima, pod znakom pitanja. U SAD postoji mogućnost trajnog stanovanja u nekim od objekata (Willis, 2018).

U Kanadi kuće na pola puta postoje još od četrdesetih godina prošlog veka. Funkcionišu pod okriljem NVO i postoje precizna pravila o tome ko i pod kojim uslovima može stanovati u kući, jednako kao što kršenje određenih pravila rezultira evikcijom. Osim izdvojenih kuća za stanovanje

grupa nekadašnjih osuđenika, korisnici mogu biti smešteni i u posebnim stambenim jedinicima, kao i u hostelima. Evaluacije sprovedene u Kanadi govore da kuće na pola puta postižu dobre rezultate, da su prihvaćene u susedstvu, te da koštaju manje u odnosu na boravak u zatvoru (Willis, 2018).

Iz prikazanih iskustava proizlazi da postojeća saznanja ne pružaju osnov za bilo kakve generalizacije. Evidentno je da različite države uočavaju značaj postpenalnog perioda, te da nastoje da pruže podršku bivšim osuđenima.

Zaključak

Kuće na pola puta nisu opšteprimenljivo rešenje koja sa lakoćom otklanja brojne probleme u vezi sa povratkom osuđenih u otvorenu zajednicu. One mogu i ne moraju biti uspešne u suzbijanju recidivizma i ostvarivanju reintegracije, a savremena nauka i dalje ne raspolaže dovoljno snažnim argumentima koji bi govorili o nužnosti i opravdanosti njihovog postojanja i daljeg razvijanja. Istorijat kuća na pola puta snažno potvrđuje dobro poznatu tvrdnju da je postizanje reintegracije izuzetno teško i neizvesno, te da je osuđenima bez svake sumnje nužna izvesna podrška u trenutku kada se iza njih zatvore vrata kaznenog zavoda i nestane dobro poznata rutina koja je odlikovala njihovu svakodnevicu.

Savremena naučna literatura snažno podržava reintegrativni pristup koji se bazira na studioznom proučavanju rizičnih i protektivnih faktora. Nakon odgovarajućih procena treba obezbediti manje ili više intenzivne usluge prilagođene kognitivnim i ostalim kapacitetima konkretnog bivšeg osuđenika. Samim tim, ne može se na jedinstven način govoriti o tome da li kuće na pola puta predstavljaju nepotrebno trošenje resursa ili dragoceno rešenje. Za neke osuđenike mogu biti nužne, a u slučaju drugih su moguće suviše.

Nesporno je to da bi ustrojstvo i funkcionisanje kuća na pola puta trebalo da budu zasnovani na naučnom promišljanju, kao i da efekti njihovog rada treba da budu periodično i studiozno evaluirani. U tom smislu i za Srbiju važe opšte preporuke koncipirane od strane istraživača u ovoj oblasti, a koje se mogu svesti na primenu koncepta kuća na pola puta u oblicima koji su već dovoljno provereni u praksi, uz prilagođavanja primerena nacionalnim mogućnostima i potrebama.

Zahvalnica / Finansiranje

Članak predstavlja rezultat rada na projektu koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, ugovor br- 451-03-65/2024-03/200096.

Literatura

- Beha, J. A. (1977). Testing the functions and effect of the parole halfway house: One case study. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 67(3), 335–350.
- Bonta, J., & Motiuk, L. L. (1987). The diversion of incarcerated offenders to correctional halfway houses. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24(4), 302–323. <https://doi.org/10.1177/0022427887024004006>
- Cantora, A., Mellow, J., & Schlager, M. (2016). Social Relationships and Group Dynamics Inside a Community Correction Facility for Women. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(9), 1016–1035. <https://doi.org/10.1177/0306624X15591805>
- Center for Effective Public Policy (CEPP) (2024). *Exploring the Impact of Halfway Houses and the Use of Revocations*. https://reentrycoalitionofnj.org/wp-content/uploads/2024/03/CS9_23-Exploring-the-Impact-of-Halfway-Houses-and-the-Use-of-Revocations-Draft-003-5.pdf
- Costanza, S. E., Cox, S. M., & Kilburn, J. C. (2015). The impact of halfway houses on parole success and recidivism. *Journal of Sociological Research*, 6(2), 39–55. <http://dx.doi.org/10.5296/jsr.v6i2.8038>
- Daniel, R., & Sawyer, W. (2020). *What you should know about half-way houses*. Prison Policy Initiative. <https://www.prisonpolicy.org/blog/2020/09/03/halfway/>
- Dispoldo, N. (1985). Halfway house-A Prison alternative. *America Magazine: The Jesuit Review of Faith & Culture*, 152(15), 319–321.
- Donnelly, P. G., & Forscher, B. E. (1984). Client Success Or Failure in a Halfway House. *Federal Probation*, 48(3), 38–44.
- Donnelly, P. G., & Forscher, B. E. (1987). Predictors of Success in a Co-Correctional Halfway House: A Discriminant Analysis. *Journal of Crime and Justice*, 10(2), 1–22. <https://doi.org/10.1080/0735648X.1987.9721346>
- Filipović Hrast, M., Pleace, N., O'Sullivan, E., Allen, M., Benjaminsen, L., Busch-Geertsema, V., & Teller, N. (2023). *Leaving Prison and Homelessness*. European Observatory on Homelessness Comparative Studies. Research Report. FEANTSA. https://www.feantsa.org/public/user/Observatory/2023/Comparative_study/Feantsa-Studies-13_v02.pdf

- Gibbs, D., Stockings, E., Larney, S., Bromberg, D. J., Shakeshaft, A., & Farnbach, S. (2023). The impact of supported accommodation on health and criminal justice outcomes of people released from prison: A systematic literature review. *Harm Reduction Journal*, 20(1), 91. <https://doi.org/10.1186/s12954-023-00832-8>
- Growns, B., Kinner, S., Conroy, E., Baldry, E., & Larney, S. (2018). A Systematic Review of Supported Accommodation Programs for People Released From Custody. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(8), 2174–2194. <https://doi.org/10.1177/0306624X17714108>
- Gunnison, E., & Helfgott, J. B. (2013). *Offender reentry: Beyond crime & punishment*. Lynne Rienner Publishers.
- Hamilton, Z. K., & Campbell, C. M. (2014). Uncommonly observed: The impact of New Jersey's halfway house system. *Criminal Justice and Behavior*, 41(11), 1354–1375. <https://doi.org/10.1177/0093854814546132>
- Jonson, C. L., & Cullen, F. T. (2015). Prisoner Reentry Programs. *Crime and Justice*, 44(1), 517–575. <https://doi.org/10.1086/681554>
- Kras, K., Pleggenkuhle, B., & Huebner, B. (2016). A New Way of Doing Time on the Outside: Sex Offenders' Pathways In and Out of a Transitional Housing Facility. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(5), 512–534. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0306624X14554194>
- Lee, L. (2023). Halfway Home? Residential Housing and Reincarceration. *American Economic Journal: Applied Economics*, 15(3), 117–149. <https://doi.org/10.1257/app.20200150>
- Minimalna standardna pravila UN za postupanje sa zatvorenicima (Mandelina pravila, usvojena 1957. godine i revidirana 2015. godine)
- O'Brien, C. (2021). "A Prison in Your Community": Halfway Houses and the Melding of Treatment and Control. *Journal of American History*, 108(1), 93–117. <https://doi.org/10.1093/jahist/jaab065>
- Schwarz, C. (2020). Transitioning house: a "safe umbrella" from criminal stigmatization?. *Journal of Offender Rehabilitation*, 59(5), 285–314. <https://doi.org/10.1080/10509674.2020.1745978>
- Sharma, K. (2024). Turning Points: An Evaluation of Formal and Informal Interventions in the Life of Ex-Offenders. *Themis: Research Journal of Justice Studies and Forensic Science*, 12(1), 13.
- Shoham, E., Efodi, R., Haviv, N., & Gross Shader, C. (2022). Dropout from Treatment and Desistance from Crime among Released Prisoners in Jerusalem Halfway House for Prisoners with Substance Misuse Disorder. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 66(10–11), 1109–1133. <https://doi.org/10.1177/0306624X211010291>
- Sieferle, B. (2022). Navigating Post-prison Life: Social Positioning in Unstable Circumstances. *Ethnologia Europaea*, 52(1), 70–92. <https://doi.org/10.16995/ee.3386>

- Vasoli, R. H., & Fahey, F. J. (1970). Halfway House for Reformatory Releasees. *Crime & Delinquency*, 16(3), 292–304. <https://doi.org/10.1177/001112877001600307>
- Willis, M. (2018). *Research Report Supported housing for prisoners returning to the community: A review of the literature*. Australian Institute of Criminology. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29103.23204>
- Wong, J., Bouchard, J., Gushue, K., & Lee, C. (2019). Halfway Out: An Examination of the Effects of Halfway Houses on Criminal Recidivism. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(7), 1018–1037. <https://doi.org/10.1177/0306624X18811964>

Halfway Houses: General Considerations, Present Time and Future*

Milica D. Kovačević

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Halfway houses, as one of the frequently mentioned concepts of contemporary penological thought, have been modestly applied in practice, and have also been insufficiently researched. Therefore, the subject of the paper is a summary presentation of the notion of halfway houses, indicating their basic types and experiences gained so far in comparative practice. The goal is to highlight recommendations that could be relevant for domestic practice in Serbia, in the area of enforcement of criminal sanctions and post-penal care. The author applied the normative logical method and content analysis, using contemporary literature on topics related to the prison and the reintegration of ex-prisoners into everyday life. We conclude that halfway houses have been implemented in very diverse forms, with a wide range of implemented programs and services, which significantly complicates the formulation of any general assessments of their success in the domain of achieving reintegration. The author concludes that contemporary scientific thought recommends the organization of halfway houses with resources

* Predloženo citiranje: Kovačević, M. (2024). Kuće na pola puta: Opšta razmatranja, sadašnjost i budućnost. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 57–71. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024034>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

to meet the diverse needs of convicted persons, with strict adherence to ethical and professional standards and periodic evaluation.

KEYWORDS: halfway house / prison / reintegration

PRIMLJENO: 23.9.2024.

REVIDIRANO: 29.10.2024.

PRIHVAĆENO: 17.11.2024.

Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika*

Autorka: Jasmina Igrački

Pitanje u kojoj meri izvršenje kazne zatvora doprinosi resocijalizaciji osuđenika i suzbijanju različitih oblika kriminaliteta, već duže vreme privlači pažnju penologa, pravnika, sociologa, kriminologa i opšte javnosti. Autorka naučne monografije „Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika“, dr Jasmina Igrački, izučava upravo ovu, reklo bi se, ključnu oblast penologije.

Autorka je, na jasan o naučno utemeljen način prikazala razvoj različitih sistema izvršenja kazne zatvora kroz istoriju, ukazujući na prednosti i nedostatke svakog od njih. Pažljivi čitalac može uočiti da svaki naredni sistem izvršenja kazne zatvora teži da prevaziđe nedostatke prethodnih. Upravo ova tendencija predstavlja neraskidivu nit razvoja penologije kroz vreme.

Da bi se ispitali efekti zatvora na proces resocijalizacije osuđenika, neophodno je izvršiti detaljnu analizu različitih oblika tretmana koji se primenjuju u institucijama za izvršenje zatvorskih sankcija. Upravo ova analiza je dovela do otkrivanja mnogih nedostataka njihove primene u Republici Srbiji, što je naročito uočljivo kada je reč o radu i obrazovanju kao oblicima tretmana. Autorka sasvim osnovano ukazuje na nedostatak sistema postpenalne pomoći u Republici Srbiji koji bi mogao da pruži adekvatnu podršku licima nakon izdržane kazne zatvora.

Treba istaći da posebnu vrednost monografije predstavljaju rezultati sprovedenog empirijskog istraživanja, sprovedenog na uzorku od 200 osuđenika, koji su kaznu zatvora izdržavali u Kazneno-popravnom zavodu u Požarevcu, a koji su jasno pokazali da nema suštinske razlike u stavovima i mišljenjima osuđenih lica koja su na izdržavanju kazne provela različiti

* Igrački, J. (2020). *Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. http://www.iksi.ac.rs/izdanja/efekti_zatvora_u_resocijalizaciji_osudjenika.pdf

vremenski period u pogledu odnosa prema učinjenom delu, žrtvi, planovima za budući život nakon izlaska na slobodu i u odnosu na mnoga druga važna pitanja.

Na osnovu dobijenih rezultata empirijskog istraživanja, može se doneti donekle poražavajući zaključak da kazna zatvora nema neki značajniji uticaj na korekciju ponašanja osuđenika i sprečavanje povrata. Rezultati ovog istraživanja, ukazuju na potrebu modernizacije tretmana u penitencijarnim ustanovama u Srbiji.

U monografiji se ponovo aktualizuje poznati problem opravdanosti kazne zatvora, imajući u vidu skromne rezultate koje ona u praksi daje u pogledu resocijalizacije osuđenih lica. Bez obzira na sve navedeno, u savremenoj penologiji preovladava stav da kazna zatvora treba da ostane u sistemu krivičnih sankcija, ali uz primenu adekvatnih oblika tretmana, koji će biti usmereni ka suštinskom eliminisanju svih uzroka, faktora i povoda koji su doveli do izvršenja krivičnog dela u svakom konkretnom slučaju.

Autorka sa pravom zaključuje da je nesporno da je kazna zatvora danas u svojevrstnoj krizi. Što je veći obim kriminaliteta i težina njegovog ispoljavanja, veća je i opasnost da preovlada svojevrstni penalni populizam, čiji je jedini cilj da smanji nivo straha od kriminaliteta opšte javnosti koji se, po pravilu, javlja nakon izvršenja najtežih zločina.

Populističke mere politike suzbijanja kriminaliteta ne vode istinskom suzbijanju ove negativne pojave jer su lišene naučne verifikacije. Igrački (2020, str. 136) podstiče čitaoca na razmišljanje o tome koliko je savremeni sistem kažnjavanja zaista napredovao u odnosu na istorijske primere i da li su principi humanosti prema osuđenima zaista dosledno primenjeni ili ostaju na nivou deklarativnog zalaganja. Iz ovih redova može se zaključiti da je autorka opravdano i van svake sumnje, uočila da „kriza zatvora“ predstavlja globalni fenomen, koja, slično kriminalitetu, ne poznaje nacionalne ni geografske granice.

Naučna monografija „Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika“, dr Jasmine Igrački, predstavlja veliki doprinos penologije u Srbiji, jer su između njenih korica pokrenuta mnoga veoma značajna teorijska i praktična pitanja. Čini se da se jedno od važnijih svodi na to koliko danas, kao zajednica, imamo vere u dobru stranu čovekovog bića nakon izdržane kazne. Od odgovora na ovo pitanje, zavisiće razvoj čitavog našeg društva u vremenu koje dolazi.

Literatura

Igrački, J. (2020). *Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. http://www.iksi.ac.rs/izdanja/efekti_zatvora_u_resocijalizaciji_osudjenika.pdf

*Dr Fillip Mirić **

* Korespodencija: filip@prafak.ni.ac.rs, filip.miric@gmail.com, naučni saradnik; samostalni stručno-tehnički saradnik za studije i studentska pitanja II i III stepena studija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3066-070X>

Predloženo citiranje: Mirić, F. (2024). *Efekti zatvora u resocijalizaciji osuđenika* (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 73–75.

Well-being in Prison: The Case of Serbia^{*}

Autorke: Ljeposava Ilijić, Olivera Pavićević i Milena Milićević

Nova knjiga (izdata 2024. godine) autorki Ljeposave Ilijić, Olivera Pavićević i Milene Milićević, naslovljena *Well-being in Prison: the Case of Serbia* („Dobrobit i blagostanje u zatvoru: Slučaj Srbije“), pruža zainteresovanom čitaocu izuzetnu priliku da se upozna sa više naučnih problema i mnoštvom istraživačkih rezultata. Studija je napisana na engleskom jeziku i na 300 stranica se bavi konceptom dobrobiti i blagostanja u zatvoru, od istorijskih i filozofskih ideja do savremenih mera kvaliteta zatvorskog života i subjektivnog blagostanja u zatvorskom okruženju. Osim toga, knjiga nudi pregled zatvorskog sistema Srbije, uključujući pravni okvir, tipove institucija, prava osuđenih lica i statističke podatke o zatvorskoj populaciji. Konačno, autorke su predstavile i svakako najzanimljiviji deo ove studije – empirijske podatke zajedno sa ništa manje inovativnim metodama koje su primenjene pri njihovom prikupljanju i obradi.

Studija je nastala kao rezultat trogodišnjeg nacionalnog naučnog projekta *PrisonLIFE*, čiji je cilj da se razume i poboljša kvalitet zatvorskog života osuđenih lica u Srbiji. Podaci su prikupljeni u periodu od maja 2022. do januara 2023. godine od 611 osuđenih lica u pet zatvora u Srbiji. Prigodnim uzorkom je obuhvaćeno 525 muškaraca i 86 žena pravosnažno osuđenih na kaznu zatvora.

Sa ciljem da se sve navedeno postigne, osmišljena je i primenjena je srpska verzija instrumenta MQPL (*Measuring the Quality of Prison Life*): *Merenje kvaliteta zatvorskog života*. Originalu verziju MQPL-a je kreirao Centar za istraživanje zatvora Univerziteta u Kembridžu. Sam upitnik pokriva širok spektar tema relevantnih za iskustvo osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora, uključujući poštovanje, odnose sa zatvorskim stručnim osobljem, bezbednost, lični razvoj i blagostanje. Osim toga, knjiga čitaocu

^{*} Ilijić, L., Pavićević, O., & Milićević, M. (2024). *Well-being in prison: The case of Serbia*. Institute of Criminological and Sociological Research. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.1>

pruža i uvid u to kako individualne karakteristike, zatvorsko okruženje, institucionalne prakse i životna iskustva utiču na subjektivno blagostanje i lični razvoj osuđenih lica. Glavno istraživačko pitanje koje ova studija postavlja je: *Kako se nivoi dobrobiti, blagostanja i razvoja osuđenih lica razlikuju u zavisnosti od različitih faktora?*

Odgovori na ovo kompleksno pitanje, to jest, rezultati istraživanja svedoče o tome da su osuđenici bili zadovoljni uslovima života u zatvoru i mogućnošću da održavaju kontakt sa porodicom, ali su bili kritičniji prema profesionalizmu zaposlenih u zatvoru. Ova percepcija je bila slična kod muškaraca i žena. Osuđenici su ocenili dobrobit, blagostanje i razvoj niže nego materijalne uslove i održavanje veza sa bliskim osobama, ali više od celokupnog funkcionisanja zatvorske jedinice i profesionalnog ponašanja zatvorskog stručnog osoblja. Osuđenice su dobrobit, blagostanje i razvoj ocenile niže od ostalih kategorija, ali uporedivo sa ocenom profesionalnog ponašanja zatvorskog stručnog osoblja.

Istraživanje je takođe pokazalo i da su svi ispitanici bili nezadovoljni svojim opštim blagostanjem u zatvoru. Najpozitivnije su se osećali u pogledu mogućnosti za lični razvoj i osećaja kontrole nad svojim postupcima. Izražavali su, pak, optimističan stav u vezi sa mogućnošću sopstvene promene i poboljšanja, ali nisu bili sigurni u to koliko zatvorski sistem može da doprinese u tome i manje uvereni da će im zatvor pomoći nakon izlaska na slobodu. Iskazivali su i osećanje da mogu da očuvaju svoj identitet, ali i da imaju ograničenu autonomiju u svakodnevnom životu. Iako su prepoznavali probleme u zatvorskom okruženju i negativne aspekte zatvorskog života, prijavili su niži nivo uznemirenosti, izuzev problema sa upravljanjem emocijama i spavanjem.

Osuđenici muškog pola koji su bili stariji, bez istorije zloupotrebe droga, problema sa mentalnim zdravljem i koji su bili radno angažovani u zatvoru izjasnili su se najpozitivnije kada je u pitanju lični doživljaj dobrobiti i blagostanja u zatvoru. Osuđenice koje su bile starije, bez istorije zloupotrebe droga, problema sa mentalnim zdravljem, nasilnim ponašanjem i samopovređivanjem, a koje su imale posete u zatvoru, takođe su se izjasnile pozitivnije prema nekim aspektima zatvorskog života vezanim za dobrobit i blagostanje.

Očekivano, kod osuđenika u poluotvorenim odeljenjima utvrđen je viši nivo dobrobiti i blagostanja kao aspekta kvaliteta zatvorskog života nego kod osuđenika u zatvorenim odeljenjima. Duži periodi zatvorenosti su generalno bili povezani sa manje povoljnim iskustvima u zatvoru za žene.

Ispitanici koji su bili prvi put na izvršenju kazne zatvora izjasnili su se pozitivnije nego oni koji su ranije već bili u zatvoru. Takođe, osuđenici koji su koristili nagrade i privilegije osećali su se pozitivnije nego oni koji nisu. Sa druge strane, osuđenici prema kojima su primenjene disciplinske mere u zatvoru ocenili su negativnije dobrobit i blagostanje u poređenju sa onima kojima nisu bile izrečene disciplinske mere.

U završnom poglavlju, knjiga se bavi praktičnim implikacijama istraživanja i autorke su ponudile preporuke za unapređenje dobrobiti i blagostanja osuđenih lica u zatvoru.

Prvo, postoji potreba da se unapredi profesionalizam zatvorskog stručnog osoblja. Pored toga, neophodna su poboljšanja u oblastima finansiranja i resursa, fizičke bezbednosti, zdravstvene zaštite i životnih uslova, kao i u pojedinim segmentima tretmana (posebno u pogledu sportskih i slobodnovremenih aktivnosti).

Drugo, studija naglašava potrebu za rodno specifičnim pristupima u postupanju sa osuđenim licima. Za osuđenice, jedan deo fokus a bi trebalo da bude na negovanju socijalnih veza, dok za muškarce, prioritet bi trebalo dati psihološkom i fizičkom blagostanju. Pored toga, programi treba da budu osetljiviji na individualne razlike između osuđenika, posebno u pogledu njihove starosti i prethodnog obrazovanja kako bi se ostvarili pozitivni efekti na nivo dobrobiti, blagostanja i ličnog razvoja i unapredio kvalitet zatvorskog života.

Treće, predlaže se usmeravanje strategija rehabilitacije na osuđenike recidiviste kod kojih je obično zabeleženo niže blagostanje. Osim toga, nalazi ukazuju na neophodnost redovnih (re)klasifikacija i izmena programa postupanja (napredovanje u povoljnije tretmanske grupe, odnosno odeljenja) s obzirom da su osuđenici iz odeljenja poluotvorenog tipa procenili da imaju bolje blagostanje u poređenju sa osuđenima u odeljenjima zatvorenog tipa.

Konačno, nalazi potvrđuju važnost ciljanih intervencija za osuđenike sa visokim rizikom. Pored toga, nalazi ukazuju da bi procena rizika mogla pomoći u identifikovanju osuđenih lica kojima je potrebna dodatna podrška, kao što su osuđenici sa istorijom samopovređivanja, pokušaja samoubistva, zloupotrebe droga ili problema sa mentalnim zdravljem. Rehabilitaciji osuđenih lica i njihovoj uspešnoj socijalnoj reintegraciji po izlasku na slobodu bi moglo doprineti radno angažovanje, kao i dodeljivanje proširenih prava i pogodnosti.

Knjiga pred čitaocem nudi sveobuhvatan pogled na dobrobit i blagostanje u zatvorima u Srbiji iz perspektive samih osuđenika, što je za sada jedinstven poduhvat u domaćoj naučnoj literaturi. Kroz analizu konkretnih faktora, pruža dragocene informacije o dobrobiti i blagostanju osuđeničke populacije, a koje bi mogle biti relevantne za kreatore politika i upravnike zatvora u cilju donošenja informisanih odluka o poboljšanju kvaliteta zatvorskog života. Zbog toga nema sumnje da će ova knjiga biti veoma zanimljiva i korisna ne samo akademskoj javnosti (specijalnim pedagozima, pravnicima, sociolozima i psiholozima), nego i stručnjacima iz različitih oblasti prakse koji se bave srodnim temama: vaspitačima u zatvorima, predstavnicima policije i pravosuđa, zatvorske uprave i mnogim drugima. Konačno, ova studija na vrlo autentičan način oslikava brojne aspekte zatvorskog života i razotkriva mnoge predrasude, zbog čega predstavlja nezaobilazno štivo i za medijske radnike, aktiviste, nastavnike i sve one koji žele da se upoznaju sa ovom značajnom i (do sada) nedovoljno istraženom temom.

*Andrej Kubiček **

* Korespodencija: andrejkubicek@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Gračanička 18, 11000 Beograd, Srbija. ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4564-2827>
Predloženo citiranje: Kubiček, A. (2024). Well-being in Prison: The Case of Serbia (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(3), 77–80.

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

RECENZENTI KOJI SU RECENZIRALI RADOVE TOKOM 2024. GODINE

Da recenzije rukopisa ne moraju biti reda radi napisane, blistavo su pokazali svojim očekivano odgovornim naučno-kritičkim vrednovanjem tekstova, recenzenti našeg Časopisa:

Miroslav Baljak, Evropski univerzitet “Kallos” Tuzla i Evropski univerzitet
Brčko distrikt, Bosna i Hercegovina

Sandi Dizdarević, Evropski univerzitet Kallos Tuzla i Evropski univerzitet
Brčko distrikt, Bosna i Hercegovina

Mladenka Govedarica, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu,
Bosna i Hercegovina

Vedad Gurda, Pravni fakultet, Univerziteta u Tuzli, Bosna i Hercegovina

Haris Halilović, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina

Vlado Kambovski, Pravni fakultet Univerziteta u Skoplju, Makedonija

Nebojša Macanović, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, Republika
Srpska, Bosna i Hercegovina

Ljubinko Mitrović, Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka, Bosna i
Hercegovina

Vuk Vuković, Univerzitet Crne Gore, Fakultet dramskih umjetnosti, Crna
Gora

Ljubiša Bojić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, Srbija

Vesna Gojković, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić u
Novom Sadu, Srbija

Zdravko Grujić, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim
sedištem u Kosovskoj Mitrovici

Nataša Jovanović Ajzenhamer, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu,
Srbija

Branislava Knežić, redovna profesorka u penziji, Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja i Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet,
Beograd, Srbija

Dragan Manojlović, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Srbija

Marija Maljković, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Aleksandra Marković, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Filip Mirić, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu, Srbija

Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Srbija

Vera Petrović, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

Srđan Prodanović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, Srbija

Marija Radoman, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Snežana Soković, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija

Ivana Spasić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Olga Tešović, naučni saradnik, Beograd, Srbija

Nikola Vujičić, Pravni Fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Srbija

Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Ana Batrićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Marina Matić Bošković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Uredništvo

Uputstvo autorima

Informacije o časopisu i naučna politika

Časopis *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* objavljuje radove na srpskom i engleskom jeziku iz različitih oblasti društvenih nauka, kao što su kriminologija, sociologija, psihologija, penološka andragogija, viktimologija, socijalna patologija i specijalna edukacija. Posvećen je teorijsko-koncepcijskim, empirijskim i komparativnim proučavanjima raznovrsnih, prvenstveno aktuelnih, društvenih pojava i problema.

Časopis objavljuje naučne i stručne radove.

Naučni članci: 1) originalni ili izvorni naučni rad (rad u kome se iznose prethodno neobjavljeni rezultati sopstvenih istraživanja naučnim metodom); 2) pregledni rad (rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos); 3) kratko ili prethodno saopštenje (originalni naučni rad punog formata, ali manjeg obima ili preliminarog karaktera); 4) naučna kritika, odnosno polemika (rasprava na određenu naučnu temu zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji i korišćenjem naučne metodologije) i osvrti.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati dve pozitivne recenzije.

Stručni članci: 1) stručni rad (prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu); 2) informativni prilog (uvodnik, komentar i sl.); 3) prikaz (knjige, slučaja, naučnog događaja, seta podataka i sl.); 4) stručna kritika, odnosno polemika i osvrti.

Časopis objavljuje isključivo radove koji nisu prethodno objavljeni, osim u obliku apstrakta, predavanja, punog teksta još uvek neobjavljenog rada (eng. preprint) i doktorske disertacije ili master rada, niti se razmatraju za objavljivanje na drugom mestu.

Svi prijavljeni radovi se, pre slanja na recenziju, proveravaju na plagijarizam i autoplagijarizam.

Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje publikuju se po redosledu koji utvrđuje glavni urednik.

Otvoreni pristup

Časopis se izdaje u režimu otvorenog pristupa (Green Open Access). Celokupan sadržaj dostupan je korisnicima besplatno. Postupak prijavljivanja rukopisa, recenzije, obrada i objavljivanje rada su besplatni.

Licenciranje

Objavljeni radovi se distribuiraju pod uslovima Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Politika samoarhiviranja

Autorima je dozvoljeno da objavljenu verziju rada deponuju u institucionalni ili tematski repozitorijum ili da je objave na ličnim internet stranicama (uključujući i profile na društvenim mrežama za istraživače, kao što su ResearchGate, Academia.edu, itd.), na internet

stranici institucije u kojoj su zaposleni u bilo koje vreme nakon objavljivanja u časopisu. Autori su obavezni da pritom navedu pun bibliografski opis članka objavljenog u časopisu *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* (autori, naslov rada, naslov časopisa, volumen, sveska, paginacija) i da postave link, kako na identifikator digitalnog objekta (DOI) tog članka, tako i na korišćenu licencu.

Politika otvorenog pristupa primarnim podacima i njihovog arhiviranja

Sa ciljem ostvarivanja otvorenog pristupa primarnim podacima, časopis *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* podržava i autorima predlaže prilaganje primarnih podataka dobijenih tokom istraživanja, a koji su dostupni u odgovarajućim repozitorijumima i zadovoljavaju međunarodne standarde interoperabilnosti, potencijalno imaju dodeljen jedinstveni identifikator, opremljeni su adekvatnim metapodacima i zaštićeni standardizovanom mašinski čitljivom licencom.

Smernice u vezi sa korišćenjem veštačke inteligencije i AI alata u časopisima

U skladu sa ICMJE smernicama i WAME preporukama u vezi sa primenom veštačke inteligencije i AI alata i chatbotova (npr. ChatGPT) u pisanju naučnih izveštaja, časopis *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* podržava sledeće preporuke: 1) AI alati ne mogu biti autori ili koautori; 2) autori treba jasno da navedu kada su AI alati korišćeni i kako su oni korišćeni; 3) autori snose svu odgovornost za celokupan sadržaj rukopisa, njegovu tačnost i integritet, odnosno odsustvo plagijata, što uključuje i one delove, izjave i materijale koji potiču od AI alata; i 4) uredništvo zadržava pravo provere autentičnosti rada.

Prijavljivanje rukopisa

Rukopisi se prijavljuju putem elektronske pošte (sekretarredakcijeiksi@gmail.com).

Prijavljivanjem rukopisa autori garantuju da rukopis nije prethodno objavljen, niti je u postupku donošenja odluke o objavljivanju u drugom časopisu, da su svi autori pregledali rad pre prijavljivanja i saglasni sa objavljivanjem u časopisu *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, kao i da su kao autori navedena sva i samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa. Potpisana *Izjava o autorstvu* je sastavni deo prijavljivanja rada.

Za rukopise koji izveštavaju o istraživanjima na ljudskim subjektima autori garantuju da je dobijena informisana saglasnost i da je procedura sprovedena u skladu sa Helsinškom deklaracijom. Za rukopise u kojima se koriste instrumenti i softveri autori garantuju da imaju odgovarajuća zakonska prava.

Ukoliko rukopis sadrži ranije objavljene ilustracije (slike, grafikone i sl.), autori su u obavezi da dostave dozvolu za njihovo publikovanje od vlasnika autorskih prava.

Obaveza je autora da u rukopisu navedu da li su u finansijskom ili bilo kom drugom bitnom sukobu interesa koji bi mogao da utiče na njihove rezultate ili interpretaciju rezultata.

Recenziranje rukopisa

Časopis *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* primenjuje postupak dvostruko anonimnog recenziranja. Rukopise nezavisno ocenjuju najmanje dva recenzenta. Recenzenti se biraju isključivo prema tome da li raspolažu relevantnim znanjima za ocenu

rukopisa. Glavni urednik zadržava pravo da bez upućivanja na recenziju odbije rukopise koji nisu pripremljeni u skladu sa ovim uputstvom, ne odgovaraju tematici časopisa ili ne ispunjavaju uslove za objavljivanje.

Recenzente imenuje glavni urednik samostalno ili na predlog članova uredništva. Pored rukopisa, recenzentima se šalje uputstvo za ocenjivanje koje sadrži obrazac recenzije.

Originalni rukopis i recenzije ocenjuje urednik i donosi jednu od sledećih odluka: 1) objaviti bez izmena; 2) objaviti uz predložene izmene; 3) izmeniti i vratiti na recenziju; 4) rukopis nije za objavljivanje. Ukoliko recenzije nisu saglasne, urednik može tražiti dodatna objašnjenja od recenzenata ili angažovati trećeg recenzenta.

Po završetku postupka recenzije, autorima se šalju anonimne recenzije i komentari urednika. Od autora se očekuje da u roku od mesec dana dostave revidiran rukopis sa jasno obeleženim izmenama i prateće pismo sa odgovorima na komentare recenzenata i urednika.

Konačna verzija prihvaćenog rukopisa dostavlja se autorima na uvid i odobravanje. Autori mogu uneti samo minimalne izmene u roku od tri dana. Nakon ove faze rukopis se ne može revidirati.

Priprema rukopisa

Naslovna strana

Odvojeno od rukopisa, kao poseban dokument treba priložiti naslovnu stranu koja sadrži: 1) naslov rada (isti naslov se navodi i u tekstu rukopisa); 2) podatke o autorima: ime, srednje slovo i prezime, godina rođenja, afilijacija i e-adresa; 3) podatke o autoru zaduženom za korespondenciju: ime i prezime, afilijacija, službena poštanska adresa i e-adresa; 4) kratak naslov rada (do 50 znakova sa razmacima).

Preporuka je da se priloži ORCID identifikator za svakog autora.

Za radove koji su nastali kao rezultat istraživanja na projektima, u napomeni treba navesti naziv finansijera projekta, naziv i broj projekta. Za radove koji su prethodno delimično izloženi na naučnom ili stručnom skupu, u napomeni treba navesti podatke o skupu. Za radove koji su deo doktorske disertacije ili master rada, u napomeni treba navesti podatke o doktorskoj disertaciji ili master radu.

Format rukopisa

Rukopis treba da bude napisan latinicom u tekst procesoru Microsoft Word, na stranici formata A4, sa marginama od 2,54 cm, fontom Times New Roman (12 tačaka) i duplim proredom. Stranice se ne numerišu.

Naslov rada piše se velikim početnim slovom, podebljano i centrirano, font 14. Kratak naslov (do 50 znakova bez razmaka) piše se u zaglavlju (header) velikim slovima. Naslovi prvog reda (naslovi odeljaka) pišu se velikim početnim slovom, podebljano, centrirano, font 12. Naslovi drugog reda pišu se velikim početnim slovom, podebljano i poravnato ulevo. Naslovi trećeg reda pišu se velikim početnim slovom, podebljano, uvučeno i sa tačkom na kraju, nakon čega u nastavku sledi tekst rada. Naslovi četvrtog reda pišu se velikim početnim slovom, podebljano, kurzivom, uvučeno i sa tačkom na kraju, nakon čega sledi tekst rada. Naslovi petog reda pišu se velikim početnim slovom, kurzivom, uvučeno i sa tačkom na kraju, nakon čega sledi tekst rada. Naslovi se ne numerišu.

Dužina rukopisa

Originalni naučni radovi i pregledni radovi treba da budu obima do 30.000 znakova, ne računajući reference, tabele, grafikone i zahvalnicu. Uredništvo može odobriti objavljivanje radova većeg obima kada izražavanje naučnog sadržaja to zahteva.

Kratka ili prethodna saopštenja, naučne kritike, polemike ili osvrti i stručni radovi treba da budu obima do 10.000 znakova, ne računajući reference, tabele, grafikone i zahvalnicu.

Informativni prilozi i prikazi treba da budu dužine do 5.000 znakova.

Jezik

Rukopis treba da bude napisan jasno i jezički korektno. Neuredni rukopisi, sa većim brojem pravopisnih i gramatičkih grešaka neće biti prihvaćeni. Uredništvo zadržava pravo na lekturu i korekturu radova pre objavljivanja, a predložene izmene se dostavljaju autorima na uvid i odobravanje.

Naslov

Naslov rada treba da bude sažet i informativan, usklađen sa temom rada i da sadrži reči prikladne za pretraživanje i indeksiranje. Naslov rada se dostavlja na srpskom i engleskom jeziku.

Apstrakt

Apstrakt dužine do 250 reči dostavlja se na srpskom i engleskom jeziku. U apstraktu ne treba navoditi reference. Preporuka je da apstrakt originalnih naučnih radova i preglednih radova bude strukturisan sa istaknutim naslovima odeljaka: Uvod, Cilj, Metode, Rezultati i Zaključak. Za ostale kategorije radova preporučuje se nestrukturisan apstrakt, izuzimajući prikaze za koje apstrakt nije obavezan.

Ključne reči

Uz apstrakt treba dostaviti tri do osam ključnih reči na srpskom i engleskom jeziku. Ključne reči treba da budu relevantne za temu rada, prikladne za pretraživanje i indeksiranje.

Ključne reči se navode ispod apstrakta i međusobno razdvajaju zarezom.

Keywords: one, two, three

Ključne reči: jedan, dva, tri

Skraćenice

Za svaku skraćenicu koja se koristi u rukopisu pri prvom navođenju treba navesti pun naziv.

General Data Protection Regulation (GDPR), Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), International Classification of Functioning, Disability, and Health for Children and Youth (ICF-CY), Measuring the Quality of Prison Life (MQPL) survey

Standardne skraćenice ne treba definisati, npr. *df*, *SD*.

Rezultati i statistika

Rezultate treba predstaviti pregledno i jasno, koristeći tabele ili grafikone, bez dupliranja. Oznake primenjenih statističkih testova pišu se kurzivom (npr., *F*, *t*, *p*), sa izuzetkom simbola grčkog alfabeta (npr. χ^2 , α).

Primeri: $F(4, 87) = 20.53, p < .001$, partial $\eta^2 = .49$

$\chi^2(3) = 13.73, p = .003, V = .10$

$r = -.34, p < .05$

Decimalne brojeve treba pisati sa tačkom. Nule ne treba pisati kada se izveštava o statistici čija je apsolutna vrednost teorijski ograničena na raspon 0–1 (npr. r, p, α). Decimalne brojeve treba zaokružiti na dve decimale, osim procenata koji se zaokružuju na jednu decimalu i rezultata za koje je podatak o razlikama na trećoj decimali važan (npr. p). Ne navoditi $p = .000$.

Tabele, grafikoni i slike

Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u Word formatu ili nekom Word kompatibilnom formatu i označeni arapskim brojevima, po redu pojavljivanja u tekstu i naslovom koji ih jasno opisuje. Tabele, slike i grafikone treba sastaviti tako da budu razumljivi bez pozivanja na tekst. U tekstu se navode na sledeći način: „U Tabeli 1...” i : „Na Grafikonu 1...“. Napomena u kojoj se objašnjava njihov sadržaj, uključujući skraćenice i zvezdice kojima se označava verovatnoća, navodi se ispod tabele, grafikona ili slike.

Redni broj i oznaka tabele, grafikona i slike se piše iznad njih, podebljano, poravnato ulevo. Naslov tabele, grafikona i slike se piše ispod njihovog rednog broja i oznake, velikim početnim slovom, kurzivom i poravnato ulevo.

Tabele ne treba da sadrže vertikalne linije. Horizontalne linije treba koristiti na vrhu i dnu tabele i za odvajanje zaglavlja od ostalih redova. Sve tekstualne unose treba pisati velikim početnim slovom. Naslove u zaglavlju i sve unose treba pisati centrirano, osim unosa u krajnjoj levoj koloni koji treba da budu pomereni ulevo, bez tačke na kraju.

Grafikoni i slike treba da budu čitljivi po veličini i rezoluciji. Legendu koja objašnjava simbole treba pozicionirati unutar granica grafikona ili slike.

Table 1

Sample structure and comparison in relation to the gender and age of the participants

Variable	CP		TD		$\chi^2 (df)$	p	ϕ
	n	%	n	%			
Gender							
Male	61	55.5	66	49.3			
Female	49	44.5	68	50.7	0.70 (1)	.403	.06
Age							
7–12	48	43.6	73	54.5			
13–18	62	56.4	61	45.5	2.42 (1)	.120	-.11

Note: CP – Group of children with cerebral palsy ($n = 110$); TD – group of children with typical development ($n = 134$).

Tabela 2

Obrazac participacije u okruženju zajednice: Korelacija frekventnosti pojedinačnih aktivnosti i uzrasta ispitanika

	Frekventnost aktivnosti u zajednici	Uzrast ^a	
		CP	TR
1.	Izlasci (u komšiluku)	-.223 *	.001
2.	Događaji u zajednici	-.133	.088
3.	Organizovane fizičke aktivnosti	.256 **	-.168
4.	Slobodne fizičke aktivnosti	-.134	-.213 *

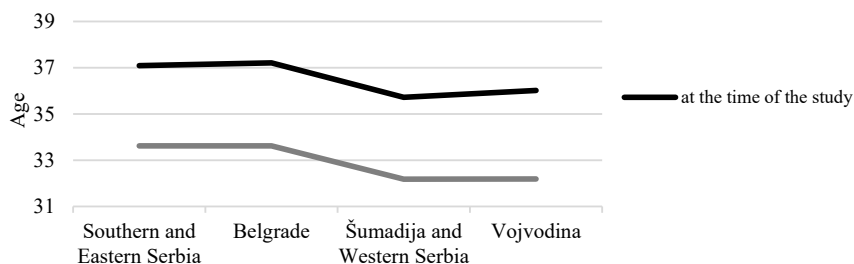
Napomena: CP – Grupa ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 110$); TR – Grupa ispitanika tipičnog razvoja ($n = 134$).

^a Prikazane su vrednosti Spirmanove korelacije ranga

* $p < .05$. ** $p < .01$.

Figure 1

Age of offenders with compulsory drug addiction treatment in different regions of Serbia

Zahvalnica / Finansiranje

U zahvalnici na kraju teksta navodi se finansijska pomoć, tehnička pomoć, saveti i sl.

Fusnote

Fusnote je dozvoljeno koristiti samo izuzetno, i to za davanje dodatnih informacija ili materijala zaštićen autorskim pravima. Informacije u fusnoti treba da budu sažete i ne bi trebalo da sadrže dugačke pasuse.

Pravila citiranja u okviru teksta

Citiranje korišćenih izvora u tekstu rada i navođenje referenci u spisku referenci treba uskladiti sa važećom verzijom Priručnika *Američke psihološke asocijacije*, tzv. APA 7 priručnik.

U slučaju da se u tekstu citira izvor koji ima jednog ili dva autora, uvek se navode njihova prezimena i godina izdanja.

Odgovorno kreiranje javne politike je od presudnog značaja za stabilnost kvaliteta zatvorskog života (Liebling, 2008).

Potrebno je više pažnje posvetiti edukaciji osoba sa oštećenjem vida cilju povećanja znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju (Stekić, 2022).

Raznovrsnost participacije u rekreativnim aktivnostima pokazuje najveći longitudinalni pad (Imms & Adair, 2017).

Kada je reč o normativno-strateškom okviru u oblasti zaštite dece od nasilja u institucijama u Republici Srbiji i Bosni i Hercegovini, njihova usmerenost je slična, bez većih razlika u sadržaju (Branković & Tanasijević, 2022).

Ukoliko se prezimena autora navode kao deo rečenice, godina izdavanja se navodi kao deo rečenice ili se navodi u zagradi nakon prezimena autora.

McKercher and Darcy (2018) proposed ...

U istraživanju objavljenom 2022. godine, Stekić preporučuje da ...

Kao što su zaključili Branković i Tanasijević (2022), usmerenost normativno-strateških okvira ...

Pri prvom navođenju van zgrade, prezimena stranih autora treba transkribovati, pri čemu unutar zgrade treba navesti prezimena u originalu.

Sumirajući nalaze o barijerama u transportu, Djuri i Luk (Duri & Luke, 2022) uočavaju ...

Preuzimanje i doslovno navođenje tuđih delova teksta iz izvora treba da bude obeleženo znakovima navoda. Iza kraćeg citiranog odlomka van navodnika se stavlja zapeta posle godine izdanja, a zatim skraćenica „str.“ i broj stranice sa koje je citat preuzet. Ukoliko je tekst rada na engleskom, koristi se skraćenica „p.“, odnosno „pp.“ ako odlomak ili odlomci padaju na više stranica originalnog teksta. Uzastopni brojevi stranica se odvajaju crtom.

Jedno od mogućih objašnjenja je da je terapeutsko institucionalno okruženje ono okruženje u kome „ima malo ili nimalo nasilja i agresije“ (Collins & Munroe, 2004, str. 131).

For older persons, prison is a “difficult place in which to be old” (Ginn, 2012, p. 2).

The personal construct theory provides “very little a priori knowledge about aggression” and is best suited “within the psychotherapeutic setting and other approaches dealing primarily with the individual level of analysis” (Drdarević, 2021, pp. 100–101).

Invalidnost, dakle, uključuje disfunkcionalnost na jednom ili na više nivoa: oštećenje (na nivou tela i delova tela), ograničenje aktivnosti (na nivou cele osobe) i ograničavanje participacije (na društvenom nivou; World Health Organization [WHO], 2002, str. 10, 19).

Citirani odlomak koji sadrži 40 ili više reči postavlja se u uvučenom obliku „bloka“, bez stavljanja navodnika. Citat u zagradi pojavljuje se nakon završne interpunkcije, odnosno tačke koja zatvara blok. Za svaki citat duži od 350 slovnih mesta autor mora imati pismeno odobrenje vlasnika autorskih prava, koje treba da priloži.

Changes in participation over the life course, as well as differences in levels of participation between people or settings, are likely to occur as a result of complex transactions among the following: aspects of the individual that develop over time; the context or setting in which participation occurs, including the nature of the participation activities; and the overarching environment in which people live. (Imms et al., 2017, p. 22).

Ako se citira izvor koji ima tri i više autora, pri prvom i svakom narednom citiranju, navodi se samo prezime prvog autora uz prateću oznaku „et al.“ u okviru zgrade i van zgrade, sa izuzetkom oznake „i saradnici“ koja se navodi u okviru rečenice ukoliko je tekst rada napisan na srpskom jeziku.

Having social support is crucial as it facilitates engagement in activities (Smith et al., 2021).

Prescott et al. (2020) confirmed that ...

Odnos prema socijalnom okruženju je neke od poteškoća bivših osuđenika (Đorović et al., 2020).

U istraživanju Đorovića i saradnika (2020) nađeno je da ...

Ukoliko dva ili više autora imaju isto prezime, ispred svakog treba dodati početno slovo imena.

Naučne diskusije na temu merenja participacije i evaluacije rada zdravstvenih službi se preklapaju (G. King et al., 2007; S. King et al., 1996).

Ukoliko je prvi ili jedini autor institucija, navodi se pun naziv institucije, odnosno može se navesti naziv organizacije i uvesti skraćenica koja se koristi umesto naziva u narednim citatima.

Prema izveštaju Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom (2017) ...

Telehealth is “the use of telecommunications and virtual technology to deliver health care outside of traditional health-care facilities”, as outlined by the World Health Organization (WHO, 2020, p. 4).

Pri citiranju više izvora, odnosno referenci, njihov redosled se uspostavlja prema abecednom redu prema prezimenu(ima) autora, a izvori se odvajaju interpunkcijskim znakom tačka sa zapetom. Više referenci sa istim prezimenima autora se navode hronološki prema godini objavljivanja, međusobno odvojene zapetama, poštujući pravilo: (a) bez datuma/„n.d.“ citati, (b) datirani citati i (c) citati „u štampi” ili “in press”.

Primer: (Anaby et al., 2022; Canadian Institutes of Health Research, 2016; Ciccone, n.d., 2010; Dew & Boydell, 2017; Soper et al., 2019, 2020, 2021; Tanimu, 2010; Vujičić, 2023)

U slučaju da postoji više referenci sa (a) tri ili više autora, (b) istim prvim autorima i (c) istim godinama objavljivanja, reference se ne navode u uobičajenom ugovorenom obliku. Liste prezimena u citatima su proširene tako da sadrže prezimena dovoljnog broja autora, osim prvog autora, da bi se pokazale razlike među ovim referencama. Ukoliko je potrebno zbirno citirati više referenci sa identičnim listama autora i godinama izdavanja, unose se oznake po abecednom redu („a“, „b“, „c“) pored godine izdanja, s tim što se iste oznake unose i u spisku referenci, odnosno poštujući pravilo: (a) bez datuma/„n.d.“ citati, (b) datirani citati i (c) citati „u štampi” ili “in press”.

Ciccone (n.d.-a, 2023a, 2023b, in press-a) confirmed that ...

Istraživanja ometenosti su kako empirijska (Imms, King, et al., 2017; Milićević & Klič, 2014a), tako i teorijska (Imms, Granlund, et al., 2017; Milićević & Klič, 2014b).

Citiranje sekundarnog izvora, odnosno rada koji je citiran u primarnom izvoru, ali nije konsultovan, treba da sadrži prezime(na) autora i godinu rada koji je citiran u primarnom izvoru, nakon kojih sledi zarez, fraza „citirano kod“ ili “as cited in” i primarni izvor. Samo primarni izvor se navodi u spisku referenci.

The Prison Reform Trust (2016, as cited in Turner et al., 2018) presented a different approach.

Early studies showed that over 50% of adults with cerebral palsy were employed (Klapper & Birch, 1966, as cited in Murphy et al., 2000).

Luvaser i saradnici (Levasseur et al., 2010, citirano kod Piškur et al., 2014, str. 213) ističu da ...

Lična komunikacija, kao što je e-mail, lični intervju, privatno ili nearhivirano pismo ili telefonski razgovor, dokumentuje se samo kroz citate, bez navođenja u spisku referenci.

Uz pismenu saglasnost i odobrenje autora Džin En Samers (Jean Ann Summers, lična prepiska, 26.1.2014), pristupilo se ...

The study was intended to allow us to develop precisely this ‘sense of practice’ (Bottoms, personal communication, 2008)...

Pravila navođenja referenci u spisku referenci

Sve reference na koje se autor pozvao u radu pišu se latinicom, prema APA 7 standardima, na kraju rada, u odeljku *Literatura*. Koristiti podešavanje: *Paragraph – Indentation – Hanging*.

Bibliografske jedinice se navode abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. U slučaju više radova čiji prvi autori imaju ista prezimena, reference se navode abecedno prema imenu, odnosno inicijalima. Ukoliko ima više bibliografskih jedinica od istog autora, kriterijum je godina izdanja i to prema hronološkom redu, od ranije izdatih radova ka novijim, odnosno poštujući pravilo: (a) bibliografske jedinice bez datuma/„n.d.“, (b) datirane bibliografske jedinice i (c) bibliografske jedinice „u štampi” ili “in press”. U slučaju da ima i koautorskih radova sa istim prvim autorom, tada radove sa koautorstvom treba navesti iza autorskih prema prezimenu prvog sledećeg autora. Ako bibliografska jedinica nema autora, naziv institucije ili naslov dela zauzima prvo mesto. Prefiksi u vidu određenih ili neodređenih članova (npr. a, the) se ne uzimaju u obzir prilikom određivanja redosleda.

Primer:

American Psychiatric Association. (2013).
 Axelsson, A. K. (2015).
 Axelsson, A. K., Granlund, M., & Wilder, J. (2013).
 Constructive. (n.d.).
Crimes of specific and basic intent. (n.d.).
 Criminal Code of the Republic of Serbia, RS Official Gazette, No. 55/2014, 35/2019.
 Ilijić, Lj. (2019).
 Ilijić, Lj., & Pavićević, O. (2019).
 Imms, C., & Adair, B. (2017).
 Imms, C., Adair, B., Keen, D., Ullenhag, A., Rosenbaum, P., & Granlund, M. (2016).
 McDowell, B. C., Duffy, C., & Parkes, J. (2015).
 McHugh, M. C., & Howard, D. E. (2017).
 Milićević, M., & Klič, I. (2014a).
 Milićević, M., & Klič, I. (2014b).
Publication manual of the American Psychological Association (7th ed.). (2020).
 Soper, A. K., Cross, A., Rosenbaum, P., & Gorter, J. W. (2020).
 Soper, A. K., Cross, A., Rosenbaum, P., & Gorter, J. W. (2021).
 von Elm, E., Altman, D. G., Egger, M., Pocock, S. J., Gøtzsche, P. C., & Vandenbroucke, J. P. (2007).
 von Luxburg, U. (2007).
 WHOQOL Group. (1993).
 World Health Organization. (2020).

Ako rad ima do 20 autora, u spisku referenci se navode imena svih autora. Ukoliko broj autora prelazi 20, potrebno je navesti prvih 19 i trotačkom (...) ih odvojiti od poslednjeg autora.

Ukoliko je saopštenje sa skupa štampano u celini (proceeding), treba slediti pravila navođenja poglavlja u monografijama ili radova u tematskim zbornicima.

Ukoliko je za referencu dostupan DOI broj, neophodno je navesti u formatu linka.

Primer: <https://doi.org/10.47152/rkkp.58.3.1>

Članak u časopisu

- Anaby, D. (2018). Towards a new generation of participation-based interventions for adolescents with disabilities: the impact of the environment and the need for individual-based designs. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 60(8), 735–736. <https://doi.org/10.1111/dmcn.13749>
- Anaby, D., Khetani, M., Piskur, B., van der Holst, M., Bedell, G., Schakel, F., de Kloet, A., Simeonsson, R., & Imms, C. (2022). Towards a paradigm shift in pediatric rehabilitation: accelerating the uptake of evidence on participation into routine clinical practice. *Disability and Rehabilitation*, 44(9), 1746–1757. <https://doi.org/10.1080/09638288.2021.1903102>
- Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., Ballard, C., Christensen, H., Cohen Silver, R., Everall, I., Ford, T., John, A., Kabir, T., King, K., Madan, I., Michie, S., Przybylski, A. K., Shafran, R., Sweeney, A., ... Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547–560. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1)
- Karić, J. B., & Kordić, M. B. (2022). Stavovi sportskih trenera prema gluvoći kao indikator stvaranja inkluzivne klime. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 21(4), 283–295. <https://doi.org/10.5937/specedreh21-38710>
- Liebling, A. (2008). Incentives and earned privileges revisited: Fairness, discretion, and the quality of prison life. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 9(Suppl. 1), 25–41. <https://doi.org/10.1080/14043850802450773>

Knjiga

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Publishing.
- Milićević, M. (2020). *Community participation of children with cerebral palsy in Serbia: Conceptual considerations and evaluation*. Institute of Criminological and Sociological Research. <https://doi.org/10.47152/127442>
- Pavićević, O., Bulatović, A., & Ilijić, Lj. (2019). *Otpornost – asimetrija makro diskursa i mikro procesa*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Poglavlje u monografiji ili tematskom zborniku

- Aday, R. H., & Krabill, J. J. (2013). Older and Geriatric Offenders: Critical Issues for the 21st Century. In L. Gideon (Ed.), *Special Needs Offenders in Correctional Institutions* (pp. 203–232). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452275444.n7>
- Imms, C. (2020). The Nature of Participation. In C. Imms & G. Dido (Eds.), *Participation: Optimising Outcomes in Childhood-Onset Neurodisability* (pp. 5–11). Mac Keith Press.
- Jovašević, D. (2015). Dete kao žrtva ubistva u pravu Srbije. U M. Hughson & Z. Stevanović (Ur.), *Kriminal i društvo Srbija: izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine* (str. 333–344). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Liebling, A., Hulley, S., & Crewe, B. (2012). Conceptualising and measuring the quality of prison life. In D. Gadd, S. Karstedt, & S. F. Messner (Eds.), *The SAGE Handbook of Criminological Research Methods* (pp. 358–372). SAGE Publications Ltd. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446268285.n24>
- Loewenthal, K. M., & Lewis, C. A. (2018). *An introduction to psychological tests and scales* (2nd ed.). Psychology press.

Saopštenje sa skupa

- Lazarević, E., & Vujačić, M. (2011, 25–26. novembar). *Deca sa smetnjama u razvoju u redovnoj školi: mogućnosti za podsticanje stvaralaštva, saradnje i inicijative* [rezime saopštenja sa skupa]. XIV međunarodna naučna konferencija „Pedagoška istraživanja i školska praksa“, Beograd, Srbija.
- Marriott, H. (2022, September 13–15). *A novel approach in educating healthcare professionals and users on the benefits of exercise in children and young people – Moving Medicine UK* [Paper presentation]. The international symposium CAPA 2022 – Capturing the Magic, Participation for all, Beitostølen, Norway.
- Trajković, M., Popović-Čitić, B., & Bukvić Branković, L. (2023, 31. mart–2. april). *Intercultural sensitivity of primary and secondary school students in Belgrade: Gender and age specificities* [Paper presentation]. XXIX Scientific Conference Empirical Studies in Psychology, Belgrade, Serbia.
- Kubiček, A., & Marković, A. (2022). Hate speech towards Roma children in digital space: Discourse analyses of user's comments. In I. Stevanović & M. Kolaković-Bojović (Eds.), *International Scientific Thematic Conference "Children and the Challenges of the Digital Environment"*, Palić, 16–17 June 2022 (pp. 65–82). Institute of Criminological and Sociological Research.

Disertacije i teze

- Enterkin, J. (1996). *Female prison officers in men's prisons* [Doctoral dissertation]. University of Cambridge.
- Demeši Drljan, Č. (2011). *Faktori rizika i karakteristike dečje cerebralne paralize* [doktorska disertacija]. Medicinski fakultet u Novom Sadu.
- Teovanović, P. (2013). *Sklonost kognitivnim pristrasnostima* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_nardus_3303
- Tišma, O. (2019). *Značaj porodične funkcionalnosti na karakter socijalne rehabilitacije lečenih zavisnika od psihoaktivnih supstanci* [master rad, Univerzitet u Beogradu]. rFASPER. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_rfasper_4566

Reference bez autora

- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/11. (2011).
- World Health Organization (WHO). (2004). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-10)*. World Health Organization.

Veb stranica

- Human Rights Watch. (2020, March 26). *Protect Rights of People with Disabilities During COVID-19: Ensure Access to Information, Essential Services For Those Most at Risk*. <https://www.hrw.org/news/2020/03/26/protect-rights-people-disabilities-during-covid-19>
- Law on Execution of Criminal Sanctions, RS Official Gazette, No. 55/2014 & 35/2019 (2020). https://www.mpravde.gov.rs/files/LAW_ON_EXECUTION_OF_CRIMINAL_SANCTIONS.pdf
- Merrick, R. (2020, March 20). *Coronavirus: NHS doctors to be given guidelines to decide which victims go on ventilators*. Independent. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-boris-johnson-uk-doctor-victims-intensive-care-ventilator-italy-a9415356.html>
- Pecking order. (n.d.). In *Encyclopædia Britannica*. Encyclopædia Britannica Inc. Retrieved February 12, 2023, from <https://www.britannica.com/dictionary/pecking-order>

UNICEF. (2020). *COVID-19: Considerations for Children and Adults with Disabilities*. <https://www.unicef.org/media/125956/file/COVID-19-response-considerations-for-people-with-disabilities-190320.pdf>

Baze podataka

Aristovnik, Aleksander, M. G., Tjiptadi, D., Hen, M., Machin-Mastromatteo, J. D., Boafo, I. M., Benkari, N., Yao, C., Yusof, N., Gericota, M., Kral, P., Lutala, P., Sharabati, A.-A., Kar, S. K., Verulava, T., Oducado, R. M., Terano, H. J., Olaniyan, O. F., Pu, B., Faris, M., ... Al., E. (2021). *Impacts of the Covid-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: Global Survey Dataset from the First Wave* [Data set]. Mendeley Data. <https://doi.org/10.17632/88y3nffs82.2>

Mertens, G., Duijndam, S., Lodder, P., Smeets, T., & Roelands, S. (2020). *Tracking fear levels for the coronavirus (COVID-19)* [Data set]. OSF. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/Ryndg>

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343+316

ZBORNIK Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja = Journal of the Institute of
Criminological and Sociological Research / glavna i odgovorna urednica Milena Milićević. -
God. 1, br. 1 (1972)- . - Beograd : Institut za kriminološkai sociološka istraživanja, 1972-
(Beograd : Birograf Comp). - 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja

COBISS.SR-ID 5474306